

vetenskapsfilosofi som fjärmar sig från specialvetenskapernas problem saknar existensberättigande. Den historiska epistemologin erkände heller inte demarkationslinjen mellan *context of discovery* och *context of justification*. I vårt sekel har annars uppfattningen varit vanlig att det senare slaget av kontext är vetenskapsfilosofins främsta eller till och med enda legitima studieobjekt. Enligt den historiska epistemologin vore det fatalt om vetenskapsfilosofen stirrade sig blind på de system av utsagor som vetenskapsmännen producerar. Vetenskapsfilosofins primära objekt är det vetenskapliga tänkandet i verksamhet, inte de färdiga resultaten.

Som framgår av benämningen, byggde den historiska epistemologin på förutsättningen att den vetenskapliga kunskapens subjekt är historiskt placerat. Den generella överhistoriska kunskapsförmåga som sysselsatt så många filosofer, från de gamla rationalisterna till de logiska empiristerna, är ur den historiska epistemologins perspektiv en tom abstraktion. Den vetenskapliga anden kan blott existera förkroppsligad, nämligen i de forskarsamhällen som vid en given tidpunkt konstituerar de olika specialvetenskaperna. Förståelsen av det intrikata samröret mellan forskningssubjekt och forskningsobjekt förutsätter att vi tar hänsyn till att också det förstnämnda är lokaliserat i tid och rum. Den historiska epistemologin utgjorde således en motpol till det slags vetenskapsteorier och metodläror som genom att uppställa allmängiltiga procedurregler och vetenskaplighetskriterier försökt realisera drömmen om en alltigenom objektiv vetenskap, en vetenskap utan vetenskapsmän.

Kapitel V

EN EPISTEMOLOGI FÖR SAMHÄLLSVETENSKAPEN

Här gäller det inte att se framåt eller bakåt,
här gäller det att se upp.

(folkligt visdomsord)

Detta kapitel är disponerat på samma sätt som det närmast föregående. Där mötte vi under sex huvudrubriker ett antal teman som utvecklats inom den historiska epistemologins tradition: Bachelards "tillämpade rationalism"; idealet om vetenskaper som står på egna ben genom att frigöra sig från traditionella filosofiska positioner (medvetandefilosofin, realismen, empirismen) och från det spontana tänkandets bilder; idén om en "nejets filosofi" som övervinner epistemologiska fel och hinder; tonvikten vid system av relationer; framhävandet av det vetenskapliga arbetets konstruktionistiska karaktär; samt tesen om det historiskt placerade forskningssubjektet. I det följande skall vi i tur och ordning granska samma teman sådana de uppträder i Bourdieus författarskap.

Vi kommer att observera en avsevärd släktskap. Därmed inte sagt att Bourdieu rätt och slätt plankat Bachelards, Canguilhem eller Cavaillès' sätt att tänka. Bakom hans sociologi finns fler inspirationskällor än så, och dessutom har hans begrepp och metoder i hög grad formats i en empirisk forskningspraktik. Han har inte övertagit det ena eller andra färdiga teoretiska programmet.

Desto större anledning att uppmärksamma affiniteterna mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin. Egentligen är det anmärkningsvärt att ett sociologiskt projekt - i synnerhet ett projekt som Bourdieus, med dess tonvikt vid samhällsvetenskapens egenart - har så många beröringsytor med en vetenskapsfilosofisk tradition som grundlades trettio år tidigare för att göra rättvisa åt dåtidens mest utvecklade naturvetenskap och matematik.

Underlaget för de följande reflexionerna är till stora delar redan presenterat i de två föregående kapitlen. Jag tänker inte be om ursäkt för upprepningarna; syftet är just att dra trådar ur den tidigare framställningen för att på så sätt undersöka hur Bourdieus sociologi och dess nyckelbegrepp kapital, habitus och fält förhåller sig till den historiska epistemologin. Vi skall dessutom ofta återkomma till parallellerna mellan Bourdieus projekt och durkheimianernas.

För att inte göra framställningen onödigt abstrakt skall vi inleda med ett exempel som illustrerar släktskapen med den historiska epistemologin, nämligen Bourdieus diskussion av begreppet livsbana. Därefter följer en varning för att alltför lättvindigt tolka sådana paralleller i termer av "påverkan".

Ett inledande exempel

Under slutet av sjuttioalet och början av åttiotalet började allt fler franska socialantropologer och sociologer (däribland somliga av Bourdieus medarbetare) använda levnadsberättelser och livshistorier som informationskällor.

Forskningsområdet utvecklades till en egen specialitet, med egna symposier, egen bulletin, egen årsbok etc. Internationella sociologförbundets forskningskommitté för "Biografi och samhälle" blev starkt präglad av fransmännens inriktning. Det var således ett nytt, expansivt och fashionabelt område som Bourdieu klampade in på när han 1986 publicerade en liten artikel, "Den biografiska illusionen", i vilken han gick hårt åt det slags livshistorieforskning som vilar på ett alltför obekymrat övertagande av vardagsföreställningar om vad ett livslopp är.

"Att tala om livshistoria, det är åtminstone (och det är inte litet) att förutsätta att livet är en historia, och - som i Maupassants titel *Une vie* - en oupplösbar enhet av å ena sidan de händelser vilka en individ upplever som en historia och å andra sidan berättandet av denna historia. Det är just detta som sunda förnuftet, dvs. det gängse språkbruket, säger när det beskriver livet som en väg, en färdväg, en rännarbana, med sina korsvägar (Herkules mellan Synden och Dygden) och sina försåt, ja sina bakåll (Jules Romains talar om 'tentaminas och examinas på varandra följande bakåll'), eller som en vandring, dvs. som en väg man tillryggalagt och har att tillryggalägga, en överfart, en färd, en *cursus*, en genomfart, en resa, en utlagd vägsträcka, en linjär förflyttning, enkelriktad ('rörligheten') och inrymmande en början ('start i livet'), olika etapper samt ett mål i den dubbla betydelsen av slutstation och målsättning [...]."¹

Ett sådant synsätt innebär, fortsatte Bourdieu, ett outtalat övertagande av en historiefilosofi av traditionellaste sort, enligt vilken (livs)historien är en följd av händelser. Man ger intryck av att "livet" utgör ett slags totalitet, en sammanhängande och riktad helhet, som kan och bör förstås som enhetligt uttryck för en subjektiv eller objektiv "intention", eller ett "projekt" i Sartres mening:

"Sartres begrepp *projet originel* är icke annat än en explicit formulering av det som impliceras i de gängse biografiernas uttryck som 'redan', 'allt sedan', 'från tidig ålder', etc, eller i 'levnadsberättelsernas' uttryck 'alltid' ('jag har alltid älskat musik'). Detta liv, organiserat som en historia, rullas upp enligt en kronologisk ordning som också är en logisk ordning, alltifrån en början, ett ursprung (i dubbel mening: utgångspunkt och start, men även grund, *raison d'être*, första orsak), fram till dess slut som också är dess mål."²

Bourdieu föreslog en sociologisk förklaring till att forskare så lätt anammar en dylik historiefilosofi. När en sociolog i exempelvis en intervjusituation ber

¹ "L'illusion biographique", 1986, p. 69.

² *Loc. cit.* (formuleringarna återkom i "Flaubert's...., 1988, p. 540).

någon berätta om sitt liv har båda parter ett gemensamt intresse av att tillskriva det liv som träder fram i berättelsen en *mening*, att uppfatta livsloppet i termer av orsak, verkan, mål, och att låta de i tiden på varandra följande tillstånden framstå som etapper i en nödvändig utveckling. Den som intervjuas uppfattar spontant sitt eget liv på så vis, och forskaren är yrkesmässigt disponerad att ägna sig åt tolkningar och därmed benägen att acceptera detta "artificiella meningsskapande". Så får enligt Bourdieu sociologiskt arbete inte gå till. Sociologens uppgift är tvärtom att beröva den livshistoriska genren dess självklarhet. Ett gediget sociologiskt arbete innebär en brytning med de sociala mekanismer som främjar eller auktoriserar den vardagliga erfarenheten av livet som enhet och totalitet, en erfarenhet som hämtar näring ur allt det som får individens liv att framträda som sammanhängande och helt (egennamnet, signaturen, eller de officiella manifestationerna: *curriculum vitae*, nekrologen, biografen). I själva verket är den individ som betecknas med ett viss egennamn inte en enhet utan en mötesplats för biologiska och sociala egenskaper. Individen är en i en bestämd kontext och en annan i en annan kontext. Att berätta sitt livs historia är inte blott att presentera sig själv, det är att konstruera sig själv. Forskaren måste ta sig i akt för att utan vidare överta logiken hos de levnadsberättelser han får sig till livs: när berättelsen presenterar en levnad som på varandra följande händelser, bör detta ge sociologen anledning att konstruera individens (eller gruppens) bana <trajectoire>, dvs. den serie av varandra avlösande positioner som individen intar i ett rum, vilket i sin tur är stätt i utveckling och underkastat oupphöriga transformationer.³

"Att försöka förstå ett liv som en unik och i sig själv vilande serie av på varandra följande händelser utan andra förbindelser än att de associeras med ett subjekt - som inte är konstant annat än i fråga om egennamnet - är ungefär lika absurt som att försöka förklara en tunnelbanelinjes sträckning utan att ta tunnelbanenätets struktur med i beräkningen, dvs. utan att känna till de objektiva relationerna mellan de skilda stationerna. De olika biografiska händelserna definieras av lika många *placeringar* och *förflyttningar* i det sociala rummet, närmare bestämt i de på varandra följande tillstånden hos strukturen av fördelningen av de skilda kapitalarter vilka står på spel i fältet i fråga. De rörelser som leder från en position till en annan (från en yrkesställning till en annan, från ett bokförlag till ett annat, från ett stift till ett annat) har uppenbarligen en mening som definieras av den objektiva relationen till det värde som dessa positioner vid den aktuella tidpunkten har inom ett orienterat rum. Man kan med andra ord förstå en bana (dvs. det *sociala* *ålderndet*, som även om det oundvikligen åtföljer det biologiska ålderndet är oberoende av detta) enbart under förutsättningen att man i förväg konstruerat de successiva tillstånden hos det fält inom vilket banan rullas upp, och därmed helheten av objektiva relationer som förenat agenten i fråga - åtminstone i ett visst antal relevanta tillstånd - med de övriga agenter som är engagerade i samma fält och konfronteras med samma rum av möjligheter. Denna förhandskonstruktion är dessutom en nödvändig förutsättning för varje rigorös värdering av det man kunde kalla den sociala ytan, dvs. för en stringent beskrivning

³ "L'illusion biographique", 1986, pp. 70f.

av den personlighet som egennamnet betecknar [...]"⁴

Bourdieu fråga "vem skulle drömma om att återkalla en resa i minnet utan att ha en idé om det landskap där den företogs?"⁵ ter sig i förstone som retorisk. Bourdieu slår in öppna dörrar, hävdade mycket riktigt den ledande företrädare⁶ för levnadsberättelsesociologin i den debatt som följde på Bourdieus attack. Men Bourdieus förslag till hur samhällsvetären skall begripa detta landskap - med hans eget språkbruk: hur det rum skall konstrueras i vilket individernas banor låter sig infogas - är mer särpräglad. Det här refererade lilla debattinlägget illustrerar släktskapen mellan Bourdieus sociologiska ambitioner och den historiska epistemologin. Han vill ersätta det spontana tänkandets bild av individernas färdvägar med ett konstruerat objekt, nämligen individernas och grupperna banor, definierade av de positioner som dessa individer eller grupper intar vid olika tidpunkter och i olika fält. Det individuella jaget, i vardagslag uppfattat som substans, framstår därmed i stället som en mötesplats mellan system av relationer. Han säger nej till historiefilosofiska antaganden (om livshistorien som en följd av händelser), till vardagstänkandets metaforer (bilden av levnadsbanan som färdväg) och till ontologiska antaganden (eller här det antropologiska antagandet att individen utgör en sammanhållen och sammanhållande substans). Sådana metaforer och implicita filosofiska doktriner framstår i Bourdieus sociologi som hinder för det vetenskapliga tänkandet. Märk väl att det rör sig om epistemologiska hinder i Bachelards mening! Det är inte rätt och slätt fråga om misstag som man snarast möjligt skall göra sig kvitt - hindren är nödvändiga genomgångsstationer för det vetenskapliga tänkandet. Bourdieu nöjer sig med andra ord inte med att presentera de enligt hans mening korrekta lösningarna. Det är i arbetet med att förstå de epistemologiska hindren som dessa kan övervinnas. Ett exempel i den citerade uppsatsen är

⁴ *Op. cit.*, pp. 71f.

⁵ *Op. cit.*, p. 72.

⁶ Det är, skrev Daniel Bertaux, sant att den sociologiska analysens objekt inte bör vara en enda levnadsbana tagen för sig, utan det sociala fält i vilken denna bana är inskriven - men just detta är vad levnadsberättelsesociologin ägnat sig åt: "De flesta sociologer vinnlägger sig om att förfoga över ett knippe av levnadsbanor, var och en en ljusraket som innan den störtar ned i mörkret gör att man skönjer *en del av* ett fälts topografi." Bertaux ansåg dessutom att Bourdieu satt fast i en alltför strukturalistisk uppfattning om sociologisk metod. Ändå välkomnade han att Bourdieu och dennes medarbetare ägnat ett nummer av *Actes de la recherche en sciences sociales* åt detta ämne: "Med hänsyn till kvaliteten hos arbetena från denna [Bourdieu] skola, innebär detta en styrkeförstärkning i kampen för att tillerkänna levnadsberättelser en plats bland den sociologiska forskningens legitima metoder." (D. Bertaux, 1987, p. 50) Det är förmodligen så vi måste förstå de sura reaktionerna på Bourdieus artikel. Den publicerades vid en känslig tidpunkt då Bertaux och andra börjat röna framgång i sina bemödanden att upphöja arbetet med livshistorier och levnadsberättelser till en vetenskapligt respektabel syssla.

anmärkningen att forskningssubjektet i egenskap av professionell uttolkare har samma intresse som sitt intervjuobjekt av att tilldela det individuella livet en final "mening". En sociologi som fyller Bourdieus krav på vetenskaplighet förutsätter att sociologen uppmärksammar och hanterar sådana effekter av sin egen position och sina egna dispositioner.

Med Bourdieus behandling av begreppet levnadsbana som exempel har jag velat illustrera ett antal teman som återfinns inom den historiska epistemologins tradition: Säg nej till vardagstänkandets metaforer! Säg nej till på förhand fastlagda filosofiska - här historiefilosofiska, substantialistiska, realistiska, empiristiska - doktriner! Ur en sådan fortlöpande uppgörelse med "epistemologiska hinder" kan en fruktbärande vetenskap växa fram, en vetenskap som erkänner relationernas primat i förhållande till de element som är relaterade till varandra, en vetenskap som inte tar sina objekt för givna utan uppfattar sin verksamhet som konstruktiv (snarare än som induktiv eller deduktiv), och som inte heller tar forskningssubjektet för givet. Vi skall i detta kapitel gå närmare in på dessa teman. Men först en metodisk reservation.

Om komparationens risker

Det som nu följer är inte komparativ textanalys i den traditionella litteraturvetenskapliga betydelsen av utpekande av läromästare eller verk som "påverkat" Bourdieu. Blott undantagsvis har det funnits grund för antaganden om sådana direkta influenser. I övrigt skall vi nöja oss med att diskutera likheter och skillnader sådana de föreligger i författarskapen.

Det är frestande att spekulera över grunden till valfrändskapen mellan i synnerhet Bachelards och Bourdieus författarskap. Deras för franska förhållanden osannolika levnadsbanor, från uppväxten under blygsamma sociala förhållanden till ställningen som akademiker av allra största format, kan inte ha varit utan betydelse för deras bestående aversion mot de värden som hyllas av skolan och mot den skolmässiga vetenskap som litar till metodböckerna och tar sina filosofiska doktriner för givna utan att ens veta om dem. Bägges författarskap bärs upp av en energi som kunde kallas revanschistisk. Det finns vissa likheter mellan deras stil - en "rural stil", för att citera Canguilhem's karaktäristik av sin läromästares skrivsätt:

"[Bachelards avhandling *Essai sur la connaissance approchée*] innebar framträdandet av en ovanlig stil inom fransk filosofi, ovanlig eftersom den inte alls var mondan, en stil på en och samma gång tät, kantig och subtil, en stil som mognat i ensamt arbete, långt från universitetens och akademiernas moden och modeller, en rural filosofisk stil. Sålunda är denna stils första imperativ att tala om tingen så som man ser dem och äger kunskap om dem, utan att bekymra sig om att inhämta godkännande genom att

bruka förmildrande uttryck och eftergifter som 'om man så vill', eller 'strängt taget'. Med formuleringen 'strängt taget' <à la rigueur> upphör genast allt rigoröst arbete, som är just vad Bachelard inte vill avstå från."⁷

I sin hållning till det vetenskapliga arbetet - bekännelsen till en sträng ("rigorös", för att använda ett honnörssord som bäge gärna använt) vetenskap och kravet att det vetenskapliga tänkandet måste vända sin kritiska uppmärksamhet mot sig självt och inte bara mot sina objekt - utgör Bachelard och Bourdieu motpoler till den "födde" akademikern som tar sig själv och sin verksamhet för givna. Det vetenskapliga tänkandet är en erövring och har sitt pris. Tankarna och orden måste ständigt prövas på nytt. Egna och andras vanföreställningar måste dödas för att något nytt skall uppstå. Med Bachelards språkbruk: den nya erfarenheten säger nej till den gamla.

Vi skall motstå frestelsen att analysera dylika överensstämmelser i termer av "påverkan", vilket vore ett vanskligt företag redan av det enkla skälet att Bachelards tänkande hade avsevärd men svårutredd betydelse för det intellektuella Paris under de år då Bourdieus eget vetenskapliga projekt tog form. Den i kapitel I antydda genealogiska linjen, från Bachelard över Canguilhem till Foucaults och Bourdieus generation, skall inte tolkas som en faktisk lärjungesuccession. Som nämnts hävdar Canguilhem att han aldrig bevistade Bachelards föreläsningar och Bourdieu att han aldrig bevistade Canguilhems. En arvsföljd som den nämnda är i en parisisk akademisk kontext inte minst institutionell: att Canguilhem var patron för Foucaults avhandlingsarbete och tilltänkt patron för Bourdieus aldrig realiserade dito säger något om de institutionella förhållandena men mindre om vad de sistnämnda egentligen lärt direkt av honom⁸. En komplett ättetavla för de epistemologiska inslagen i den bourdieuska sociologin skulle förutom Bachelard, Cavaillès och Canguilhem uppta ett helt panteon av matematikfilosofer och naturvetenskapsfilosofer, i synnerhet de som fronderade mot huvudfåran - det

⁷ G. Canguilhem, "Sur une épistémologie concordataire", 1957, p. 5.

⁸ Än mer förhastat vore att av blotta sakförhållandet att Althusser i bokstavig mening var Bourdieus lärare under studietiden dra slutsatser om den förres eventuella "påverkan" på den senare. När Bourdieu började på École normale supérieure innehade Althusser sedan ett par år, närmare bestämt sedan 1948, tjänsten som *caïman* - eller som den officiella titeln löd "agrégé répétiteur" - med uppdrag att drilla eleverna inför *agrégation*-examen i filosofi. Dennes obestridda ställning som intellektuell centralgestalt vid skolan förefaller dock vara av senare datum, efter det att Bourdieu lämnat den i mitten av femtiotalet (se t.ex. H. Hamon och P. Rotman, 1987, pp. 256-271 för en skildring av hur Althusser under första hälften av sextiotalet samlade lärjungar kring sig). Från och med sjuttioalet har Bourdieu på allt sätt försökt avgränsa sig från althusserianismen. Om, och i så fall på vad sätt, Althusser dessförinnan de facto påverkade Bourdieu är höljt i dunkel. Bourdieu själv har aldrig yttrat sig därom, och de uppenbara parallellerna mellan deras projekt (jfr ovan, bl.a. kapitel III, avsnitt 3.2.4) kan lika gärna förklaras av att båda anslöt till den epistemologiska traditionen.

vill säga cartesianska och kantianska strömningar - inom fransk filosofi.

Dessutom vore det, som antydde i förra kapitlet, lätt att på punkt efter punkt visa att liknande ståndpunkter återfinns även i Ernst Cassirers författarskap. (Av vem Bourdieu lärt mest låter jag vara osagt. Själv tycker jag att parallellerna med den historiska epistemologin är än mer påfallande. Att Bourdieu så ofta och gärna hänvisat till Cassirer har möjligen delvis samband med att han vänt sig till en publik som var bara alltför van vid rituella hänvisningar till Bachelard.)

Inte heller de durkheimianska inslagen kan tolkas som arvegods i gängse mening. Bourdieu övertog inte durkheimianernas tankar som sådana, han kastades in i ett sociologiskt fält som formats av bland annat femtio års strider om durkheimianismen. Den verkliga idéhistorien är, till skillnad från handböckernas, inget De Stora Tankarnas staffetlopp.

Av flera skäl kommer jag att vara sparsam med genealogiska förklaringsförsök. För det första vore en gedigen påverkansundersökning en gigantisk och kanske ogenomförbar uppgift. Det är i Bourdieus fall inte möjligt att i hans egna explicita hänvisningar söka sanningen om hans inspirationskällor. Bourdieus hänvisningar till andras arbeten fyller oftast andra funktioner än att redovisa den intellektuella upphovsmannarätten. Att precisera arten av påverkan - det vill säga skilja Bourdieus egen läsning från impulser förmedlade av andra⁹, eller från överensstämmelser som kan ledas tillbaka till en gemensam källa¹⁰, eller från teman som blivit allmängods, eller från de synnerligen frekventa fall när Bourdieus hänvisningar till föregångare snarare tjänar som stöd för argumentationen än som upplysningar om hans egna tankars upprinnelse¹¹ - skulle kräva åtskillig filologisk möda och rik tillgång till Bourdieus koncept, korrespondens och annat opublicerat material. Därjämte vore ett intervjuarbete av svärbemästrad art erforderligt: i dag fungerar ställningstaganden till Bourdieu som insatser i striderna inom den franska intellektuella världen och man har enligt min erfarenhet all anledning att misstro informanternas vittnesbörder. Påverkansundersökningar bör nog överlåtas till framtida sociologihistoriker.

För det andra, och principiellt viktigare: påverkansresonemang kan spärra vägen för en sociologisk förståelse. Sakförhållandet att Bourdieu läst ett eller

⁹ Ett exempel: Leibniz har uppenbarligen betytt åtskilligt för Bourdieus vetenskapssyn, men den eventuella "påverkan" det varit fråga om ligger så nära den franska Leibniz-receptionen hos Louis Couturat och dennes efterföljare Martial Guéroult, Michel Serres m.fl. att de omedelbara läsefrukterna svårligen låter sig särskiljas från de förmedlade.

¹⁰ Ett exempel är redan nämnt: vissa överensstämmelser mellan Kurt Lewins fältbegrepp och Bourdieus fältbegrepp har möjligen samband med att båda läst Cassirer.

¹¹ Sälunda har Bourdieu ofta anför Wittgensteins kritik av Frazer som stöd för sin egen kritik av etnologernas uppfattning att det rituella handlandet innebär att följa regler, men han hade enligt egen uppgift ("De la règle...", 1985, p. 99) ännu ej läst dessa passager hos Wittgenstein när han utarbetade sin egen teori om det mytiska och rituella tänkandets logik.

annat hos Durkheim eller Bachelard bör inte uppfattas som "orsak" till hur han utformade sin teori. Denna tog gestalt i ett fält av möjliga ställningstaganden, ett fält där durkheimianismen och den historiska epistemologin representerade positioner vilka definierades av sina relationer till andra, konkurrerande positioner. Ställningstaganden för eller mot innebar att orientera sig inom detta fält. Bourdieu "valde" (eller tilldelades) durkheimianismen eller den historiska epistemologin inte bara för att dessa traditioner föll honom i smaken utan för att de tjänade som vapen i kampen mot existensialismen, marxismen, den amerikanska empiristiska sociologin, Gurvitch' formalistiskt eller Arons historiefilosofiskt grundade sociologi, och så vidare. Det vore därför, här som annars, vilseledande att sätta parentes runt de synkrona sammanhangen genom att härleda vetenskapliga innovationer ur "förelöparnas" insatser.

För det tredje kan isolerade genealogiska förklaringar leda till en fragmenterad reception av Bourdieus egna arbeten. Även om traditionerna från den historiska epistemologin och från durkheimianerna enligt min mening är de som haft störst betydelse för den bourdieuska sociologin, äger denna ett eget inre sammanhang. Därför återkommer i det följande ofta argument av typen: Bachelard men inte bara Bachelard, Durkheim men inte bara Durkheim...

1. BOURDIEUS "TILLÄMPADE RATIONALISM"

När vi i förra kapitlet letade efter den formel som bäst karaktäriserar den historiska epistemologins egenart, fastnade vi för "den tillämpade rationalismen". Uttrycket är Bachelards, som i sina sena arbeten därmed betecknade det slags intima dialektik mellan tänkande och erfarenhet, mellan teoriutveckling och experiment, som enligt hans mening karaktäriserade nittonhundratalets mest avancerade vetenskap.

Samma formel vore en passande överskrift för Bourdieus författarskap. Hos både Bourdieu och Bachelard finner vi å ena sidan samma rationalistiska tilltro till det vetenskapliga tänkandets förmåga att konstruera begrepp och andra tankeredskap vilka inte låter sig induceras ur de omedelbara empiriska framträdelserna, å andra sidan samma förvisning om att ett vetenskapligt tänkande värt namnet är ett tillämpat tänkande, ett tänkande som formas och korrigeras av mötet med en systematiserad empirisk erfarenhet.

1.1 "Statistiken är för sociologen vad experimentet är för fysikern"

Det är möjligt att i Bourdieus författarskap lokalisera vissa direkta influenser från den historiska epistemologin. Det första solklara exemplet finner vi i *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963, Bourdieus första redovisning av en omfattande sociologisk studie. Här förekom en direkt parallell till Bachelards analyser av den tillämpade rationalismens idealsituation, dialogen mellan teoretisk och experimentell fysik. Bourdieu uppmärksammade en annan dialog, den mellan sociologi och statistik - hela boken var för övrigt ett resultat av ett samarbete mellan Bourdieu, som här uppträdde som sociolog, och några unga franska statistiker, då verksamma vid fakulteten i Alger. Han anmärkte att "statistiken [...] för sociologen är vad experimentet är för fysikern: mot hypoteserna ställer statistiken motståndet från data och framtvningar därmed skapandet av nya hypoteser". Den klassiska motsättningen mellan förklaring och förståelse överskrids i "dialektiken mellan hypotes och statistisk verifiering". Och statistiken är alls inte bara ett redskap för att verifiera sociologiska hypoteser: statistiken erbjuder ett skydd mot "intuitionismens frestelser", den krossar "de omedelbart uppfattade totaliteterna", den hjälper sociologen att undvika att falla offer för "den omedelbara visshetens implicita antaganden",

av legitima studieobjekt.¹⁷ Denna hierarki, enligt vilken fotograferandet är "en medelmåttig konst", för att ge en tänkbar översättning av bokens flertydiga titel, utgör i Bourdieus ögon ett hinder för förståelsen av kulturen. Dessutom odlas inom sociologin en förkärlek för de "mest generella och abstrakta betingelserna för erfarenheten och handlandet", som inneburit att man räknar som oväsentliga "de mänskliga beteenden som inte omedelbart och självklart framstår som historiskt betydelsefulla". Dessa två fenomen hör samman: "Det är utan tvekan samma grundläggande intention som kommer till uttryck när man från vetenskapen bannlyser vissa objekt som hålls för oväsentliga och när man, under sken av objektivitet, utesluter den levda erfarenheten både hos forskarna och hos dem som tjänar som forskarnas objekt."¹⁸

Det var i denna kamp om studieobjektens värde som Bourdieus sociologi växte fram. En läsare som fostrats i andra samhällsvetenskapliga traditioner har kanske svårt att uppfatta det anmärkningsvärda i att en ung fransk författare med högsta tänkbara utbildningsbana bakom sig och ett ansenligt filosofiskt kapital i bagaget dröjde bortåt ett decennium med att publicera renodlat "teoretiska" texter (jfr kapitel II). Även fortsättningsvis har Bourdieu genomgående föredragit att välja sin utgångspunkt i "små" problem eller välavgränsade empiriska material som sedan öppnar perspektivet mot större frågor. Så ledde exempelvis de detaljerade analyserna av gåvoutbyten och giftermålsstrategier i det kabyliiska samhället efter hand fram till en generell teori om det symboliska kapitalet.

Eller tag, för att välja ett utbildningssociologiskt exempel, den lilla studien av läraromdöms kategorier.¹⁹ Här ställde Bourdieu och Monique de Saint Martin frågan om hur skolan översätter sociala kategorier till ett kategorisystem som är skolans eget. Det var förvisso en stor fråga. Den berörde ett av sociologins klassiska problem, nämligen frågan om de grundläggande tankekategoriernas sociala genes - av Durkheim och Mauss behandlad under rubriken "primitiva klassifikationsformer" - och dessutom en av utbildningssociologins eviga tvisteämnen, rörande arten och graden av utbildningssystemets autonomi (en av Bourdieus teser var att denna autonomi innebär att utbildningssystemet besitter förmågan att transformera utifrån hämtade kategorier till ett eget kategorisystem). Men Bourdieu och de Saint Martin valde att utgå från ett synnerligen begränsat empiriskt material, nämligen en enda lärarinnas privata noteringar om sina elever.²⁰ När Bourdieu femton år senare sammanställde sitt

¹⁷ *Un art moyen*, 1965, p. 17.

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ "Les catégories...", 1975.

²⁰ Denna lärarinna undervisade under sextiotalet flickor i filosofi i en *khâgne*-klass i Paris, och förde för eget bruk anteckningar om sina elever. Bourdieu och Monique de Saint Martin

hittills mest omfattande arbete om sambanden mellan utbildningssystemet och maktens fält infogade han samma lilla studie i ett av de första kapitlen.²¹ Den tjänade inte blott som en pedagogisk illustration utan som en utgångspunkt för framställningen.

Ytterligare ett par exempel på Bourdieus vana att välja utgångspunkt i avgränsade och "små" problem: När han i slutet av sjuttioalet i *La distinction* sammanfattade resultaten från sina mångåriga studier av sociala och kulturella motsättningar mellan samhällsgrupperna, utgick han inte från något klassanalytiskt schema eller någon generell samhällsteori. Han ställde en mer precis fråga, den om smakens sociala natur (ja, till och med frågan om smaken i den konkreta innebörden av det vi uppfattar med smaklökarna) och kunde från den startpunkten attackera ett helt spektrum av sociologiska grundfrågor. Och när han tio år senare på allvar gav sig i kast med en fråga som han ofta anklagats för att försumma, nämligen frågan om statens natur, skedde detta, återigen, inte med utgångspunkt i generella doktriner (exempelvis sådana som spelar roll i marxisternas och politologernas diskussioner av relationer mellan stat och kapital eller mellan stat och samhälle). I stället utgick Bourdieu från ett avgränsat problem: frågan om hur ett specifikt sätt att tänka och argumentera konstituerats, nämligen pretentionen på att företräda "allmännyttan" till skillnad från olika gruppers särintressen.²² På så sätt menade han sig kunna bidra till att förklara uppkomsten av juristkåren och det juridiska fältet, och ytterst till förståelsen av konstitutionsbetingelserna för statsapparaten i modern mening. Redan tidigare hade Bourdieu och hans medarbetare i en lång rad empiriska

undersökte helt enkelt sambandet mellan hennes omdömen och elevernas sociala ursprung. Det visade sig att lärarinnans sätt att karaktärisera eleverna - längs en skala från "enfaldig", "bortkommen", "servil", "trög", "smaklös" över "skolanpassad", "noggrann", "flitig", till "intelligent", "kultiverad", "personlig", "filosofiskt sinnad" - var nära relaterat till den hierarki som representerades av flickornas sociala ursprung: från döttrar till handlare eller hantverkare i provinsen över medelklassdöttrar till den kultiverade parisiska överklassens döttrar. (Jfr schemat på sidorna 70-71 i "Les catégories...", 1975; observera att schemat var felaktigt i första tryckningen men korrigerades i senare utgåvor av tidskriftsnumret.) Genom att vrida och vända på dessa samband försökte Bourdieu i mikroformat visa hur skolans egna klassifikationsformer inte bara är godtyckliga översättningar av sociala kategorier. De uppstår och förmedlas (liksom de av Durkheim och Mauss beskrivna "primitiva klassifikationsformerna") i och genom en praktik, här en undervisningspraktik, de är resultatet av ett i stor utsträckning omedvetet transformationsarbete - lärarinnans avsikt var att bedöma begåvning och personlighet, inte att registrera klasstillhörighet - och de lyder under en logik som måste sökas inom universitetsfältet och hos den dominerande klassens tanke- och uttrycksformer.

²¹ *La noblesse d'État*, 1989, pp. 48ff.

²² Detta var det centrala temat i Bourdieus föreläsningsserie "Apropos de l'État" vid Collège de France 1988. Det berörs även i *La noblesse...*, 1989 (se särsk. pp. 531-559) och i några kortare uppsatser såsom "La force du droit", 1986 och "Habitus, code et codification", 1986.

studier av bestämda sociala fält - befolkade av ämbetsmän²³, politiker²⁴, jurister²⁵, universitetsmän²⁶, skollärare och socialarbetare²⁷ och så vidare - ackumulerat kunskap om de fenomen som brukar sammanfattas under rubriken "staten". För Bourdieu har "staten" i sig aldrig framstått som ett vetenskapligt objekt. Den enda framkomliga vägen för en sociologi om staten är studiet av konstitutionen av och funktionen hos specifika sociala fält (politikens, administrationens etc), karaktäriserade av specifika värden, tankemönster, klassificeringar, diskurser, styrkeförhållanden. Att, som politologer ibland gör, *björja* med att tala om staten i termer av "system", eller på althusserianernas manér i termer av "apparater", framstår ur Bourdieus perspektiv som samhällsfilosofi till skillnad från sociologi.

En bit på väg är Bourdieus hållning långtifrån unik. Många empiristiskt orienterade sociologer har känt sig kallade att protestera när systemteoretiker, strukturalister och andra tvingat sina abstrakta modeller på verkligheten. Ändå förekommer inte sällan även inom empiristiska traditioner att man inleder forskningsrapporter med ett vittsyftande avsnitt om "Teoretisk referensram" el.dyl., följt av en dataredovisning med ytterst blygsamma anspråk. De fyra exemplen ovan är typiska för Bourdieus förkärlek för den motsatta färdriktningen, från avgränsade problem till mer generella analyser, en skillnad som inte enbart har med skrivsättet att göra. Med sitt sätt att i skrift presentera sina resultat har Bourdieu avgränsat sig från både det abstrakta systembyggandet och empirismens tendens att reducera kunskapen om studieobjektet till enkla modeller som "testas" med hjälp av data.²⁸

1.3 Ett projekt i durkheimianernas efterföljd

Bourdieu sociologi är svårklassificerbar. Marxisterna har inte sällan skällt honom för weberian och weberianerna för marxist. Sociologer från länder där empirismen dominerat betraktar honom ofta som teoretiker, franska filosofer har varit benägna att klassa honom som närsynt empirist. I kapitlet om hans

²³ Jfr Alain Darbels och Dominique Schnappers undersökning av den franska statens ämbetsmän (1969 och 1973).

²⁴ Jfr t.ex. temanumren 36-37 och 38 (1981), 52-53 (1984) samt 71-72 och 73 (1988) av *Actes de la recherche en sciences sociales*.

²⁵ Jfr t.ex. temanumren 64 (1986) och 76-77 (1989) av *Actes de la recherche en sciences sociales*.

²⁶ Jfr t.ex. *Homo academicus*, 1984.

²⁷ Jfr t.ex. F. Muel-Dreyfus, 1983.

²⁸ I USA dömde redan C. Wright Mills (1961 [1959], pp. 50ff) ut det sistnämnda tillvägagångssättet under rubriken "abstraherad empiricism", men det skulle komma att överleva hans kritik med flera decennier.

nyckelbegrepp såg vi att dessa inte låter sig fångas in med hjälp av uttömmande lexikaliska definitioner. Empiristiskt sinnade läsare brukar önska sig begrepp som utgör inbegrepp av empiriska fenomen²⁹, medan mer "formalistiskt" lagda läsare kräver att en vetenskaplig begreppsapparat skall utgöra ett slutet eller åtminstone någorlunda koherent system³⁰. Bourdieus begrepp tillfredsställer ingetdera av dessa krav.

Delvis kan svårigheterna förklaras av att Bourdieus ställningstaganden till olika skolor och -ismer så att säga varit sekundära i förhållande till hans sociologiska forskningspraktik. I kapitel III såg vi hur Bourdieus teori och begrepp växt fram ur forskningspraktiken, det var inte fråga om att överta eller utforma teoretiska eller metodologiska program. Dock skall vi här inte göra för stort nummer av denna ytterst allmänna parallell med den "tillämpade rationalism" som Bachelard menade utmärkte dialogen mellan teoretisk fysik och experimentalfysik. Låt oss i stället gå in på en närmare till hands liggande parallell, nämligen den mellan Bourdieu och durkheimianernas projekt. (Samtidigt kan vi hålla i minnet att durkheimianerna inte var opåverkade av de nya former för kollektiv forskningspraktik som representerades av de naturvetenskapliga, psykologiska och andra "laboratorier" som efter tyskt föredöme växte fram utanför det stelnade franska universitetet - samma slags forskningsmiljöer dit Bachelard några decennier senare lokaliserade den mest utvecklade "vetenskapliga anden".)

När Bourdieu 1980 i samband med sin kandidatur till Collège de France sammanfattade ambitionerna med hela sitt sociologiska projekt hänvisade han som ett föredöme till durkheimianerna som "tvärs emot alla den intellektuella

²⁹ I vårt hörn av världen är säkerligen den empiristiska läsningen av Bourdieu den vanligaste. En sådan läsning leder till att man lägger ned mycken möda på att ersätta Bourdieus begrepp med kategorier hämtade från vardagstänkandet eller från administrativa indelningar. Man föreställer sig empiriskt existerande samhällsklasser i stället för Bourdieus "konstruerade klasser", medvetna kalkyler i stället för Bourdieus "strategier", rationella aktörer i stället för Bourdieus "agenter", manifesta beteenden och medvetna attityder i stället för Bourdieus "habitus", socialgrupp 1 i stället för Bourdieus "den dominerande klassen", etc. Man bemödar sig med andra ord om att återinföra just det slags kategorier och tankefigurer som Bourdieus begrepp syftat till att övervinna - ett säkert sätt att torpedera varje möjlighet till fruktbarande konfrontation med den bourdieuska sociologin. En paradoxal konsekvens är att den empiristiskt sinnade läsaren, som från sin utgångspunkt borde ha all anledning att misstro Bourdieus radikala anti-empirism, genom att läsa honom som vore han en empiristisk sociolog avhänder sig möjligheten att formulera en kritik.

³⁰ I de nordiska länderna, där empirismen varit så dominerande, har detta slags kritik varit sällsynt. Oftast har den kanske formulerats från strukturaristiska utgångspunkter. Ett på sista tiden uppmärksammat exempel är dansken Thomas Højrup attack på flera av samtidens dominerande kulturforskare, däribland Bourdieu. Från sin originella anti-empiristiska position, som möjligen kan rubriceras som ett slags nyalthusserianism, fastslår Højrup att Bourdieu saknar vetenskapliga begrepp för kultur, praxis eller produktionssätt (Th. Højrup, 1989, pp. 119f).

världens tendenser" på sin tid lyckats "skapa sociala betingelser för en verkligt kollektiv men ändå enhetlig vetenskaplig praktik"³¹. Jag har svårt att tro annat än att Bourdieu tämligen tidigt uppfattade durkheimianernas sätt att organisera det sociologiska arbetet - kollektivt och ändå enhetligt - som förebildligt: en samarbetsmiljö där medarbetarna samlade och utnyttjade gemensamt empiriskt material och satte sig över gränserna mellan olika samhällsvetenskapliga subdiscipliner eller mellan "teoretiker" och "empiriker", men samtidigt utvecklade en praktik som - i mycket högre grad än exempelvis den senare konkurrenten Annalesskolan - präglades av enhetlighet i bruket av metoder och begrepp. Det vore säkert värt besväret att göra en jämförande studie av hur Durkheim och Bourdieu rekryterat och format sina medarbetare, eller av första serien av årsboken *L'Année sociologique* och Bourdieus tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales* (båda publikationerna präglas av ambitionen att presentera genomarbetade monografiska artiklar och att bevaka utvecklingen inom den samtida samhällsvetenskapen i vidaste mening, samtidigt som de är organ för en "skola").

En iögonenfallande parallell är den breda - imperialistiska, enligt somligas mening - och speciella uppfattningen av vad sociologi vill säga: en synnerligen omfattande forskningspraktik som, ytterst allmänt sagt, syftar till att knyta ihop studiet av olika gruppers sociala betingelser med studiet av representationernas värld. För durkheimianerna var det, lika litet som för Bourdieu, fråga om att rätt och slätt samla sociologins subdiscipliner och granndiscipliner (historievetenskap, etnologi etc) under en hatt. Sociologins egenart och en fruktbar uppdelning i subdiscipliner bör utgå från dess objekt, inte från socialt konstituerade disciplinränser. Durkheimianernas oändliga diskussioner om den rätta klassificeringen av sociologins subdiscipliner (en indelning som reflekterades i gränsdragningen mellan anmälningsavdelningarna i *L'Année sociologique*, och därmed i arbetsdelningen mellan medarbetarna) fördes ständigt med utgångspunkt i resonemang om forskningsobjektets karaktär. 1901 publicerade Fauconnet och Mauss följande indelningsförslag:

"De sociala fenomenen kan delas in i två stora ordningar. Å ena sidan finns det grupper och deras strukturer. Det finns därför en speciell del av sociologin som kan studera grupperna, det antal individer som dessa utgöres av, de sätt varpå individerna är fördelade i rummet; det är den sociala morfologin. Å andra sidan finns sociala fakta som tilldrar sig i dessa grupper: institutionerna och de kollektiva representationerna. Dessa utgör i själva verket det sociala livets stora funktioner. Var och en av dessa funktioner, den religiösa, den juridiska, den ekonomiska, den estetiska etc, borde till att börja med studeras var för sig, som objekt för relativt oberoende forskning. Ur detta perspektiv finns det därför en religionssociologi, en moralsociologi, en rättsociologi, en teknologisociologi etc. Till sist, när dessa specialiserade undersökningar är för handen, vore det möjligt att konstituera en sista del av

³¹ *Travaux...*, 1980, p. 5.

sociologin, den generella sociologin, syftande till att utforska det som utgör alla sociala fenomenets enhet."³²

Vägen till en "allmän sociologi" gick således, enligt durkheimianerna, via en forskningspraktik som tar sig an det ena delområdet efter det andra. Något liknande kan sägas om ambitionen med Bourdieus projekt. Han har med siktet inställt på en "allmän sociologi" (jfr den anspråksfulla rubriken till hans fyra år långa föreläsningsserie vid Collège de France 1982-86: "Cours de sociologie générale") avverkat det ena området efter det andra, områden av den mest disparata karaktär, från studier av artonhundratalsmåleriet till studier av villamarknaden, och det förtjänar att upprepas att varje område definieras av *objektets* karaktär. Bourdieu, liksom före honom durkheimianerna, har med andra ord vägrat att acceptera den områdesindelning som bygger på en socialt konstituerad arbetsdelning mellan sociologins subdiscipliner (kultursociologi, utbildningssociologi etc) eller mellan sociologer, etnologer, historiker etc.

Sociologin definieras, för durkheimianerna liksom för Bourdieu, av sina specifika objekt, av Durkheim benämnda *faits sociaux*. Dessa "sociala fakta" eller "sociala sakförhållanden" inkluderar förhållanden som brukar studeras av exempelvis historiker eller etnologer. Däremot har såväl durkheimianerna som Bourdieu dragit en demarkationslinje gentemot discipliner eller subdiscipliner vilkas objekt är av annan ordning. Exempel på verksamheter som faller utanför sociologins domän är moralfilosofin, historiefilosofin, den egentliga psykologin, forskning och utredningsverksamhet som är direkt knuten till administrativa eller politiska tillämpningar, samt de (med Durkheims aristoteliska eller kantianska term) "praktiska" teorier som vägleder människors handlande snarare än förklarar världen³³. För att skapa utrymme för sin nya disciplin högg durkheimianerna rågator som markerade gränserna till alla sådana verksamheter vilka, enligt deras mening, inte var att räkna som sociologiska. Likheter med Bourdieus projekt bör inte tolkas uteslutande idéhistoriskt, det vill säga i termer av ett intellektuellt arv. Vi måste dessutom beakta likheterna mellan det vetenskapliga fält där durkheimianerna utkämpade sina strider och det där Bourdieu inträdde. Den senare fortsatte så att säga durkheimianernas uppröjningsarbete. Fortfarande när han konstituerade sitt projekt gjorde sig filosofins dominans över sociologin i högsta grad gällande, och den nya

³² P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, p. 176.

³³ Bland Durkheims exempel på sådana "praktiska teorier", som således inte tillhör vetenskapen i egentlig mening, kan nämnas medicinska, politiska eller militära teorier. Ett annat exempel (jfr min uppsats "Pedagogik som praktisk teori", 1986, där Durkheims resonemang återges) är det slag av pedagogisk teori som syftar till att vägleda lärarens eller uppfostrarens handlande (till skillnad från den *science de l'éducation* som söker förklaringar till fenomen som har med undervisning och uppfostran att göra).

amerikanska empiristiska sociologi som samtidigt strömmade in i Frankrike inrymde åtskilliga inslag som påminde om dem som durkheimianerna på sin tid försökt rensa ut från sociologin. Det gällde bl.a. de nyss nämnda inslagen: den vetenskapligt omotiverade uppdelningen i subdiscipliner, de ur sociologins synvinkel reduktionistiska psykologiska eller socialpsykologiska förklaringsmodellerna, eller den inriktning mot utredande i politikens, administrationens eller näringslivets tjänst som desarmerade sociologin som kritisk vetenskap.³⁴

I sitt motstånd mot den inbrytande amerikanska empirismen kunde Bourdieu således hämta stöd i den inhemska durkheimianska traditionen. Samtidigt kunde han (som antyddes i slutet av första kapitlet) dra fördel av de nya sociala och ekonomiska villkor för sociologin som ackompanjerade den amerikanska importen. Att disciplinen erövrade ställningen som eget examensämne, tillströmningen av studenter, de nya publiceringsmöjligheterna, det ökande

³⁴ Durkheimianernas ansträngningar att avgränsa sin nya vetenskap fortsatte efter första världskriget. Låt mig - också som ett stöd för påståendet att durkheimianerna och Bourdieu hade att kämpa mot i viss mån liknande tendenser inom det sociologiska fältet - hänvisa till Mauss' diagnos av tillståndet inom den samtida amerikanska sociologin vid mitten av tjugotalet. Mauss attackerade de psykologiserande tendenser som i Lester Wards efterföljd kännetecknade den amerikanska sociologin. Ward gjordes ansvarig inte bara för psykologismen utan också för en annan stark tendens inom amerikansk sociologi, nämligen att blanda ihop sociologin med dess politiska tillämpningar: "Denna idé infinner sig mycket osökt, ty den rättfärdigar sociologins existens med dess nytta; vilket inte gör den mindre skadlig för själva forskningen." (M. Mauss, "Sur l'extension de la Sociologie", 1927, p. 180) Sociologin "borde vara oändligt mycket mer åtskild från de praktiska konsterna än de [amerikanska sociologerna] tror. Om sociologin i slutänden skall kunna tjäna dessa praktiska konster, så får dess mål inte vara vare sig normativt eller rätt och slätt förbättring." (*Op. cit.*, p. 183) Vidare led den amerikanska (och engelska) samhällsvetenskapen av en fragmentering, som bland annat inneburit att den forskning som där benämndes socialantropologi, och även statistiska, ekonomiska, politologiska och andra forskningsdomäner, blivit egna specialiteter, vilket gjort att forskare som stannade kvar inom sociologin i snävare mening för att återvinna terräng tenderade att ägna sig åt "ett slags praktisk moral kryddad med lite statistik". Amerikanska (och även andra, Mauss nämnde tyska och österrikiska) sociologer kapitulerar, de "återfaller till betraktelser över moralen, politikens konst eller till och med till blotta handlingsanvisningar". Lyckligtvis, tillfogade Mauss förtröstansfullt, har *L'Année sociologique* återuppstått, och i Frankrike och Italien fortlever denna tradition, som hävdar samhörigheten mellan alla samhällsvetenskapens delar och som "kommer att segra, ty den har rätt". (*Op. cit.*, pp. 186-188) Som bekant tog Mauss ut segern i förskott: i själva verket havererade hans ansträngningar att fortsätta utgivningen av *L'Année sociologique*. Ironiskt nog var det just den citerade artikeln som satte en något snöplig punkt för publiceringen av andra serien: artikeln avbröts mitt i en mening, förläggaren Alcan lär ha saknat pengar till tryckningen av de återstående arken, med anmälningssavdelningarna. Först 1934 återuppstod årsboken i ny skepnad och med nytt namn, *Annales sociologiques*, sedermera efter andra världskriget avlöst av en fjärde serie under det ursprungliga namnet, men då var redaktionen äldre och durkheimianismen fungerade inte längre som en sammanhållen och sammanhållande tradition. Först mot slutet av sextiotalet började durkheimianismen åter uppfattas som en levande tradition i Frankrike.

flödet av forskningspengar, framväxten av nya arbetsmarknader för sociologer etc - allt detta inträffade under de år då Bourdieu gav sig in i samhällsvetenskapen, och hans egen institutionella bas, EHESS och Centre de sociologie européenne, hade utvecklats med hjälp av amerikanska fondpengar. Under mellankrigstiden hade durkheimianernas täta forskningsmiljö vittrat sönder och fransk universitetssociologi i hög grad bestått i utminuter av moralfilosofiska eller historiefilosofiska doktriner till studenter med siktet inställt på att bli filosofilärare. Nu, från och med femtiotalet, skapades för första gången en kår av professionella sociologer. Jämförelsevis stora och resursstarka forskningsmiljöer växte fram. Det blev möjligt att samla in och bearbeta omfattande empiriska material och statistiska tekniker vann legitimitet. Sociologi blev ett lagarbete.

Därför var det kanske inte så paradoxalt att denna utveckling, som många torde ha upplevt som dödsstöten för traditionell fransk universitetssociologi, skapade sociala och ekonomiska betingelser för Bourdieus aktualisering av den durkheimianska traditionen. Durkheimianernas ambition att skapa en positiv vetenskap som utnyttjar ett brett register av forskningsredskap (inte minst statistiska) och stora empiriska material - de framhävde i många sammanhang vikten av jämförelser mellan omfattande serier av observationer - lät sig egentligen inte realiseras inom ramen för dåtidens franska universitetsorganisation. Under pionjärperioden var durkheimianismen närmast ett familjeföretag. De sociala och ekonomiska villkoren för omfattande och kollektivt organiserad sociologisk forskning uppstod först under femtiotalet, lät vara som regel med en inriktning som definitivt inte hade fallit durkheimianerna i smaken (den mest inflytelserika modellen var Lazarsfelds Bureau of Applied Social Research).

Vad har nu dessa noteringar om durkheimianismen att göra med ämnet för detta kapitel, förhållandet mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin? Jag tror att Bourdieu uppfattat durkheimianernas forskningspraktik som ett efterföljansvärt exempel på en "tillämpad rationalism" i Bachelards mening, en kollektiv praktik som förenade teoretiskt och empiriskt arbete och som ledde fram till att vetenskapliga objekt konstituerades. En central tanke inom den historiska epistemologins tradition var att en vetenskap definieras av att den äger ett objekt. Durkheimianerna utvecklade på sin tid inte bara vissa metoder och tekniker för att studera verkligheten, de konstituerade så att säga sociologins egen verklighet, dess egna objekt, nämligen "sociala fakta". I det följande skall vi gå på gång konstatera att det i durkheimianernas arbete, *mutatis mutandis*, fanns inslag som var väl förenliga med en vetenskapsfilosofi av den historiska epistemologins art. Detta förhållande torde för Bourdieu ha

fungerat som avstamp för hans utbrytning ur den samtida strukturalismen. Vi har redan tidigare sett åtskilliga exempel på hur Bourdieu i sitt arbete kunde demonstrera att strukturalismens landvinningar inte var så enastående innovationer som samtiden ville göra dem till - åtskilligt av strukturalismens program återfanns redan hos durkheimianerna, som till och med enligt Bourdieus mening i vissa avseenden nådde längre än strukturalisterna. Redan då strukturalismen upplevde sin högkonjunktur påtalade Bourdieu denna kollektiva minnesförlost beträffande arvet från durkheimianerna.³⁵ Mindre uppseendeväckande var att Bourdieu återvände till den historiska epistemologins tradition. Så gjorde även althusserianerna och andra bland de tongivande strukturalisterna. Ur idéhistoriskt perspektiv bestod Bourdieus insats för det första i att visa att detta slag av vetenskapsfilosofi hade något att tillföra sociologin i klassisk mening (en disciplin som Althusser dömde ut som ideologisk), och för det andra i att fästa uppmärksamheten vid att redan klassiska sociologiska traditioner, och i synnerhet durkheimianernas projekt, innehöll åtskilligt som lät sig förenas med den historiska epistemologin.³⁶

1.4 Om Bourdieus epistemologiska program

I några texter publicerade under senare hälften av sextiotalet³⁷ gav Bourdieu en "teoretisk" formulering av sitt epistemologiska program. I fortsättningen skall vi uppehålla oss mer vid hans forskningspraktik än vid hans programförklaringar, men några ord bör här sägas om dessa programmatiska texter. Bachelards epistemologi hade på sin tid varit ett försök att bryta med samtidens dominerande strömningar inom (natur)vetenskapsfilosofin och med

³⁵ Se *Sociologie...*, 1966, där Bourdieu och Passeron påtalade att durkheimianernas projekt utgjorde en förbisedd föregångare till de strukturalistiska diskurser som just då åtnjöt oerhörd prestige (om "filosofin utan subjekt" etc). I den tyska översättningen bar uppsatsens första avsnitt till och med rubriken "Arvet från Durkheim" ("Soziologie...", 1981, p. 496). Fler exempel gavs i kapitel III.

³⁶ Det är givetvis en förenkling att som här låta den franska sociologins historia börja med durkheimianerna. Johan Heilbron, den forskare som på senare år arbetat mest intensivt med den allra tidigaste historien, har påpekat att Comte på vissa punkter lanserade ett tänkande som inte är så fjärran från den historiska epistemologin: "[...] Comte var den förste att systematiskt utveckla en historisk och differentiell vetenskapsteori. Comte bröt i själva verket med idén att vetenskapen kan grundas på någon icke-historisk, logisk eller under alla omständigheter universell princip. [...] Han skiljde vetenskaperna åt i enlighet med en teori om deras objekts specifika karaktärstika." (J. Heilbron, 1990, p. 7)

³⁷ "Sociology...", 1967 (opubl. fransk version *Sociologie...*, 1966); *Le métier...*, 1968; "Introduction à la sociologie", 1968; "Structuralism...", 1968 (opubl. fransk version *Structuralisme...*, 1968, något utvidgad tyskspråkig version "Strukturalismus...", 1970); "La théorie", 1970.

naturvetarnas egen självförståelse, och Bourdieu hade samma ambition för sociologins del. Han krävde av samhällsvetarna att de i sitt arbete skulle bygga in en reflexion över betingelserna för sin egen verksamhet, och han hävdade att det härvidlag fanns mycket att lära av matematikens och naturvetenskapens ojämförligt mycket mer utvecklade epistemologiska reflexion - ja, i förordet till andra upplagan av läroboken *Le métier de sociologue* angav Bourdieu och hans medförfattare som ett skäl för bokens tillkomst att det faktiskt inte existerade någon epistemologi för samhällsvetenskapen³⁸.

Hur nära Bourdieu anslöt sig till Bachelards epistemologi framgick tidigast och tydligast av ett par texter från 1968, dels Bourdieus och Passerons lilla text "Introduction à la sociologie", som återgav två skolradioutsändningar avsedda för gymnasiet filosofiklass, dels och framför allt Bourdieus, Chamboredons och Passerons *Le métier de sociologue*, en omfattande lärobok avsedd för blivande sociologer. Det är intressant att det var just i texter med pedagogiskt ärende som Bourdieu och hans medförfattare tydligast manifesterade sitt beroende av den historiska epistemologin. Budskapet var tydligt: man måste lära sig till sociolog. Det är en missuppfattning att vem som helst som funderar över samhället därmed är sociolog. Det är också en missuppfattning att tro att sociologiskt arbete kräver något särskilt slags unik begåvning eller sensibilitet som inte kan läras ut. Nej, sociologin är ett "hantverk". För att bli sociolog behöver man gå i lära och skaffa sig "goda intellektuella vanor", det vill säga förvärva en habitus³⁹ som gör att man kan fungera som sociolog. I första hand måste man uppöva sin förmåga till epistemologisk reflexion. Man måste införliva grundläggande kunskapsteoretiska principer, och dessa principer hämtade Bourdieu och hans medförfattare i hög grad från den historiska epistemologins tradition.

Vetenskapliga fakta är "erövrade, konstruerade, prövade" <conquis, construit, constaté>⁴⁰. I dessa tre ord komprimerade Bourdieu och hans medförfattare de lärdomar de hämtat från Bachelard. Även om Bachelard själv såvitt jag kunnat finna aldrig uttryckt sig exakt så, täckte denna formel huvudpunkterna i hans epistemologi: Vetenskapliga fakta är för det första "erövrade", de är aldrig givna utan skapas när det vetenskapliga tänkandet genomför en brytning med vardagsföreställningarna och de omedelbara framträdelseerna. Ur ett sådant arbete uppstår, för det andra, "konstruerade"

³⁸ *Le métier...*, 2 uppl. 1973, p. 5.

³⁹ Termen habitus, som vid denna tid ännu inte var särskilt vanlig i Bourdieus författarskap (jfr kapitel III), förekom i de två nämnda texterna bl.a. i samband med resonemang om de goda intellektuella vanor som sociologen borde tillägna sig, se "Introduction...", 1968, p. 13, och *Le métier...*, 1968, pp. 11, 17, 55 not 1.

⁴⁰ *Le métier...*, 1968, pp. 31 och 89. Samma tredelning återopades i "Introduction...", 1968, p. 5.

vetenskapliga objekt, närmare bestämt objekt som låter sig analyseras som system av relationer. För det tredje måste vetenskapens hypoteser och konstruerade objekt utsättas för erfarenhetens "prövningar", de måste med andra ord bearbetas i en forskningspraktik som kan rubriceras tillämpad rationalism.

Den som läser *Le métier de sociologue* upptäcker att dispositionen återspeglar denna tredelning. Boken var en lärobok som presenterade grundläggande epistemologiska principer med vilka blivande sociologer borde vara förtroga. Den inledande utläggningen av dessa principer var indelad i tre avsnitt, rubricerade "Brytningen", "Konstruktionen av objektet" och "Den tillämpade rationalismen". Samma huvudrubriker återkom sedan i det följande illustrationsmaterialet, trehundra sidor kommenterade korta utdrag ur filosofiska och samhällsvetenskapliga verk.

För övrigt var hela detta läroboksprojekt, varav blott den första volymen realiserades⁴¹, tänkt att i någon mån ansluta till samma tredelning. Den publicerade volymen lade stark tonvikt vid brytningen med vardagstänkandet. Nästa volym, betitlad "Problematiken", skulle ha behandlat sociologens habitus samt konstruktionen av det sociologiska objektet.⁴² Trilogins sista volym, "Verktygen", var tänkt att bestå av tre delar, med texter om "Begreppsliga instrument för brytning och konstruktion", "Observationsinstrument" respektive "Instrument för mätning och för kontroll av mätning".⁴³

Det är värt att notera, att denna den första - och fortfarande i dag den mest omfattande och systematiska⁴⁴ - presentationen av Bourdieus epistemologiska program fick formen av en lärobok för sociologistudenter, för övrigt den enda läroboken i hans författarskap⁴⁵. Som signalerades av den undertitel "Préalables épistémologiques" som i bokens andra och senare upplagor lyftes upp på titelsidan, rörde det sig om en elementär lärobok, avsedd att användas i den förberedande sociologiundervisningen. Därmed var läroboken ett utspel i striden

⁴¹ I förordet till den förkortade andra upplagan 1973 angavs som ett skäl till att planerna på en andra och tredje volym inhiberats att terrängen på dessa områden var alltför ockuperad (av metodologer, metodböcker och metodkurser, får vi förmoda). I arbetet med den första volymen hade utgivarna rört sig på mer jungfruelig mark.

⁴² Det tänkta innehållet i andra volymen skisserades i *Le métier...*, 1968, pp. 10, 17-19, 28, 194 och 284.

⁴³ Om den planerade tredje volymen, se *op. cit.*, pp. 10f, 20 och 28.

⁴⁴ Att den epistemologiska sidan av Bourdieus projekt synes ha rönt större uppmärksamhet inom latinskt språkområde än i andra länder beror kanske till någon liten del på det enkla faktum att *Le métier...* funnits tillgänglig på franska sedan 1968, på italienska sedan 1976 och i utdrag på spanska sedan 1970 (även på rumänska finns sedan 1971 ett kortare utdrag). När detta skrivs är dock en amerikansk och en tysk översättning på väg.

⁴⁵ Däremot utgav fyra av Bourdieus lärjungar, Patrick Champagne, Rémi Lenoir, Dominique Merllié och Louis Pinto, 1989 en lärobok i det sociologiska hantverket. Här återkom i betydligt mer lättsmält form många av temana och föreskrifterna i *Le métier de sociologue*.

om sociologkårens reproduktion. Bourdieu och hans medförfattare levererade ett kontroversiellt svar på frågan om vad en blivande sociolog först och främst bör lära sig: sociologins elementa består i kunskapsteoretisk reflexion över forskningshantverkets problem. Denna uppfattning kontrasterade mot den traditionella franska universitetsundervisningen i ämnet, där man uppehållit sig vid en kanon av klassiska texter och generella moralfilosofiska eller historiefilosofiska eller politiska spörsmål, utan att ha mycket att säga om den empiriska forskningens praktiska problem (på sitt sätt anslöt sig även althusserianerna till denna franska vana att göra filosofi av sociologin). Bourdieu och hans medförfattare ville uppenbarligen demonstrera att det är möjligt att utforma en undervisning i sociologi som ger studenterna tillgång till de intellektuella verktyg som "sociologens hantverk" kräver.⁴⁶ Å andra sidan innebar redan dispositionen av läroboksprojektet en implicit kritik av de franska modernister som i sin kamp mot den traditionella universitetsfilosofin hämtade inspiration från den amerikanska empirismen. Det amerikanska slaget av läroböcker i sociologisk metod förutsatte en undervisning där observations- och mättekniker, statistiska tester etc utgjorde ett slags grundkurs. Bourdieu och hans medförfattare tänkte sig som nämnts att spara sådant till den sista volymens sista del - underförstått att studenterna dessförinnan behövde några terminers umgänge med centrala epistemologiska problem. Och framför allt var läroboksprojektet genomsyrat av en kritik mot den empiristiska sociologins tro att vetenskapen kan hämta sina objekt direkt från den omedelbart observerbara verkligheten.

Ur Bourdieus perspektiv vilade både den traditionella franska universitetssociologin och den från USA importerade empiristiska sociologin på outtalade och outredda filosofiska doktriner. Vi skall härnäst gå närmare in på Bourdieus strävan att rensa sociologin från explicita eller implicita filosofiska doktriner.

⁴⁶ Sätillvida var 1968 års lärobok ett slags realisering av den i Bourdieus tidiga utbildningssociologiska studier återkommande plädningen för en "rationell pedagogik", det vill säga en pedagogik som så effektivt som möjligt ger studenterna tillgång till de kunskapsverktyg de behöver. Mot den rationella pedagogiken ställde Bourdieu det franska universitetets traditionella "karismatiska" pedagogik, som förvandlar pedagogiska problem till spörsmål om lärarens (och studenternas) personlighet och begåvning.

2. EN SOCIOLOGI PÅ EGNA BEN

Med "den tillämpade rationalismen" avsåg Bachelard ett tänkande som avgränsar sig från å ena sidan cartesianismens eller kantianismens slutna rationalism, med dess postulat om ett självtillräckligt medvetande, å andra sidan de naiva varianterna av realism och empirism. Under rubriken "Låt vetenskaperna stå på egna ben" behandlade vi i förra kapitlet kritiken av sådana ur den historiska epistemologins perspektiv överspelade filosofiska doktriner. Bourdieus sociologi har delvis samma ärende. En samhällsvetenskap som står på egna ben, som skapar sina egna objekt, problem och metoder, måste undvika att falla offer för explicita eller (oftast) implicita filosofiska doktriner, medvetandefilosofiska, realistiska, empiristiska och andra. Bourdieus eget författarskap präglas av en sådan filosofikritisk hållning, som även genomsyrar hela hans forskningsmiljö. Hans sätt att handla sina lärjungar är illustrativt, granskningen av medarbetarnas texter eller studenternas krior går i hög grad ut på att upptäcka och rensa ut historiefilosofiska, empiristiska, substantialistiska och andra tankefigurer som så att säga hämtats utifrån och inte låter sig motiveras inom ramen för den sociologiska forskningspraktiken.

Släktskapen sträcker sig längre än så. Den historiska epistemologins program innebar inte rätt och slätt ett förkastande av rationalism, empirism och realism. Bachelards kritik gällde de isolerade doktrinerna, den stela rationalism som inte låter sig korrigeras i mötet med erfarenhet och experiment, liksom den realism och empirism som inte låter sig befruktas av tänkandet. På liknande sätt har Bourdieu attackerat samhällsvetenskapens stelnade motsattpar "teori" versus "empiri", "subjektivism" versus "objektivism", och så vidare. Varken Bourdieu eller den historiska epistemologins representanter hade dock för avsikt att sopa undan filosofihistoriens repertoar av begrepp och sätt att tänka. Vad de reagerat mot har varit vetenskapsfilosofernas och vetenskapsmännens flatthet inför filosofins anspråk, deras ovilja eller oförmåga att utveckla en i den vetenskapliga praktiken grundad epistemologi och deras benägenhet att oreflekterat överta den ena eller andra filosofiska doktrinen och därmed exempelvis själva det dikotomiska sättet att tänka om förhållandet mellan rationalism och empirism.

Vi skall nu granska Bourdieus sätt att förhålla sig till filosofiska doktriner och hans kritik av de dikotomier som enligt hans mening utgör hinder för

samhällsvetenskapens egen självständiga utveckling. En diskussion om Bourdieus ambition att utveckla en epistemologi för samhällsvetenskapen leder fram till frågan om hur en sådan självständighetsförklaring låter sig förenas med ett starkt beroende av matematikens och naturvetenskapernas epistemologi, ett problem som vi skall ta beröra längre fram (avsnitt 3.3).

2.1 Det dubbla förhållandet till filosofin

Fortfarande under de år då Bourdieu grundade sitt projekt betraktades filosofin allmänt som vetenskapernas drottning och filosofisk verksamhet som den mest prestigefyllda intellektuella sysslan. Snart sagt alla sociologer av betydenhet hade ursprungligen skolat sig till filosofer, och de var för att erövra intellektuell respektabilitet tvingade att tillfredsställa en filosofiskt skolad publik. Det gällde inte minst Bourdieu själv. Var och en som läser hans arbeten finner att han gör ett synnerligen aktivt bruk av filosofihistorien, vilket måste förklaras både biografiskt, med hänvisning till hans egen bildningsgång, och som en effekt av den intellektuella omvärld av vilkens erkännande han varit beroende.

I en intervju från 1989, avsedd för en amerikansk läsekrets, nämnde Bourdieu att en del av hans eget "invisible college" består av filosofer, vilket bl.a. gör det omöjligt för honom att hänge sig åt den "positivistiska exhibitionism" som består i att publicera större mängder data.⁴⁷ Här pekade Bourdieu onekligen på ett problem som försvårat receptionen av hans arbeten inom den amerikanska empirismens inflytelsesfär. Många av Bourdieus och hans medarbetares undersökningar bygger på hekatomber av datamängder, datakörningar och tabeller, varav en bråkdel publicerats. Denna återhållsamhet kan allmänt sagt skyllas på filosofins dominans över fransk sociologi. En sociolog av den högre skolan får inte låta sig misstänkas för att vara en inskränkt räknekarl. Hellre en Aristotelesanspelning än en tabell för mycket. Samtidigt är det begripligt att empiristiskt skolade läsare irriterar sig på att så mycket av underlaget för hypoteserna och slutsatserna göms undan i arkiven vid Centre de sociologie européenne. Vi behöver här inte ta ställning till vilka genrekrav som är att föredra. (En utanförstående observatör kan kanske tycka att båda slagen av genrekrav, det franska påbudet att tabellmaterial och liknande helst bör stanna i arkivmapparna eller i duplicerade arbetsrapporter med begränsad spridning lika väl som den empiristiska sociologins benägenhet att låta sådant i tämligen obearbetad och oreflekterad form utkomma av trycket, innebär onödiga begränsningar.) För oss utländska läsare är det hur som helst, redan för att

⁴⁷ "For a Socio-Analysis...", 1989, p. 3.

undvika rena felläsningar, väsentligt att uppmärksamma vad filosofins dominans på många plan betytt för Bourdieus sociologi. Att han varit sparsmakad när det gällt att publicera datamaterial och att presentera tekniska upplysningar om sådant som urvalskriterier, bearbetningsprocedurer, enkätkonstruktioner eller representativitetsfrågor är utan tvekan delvis en effekt av en censur som är beroende av det franska filosofiska fältets värdehierarkier.

Bourdies förhållande till filosofin är sammansatt. Å ena sidan har han i både socialt och intellektuellt avseende varit beroende av filosofin, å andra sidan har han fortsatt durkheimianernas kamp för att frigöra den franska sociologin från filosofins herravälde.

Vi behöver knappast ytterligare betona den sociala sidan av saken. Utan sitt filosofiska startkapital hade Bourdieu haft ojämeförlikt mycket svårare att etablera sitt sociologiska företag. Han hade helt enkelt inte ansetts som kreditvärdig på den franska akademiska och intellektuella marknaden.

Vidare har för Bourdieu filosofihistorien erbjudit en outsinlig källa för begrepp och argument, som han kunnat använda som tankeredskap⁴⁸ och inte enbart för att på välkänt franskt manér pynta framställningen. Ja, det kanske inte är för mycket sagt att Bourdieus projekt i viss grad förblivit filosofiskt: han har transformerat centrala filosofiska problem, rörande förhållandet mellan det subjektiva och det objektiva, kunskapens och perceptionskategoriernas natur och så vidare, till sociologiska problem. Eftersom detsamma låter sig sägas om hela den klassiska europeiska sociologin kan denna karaktäristik av Bourdieus projekt i förstone förefalla trivial, men det förtjänar att sägas att hans akademiska bana, från filosofin till empirisk sociologisk forskning, inneburit ett slags omtagning av den europeiska sociologins framväxt - en ontogenetisk motsvarighet till den sociologiska disciplinens fylogenes, om man så vill. Utan att dra för stora växlar på denna en smula lättköpta analogi bör vi ändå notera att Bourdieu med stor energi aktualiserat frågan om sociologins konstituering som vetenskap, närmare bestämt frågan om vad som förenade de insatser som symboliseras av "fädernas" namn: Marx, Durkheim och Weber (se vidare avsnittet 3.4 nedan). Bourdieu har aldrig, som så många samtida sociologer, accepterat sociologins konstituering som ett fullbordat faktum och för egen del bekant sig till den ena eller andra av dess sentida förgreningar. Nej, sociologins konstituering som vetenskap har för Bourdieu varit en ständigt aktuell fråga,

⁴⁸ I en intervju för en tysk publik 1983 berättade Bourdieu: "Det går inte en dag utan att jag läser filosofernas arbeten. [...] för mig är - vilket är en smula vanvördigt - lärdomarna från filosoferna av exakt samma natur som matematiska eller tekniska lärdomar. För mig är en text av Kant sak samma som en faktoranalysmetod. Vid behov använder jag mig därav, och om jag får den att fungera så är det bra." (*La critique armée*, 1983, p. 11; ty. övers. "Mit den Waffen...", 1989, p. 32)

varmed han på sätt och vis placerat sig i samma situation som "fäderna": här gäller det att finna det som utmärker en vetenskap om det sociala, skild från filosofin, från psykologin, från vardagstänkandet etc. En så anspråksfull hållning hade knappast varit tänkbar utan Bourdieus speciella bildningsgång, hans filosofiska skolning och höga akademiska bana.

Även Bourdieus svar på frågan om sociologins differentia specifika var på sätt och vis filosofiskt, nämligen vetenskapsfilosofiskt i den historiska epistemologins mening: sociologin definieras inte av bestämda uppfattningar om samhället eller av bestämda metodologier eller tekniker, utan av en bestämd art av epistemologisk reflexion. I social mening lämnade han filosofins fält för sociologins, men ur biografisk synvinkel kan man kanske - som skisserades i första kapitlet - lika gärna hävda att han utvecklade en bestämd föreställning (nära besläktad med den historiska epistemologins program) om vad ett fruktbärande filosofiskt arbete vill säga, en uppfattning som inte lät sig förverkligas inom den institutionaliserade filosofins ram.⁴⁹

Samtidigt som Bourdieu varit beroende av filosofin har han på allt sätt försökt punktera föreställningen om filosofins överhöghet över vetenskaperna. Med början i sextiotalets utbildningssociologiska och vetenskapssociologiska studier⁵⁰ och mest utförligt i *Homo academicus* (1984) samt i några av de arbeten som samlades i *La noblesse d'État* (1989) har han ständigt återvänt till frågan om den värdehierarki som disciplinerna format i det franska utbildningssystemet, med filosofin och klassiska språk på toppen och geografin i botten. Ur Bourdieus perspektiv utgör det här slaget av socialt konstituerade hierarkier mellan discipliner - liksom prestigehierarkier mellan subdiscipliner eller mellan "rena" och "tillämpade" verksamheter - hinder inte bara för de vetenskaper som i likhet med sociologin placeras långt ned på skalan, utan för forskningen och utbildningen i dess helhet.⁵¹ För den franska sociologins utveckling har filosofins

⁴⁹ Jfr Bourdieus självbiografiska antydning i den nyss citerade intervjun: "För att ge en något idealiserad bild av mitt företag skulle jag kunna säga att min färdväg tillät mig att i mina egna ögon realisera den idé jag hade om filosofin, vilket är ett annat sätt att säga att de man brukar kalla filosofer inte realiserar den idé jag gjorde mig av filosofin." (*La critique armée*, 1983, p. 10; ty. övers. "Mit den Waffen...", 1989, p. 32)

⁵⁰ Se t.ex. *La reproduction*, 1970, pp. 117-122, och "La théorie", 1970, p. 5.

⁵¹ Jfr det av Bourdieu sammanställda utbildningspolitiska program som professorskollegiet vid Collège de France utgav 1985: "Av på en och samma gång sociala och vetenskapliga skäl bör man bekämpa all hierarkisering - också i de mest subtila formerna - av praktiker och vetande, i synnerhet hierarkierna mellan 'rent' och 'tillämpat', mellan 'teori' och 'praktik' eller 'teknik', hierarkier med stark ställning i den franska skoltraditionen. Samtidigt måste man tvinga fram ett socialt erkännande av en mångfald åtskilda kompetenshierarkier som icke kan reduceras till varandra. På alla nivåer, i förhållandet mellan discipliner lika väl som inom varje enskild disciplin, lider utbildnings- och forskningssystem av denna hierarkiska uppdelning i 'rent' och 'tillämpat', en uppdelning som är en transformerad form av den sociala hierarkin mellan 'intellektuellt' och 'manuellt'. Härav två slag av urartning som man

dominans alltid varit ett kännbart hinder, och Bourdieu har, med bl.a. Sartre som exempel, om och om igen attackerat föreställningen om filosofen som idealbilden för den intellektuelle, och i stället lyft fram det samhällsvetenskapliga arbetets speciella karaktär och krav (för övrigt borde, enligt Bourdieu, filosoferna själva ställa frågan om de sociala betingelserna för sin egen verksamhet⁵²).

2.2 Rationalism versus empirism

I fråga om de skilda filosofiska doktrinerna har Bourdieus kritik i hög grad anslutit till den historiska epistemologins program. Han har attackerat den slutna rationalismen, inom sociologin representerad av exempelvis det slags "intellektualism", för att använda Bourdieus egen benämning, som gör sociologens eget tänkande till utgångspunkt utan att fråga efter detta tänkandes utveckling och betingelser, och han har ständigt varit angelägen om att rensa ut mer eller mindre dolda empiristiska och realistiska doktriner. Särskilt av de första hundra sidorna i *Le métier de sociologue* framgår hur Bourdieu i Bachelards efterföljd tänkte sig en "tillämpad rationalism" som inrättar sig mellan dessa ytterpoler.

Det finns åtskilligt som förenar durkheimianernas kunskapssociologi med den historiska epistemologin. Bachelard ville placera sin "tillämpade rationalism" mellan två var för sig otillräckliga doktriner, den aprioriska rationalismen och den naiva empirismen. Samma argument använde Durkheim några decennier tidigare för att motivera den metod han använde i sitt sista stora arbete:

"Fram till i dag [dvs. innan durkheimianernas insatser] har blott två doktriner gjort sig gällande. Enligt den ena [bl.a. den kantianska] kan kategorierna icke härledas ur erfarenheten. Kategorierna föregår logiskt sett erfarenheten och utgör dess förutsättning. Man föreställer sig kategorierna som ett antal enkla och oreducerbara givna enheter, som är inneboende i den mänskliga anden på grund av dennas ursprungliga konstitution. Det är därför man säger att kategorierna är *a priori*. Enligt den andra [den empiristiska] doktrinen är kategorierna däremot sammanfogade av småbitar, och det är individen som står för detta bygge."⁵³

bör bekämpa systematiskt genom att påverka institutioner och tänkande: för det första skolans dragning till det formalistiska, en orsak till att vissa elever tappar modet, för det andra nedvärderingen av konkret vetande, av praktisk verksamhet och den därtill knutna praktiska intelligensen." (*Propositions...*, 1985, pp. 17f)

⁵² "Om det finns en fråga som filosofin, annars så ivrig att ställa frågor, lyckas utestänga, är det frågan om sina egna socialt nödvändiga betingelser. I detta avseende lik konstnären uppträder filosofen som en skapare som inte själv skapats [...]." ("The Philosophical Institution", 1983, p. 4)

⁵³ É. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1979 [1912], p. 18.

Båda doktrinerna leder, konstaterade Durkheim, till svårigheter. Aprioristerna tillskriver anden en mysteriös förmåga att överskrida erfarenheten och förbiser dessutom att det mänskliga tänkandets kategorier "oupphörligen skapas, upplöses och nyskapas, förändras med tid och rum". Empiristerna å sin sida upptäcker aldrig de kategorier som existerar utanför individernas kontroll och som "inte blott är oberoende av oss utan dessutom tvingar sig på oss".⁵⁴

Så långt argumenterade durkheimianerna och den historiska epistemologins representanter enligt samma mönster. De pläderade för ett vetenskapligt tänkande som installerar sig mellan två doktriner vilka var och en för sig är sterila. Dessutom förenas båda traditionerna av att deras förhållande till rationalismen och empirismen var assymetriskt: den senare doktrinen framstod så att säga som en värre fiende än den förstnämnda. Durkheim hade lika litet som Bachelard något emot att kallas rationalist.⁵⁵

Nu vill jag inte hävda att överensstämmelserna mellan durkheimianismen och den historiska epistemologin skulle vara unika. Det finns exempelvis fler rationalistiska strömningar som förtjänar benämningen "kantianism av andra ordningen" (jfr nedan) och som säkerligen haft betydelse för Bourdieu; i förra kapitlet nämndes Marburgskolan⁵⁶. Min ambition i detta kapitel är mer begränsad, jag vill bara visa att Bourdieus epistemologi har djupa rötter i två inhemska traditioner, den historiska epistemologin samt traditionen från durkheimianerna.

⁵⁴ *Op. cit.*, pp. 19-21.

⁵⁵ Det är väl bekant att Durkheim för egen del gärna ville kallas rationalist, jfr t.ex. förordet till första upplagan av *Les règles*, där han beteckade sig för etiketter som "spiritualist", "materialist" eller "positivist": "den enda [benämning] jag accepterar är *rationalist*." (Durkheim, 1981 [1895], p. ix) I anslutning till den nyss refererade programförklaringen i *Les formes élémentaires*, där Durkheim attackerade apriorismen och empirismen, tog han trots allt parti för den förstnämnda doktrinen: "Trots den betydelse som vanligen förknippas med etiketten apriorist är dessa [i jämförelse med empiristerna] mer respektfulla inför fakta. De godtagger inte som någon självklar sanning att kategorierna är fabricerade av samma element som våra sinnliga åskådningar, och därför är de inte förpliktade att systematiskt utarma kategorierna, att tömma dem på deras reella innehåll, att reducera dem till blott verbala artefakter. Tvärtom, aprioristerna låter kategorierna behålla alla sina specifika karaktäristika; aprioristerna är rationalister." (*Les formes élémentaires*, 1979 [1912], p. 20) Samtidigt markerade Durkheim ofta ett avståndstagande från den cartesianska rationalismen - som regel implicit, som i *L'évolution pédagogique*, 1969 [1938] p. 316f: "Om man är helt genomsvad av övertygelsen att tingen är enkla eller möjliga att reducera till enkla element, tror man även att allt är klart eller att man kan översätta allting till klara termer."

⁵⁶ Det slags rationalism som Cassirer förespråkade var besläktad med Bachelards tillämpade rationalism. Se exempelvis kapitlet om den exakta vetenskapens uppkomst i första bandet av *Das Erkenntnisproblem*: "I den moderna världsbilden har förnuftet erövrat en ny plats och nya anspråk. [...] uppfattningen av verkligheten tar vägen över förmedlande led, som blott tänkandet, icke den direkta varseblivningen, kan verifiera." (Cassirer, 1911 [1906], p. 318)

2.3 Rationalism inom sociologin

Inom sociologin finns onekligen lager på lager av de varianter av "sluten" rationalism som var föremål för Bachelards kritik. Redan föreställningen att sociologen kan placera sig utanför den värld han undersöker, som vore det möjligt att utforska den utan att samtidigt utforska sin egen plats däri och därmed betingelserna för sin egen kunskapsförmåga, är ett eko av den cartesianska doktrinen om det självtillräckliga subjektet. Uppgörelsen med denna hållning har varit det kanske allra mest centrala inslaget i Bourdieus sociologi. Bourdieus habitusbegrepp var inte bara i största allmänhet ett försök att bryta med den cartesianska illusionen (med moderna motsvarigheter i sociologernas attitydmätningar eller opinionsundersökningar) att det är möjligt att isolera människors medvetandehåll från deras praktiker⁵⁷; habitusbegreppet var dessutom ett redskap som kunde brukas för att punktera föreställningen om att forskningsobjektet kunde lämnas utanför den sociologiska analysen.

Konfrontationen med kantianska varianter av rationalistisk kunskapsteori har alltsedan durkheimianerna varit ett framträdande tema inom fransk sociologi. Den durkheimianska kunskapssociologin skulle kunna fördes med samma överskrift, "kantianism av andra ordningen", som Bachelard gav åt sin epistemologi. Durkheimianerna följde Kants kritik av empirismen såtillvida att de erkände existensen av åskådningsformer (rum, tid) och kategorier som utgör ofrånkomliga överindividuella förutsättningar för varje kunskapsakt, men de förkastade den klassiska kantianska doktrinen om dessa åskådningsformers och kategoriers aprioriska natur. Perceptionens och tänkandets former är inte en gång för alla givna och eviga, de är sociala skapelser vilkas genes och förändring det ankommer på sociologin att utforska. Den klassiska demonstrationen av denna tes var Durkheims och Mauss' utläggning av klassificeringens primitiva former i sjätte årgången av *L'Année sociologique*. Även om uppsatsen inte nämnde Kant vid namn, klargjorde författarna på sista sidan att de med sin analys av klassificeringsformerna, det vill säga människors sätt att gruppera och hierarkisera företeelser i omvärlden, avsett att demonstrera en sociologisk metod som vore lika tillämplig för alla de åskådningsformer, kategorier och logiska operationer vilka av de ortodoxa kantianerna hölls för eviga och oföränderliga:

"[...] till och med så abstrakta idéer som de om tid och rum [är] i varje ögonblick av sin historia nära förbundna med den motsvarande sociala organisationen. Samma

⁵⁷ Bourdieu har anfört arvet från den cartesiska traditionen som en förklaring till att inte minst vetenskapsmän har så utomordentligt svårt att föreställa sig ett tänkande som är förknippat med handlande ("La domination masculine", 1990, p. 12).

metod skulle även kunna bidra till förståelsen av det sätt varpå idéerna om orsak, substans, olika former för omdömen etc utformats. Alla dessa frågor, som metafysikerna och psykologerna debatterat så länge, skulle den dag de ställs i sociologiska termer äntligen kunna befrias från de omtugningar där de fastnat. Det är åtminstone en ny väg värd att prövas."⁵⁸

Bourdieu tillhör dem som mest konsekvent fortsatt längs denna "nya väg" som durkheimianerna slog in på. Det finns dock skillnader. Bourdieu har exempelvis aldrig haft något till övers för den evolutionistiska historiefilosofi som var så påtaglig under durkheimianismens tidigaste skede och som satte sina spår i uppsatsen om klassificeringens primitiva former. Med stöd av den nya etnologiska litteraturen om Australiens urinnvånare hävdade författarna att klassifikationssystemen, sätten att gruppera tingen, i dessa enkla stamsamhällen i själva verket uttrycker människornas egen uppdelning i grupper. Stammen består av två stora undergrupper som var och en i sin tur är uppdelade på olika klaner, en social organisering som utgör roten till klassificeringen av djur, växter, födoämnen, himlakroppar och så vidare: "klassificeringen av tingen reproducerar denna klassificering av människorna".⁵⁹ Durkheim och Mauss konstaterade så att samma typ av primitiv klassificering återfinns i andra totemsamhällen i andra världsdelar, varefter de övergick till att behandla mer komplexa former av klassificering hos puebloindianer, siouxindianer och vissa australiensiska stammar, i taoistiska samhällen och det antika Egypten och Grekland, för att till sist nå fram till frågan om de vetenskapliga klassificeringarnas grund. Redan sättet att disponera framställningen, från enklast tänkbara till allt mer komplexa samhällen och klassificeringssystem, var ett uttryck för den evolutionistiska tesen att komplexa former låter sig förklaras som ett slags differentiering av ursprungliga, primitiva former.⁶⁰ Detta speciella tidstypiska historiefilosofiska inslag i durkheimianernas tidigaste sociologi har aldrig utövat någon lockelse på Bourdieu. (Däremot har Bourdieu, vilket skiljer hans sociologi från den ortodoxa strukturalismen, hållit fast vid att historiska förklaringar är nödvändiga: medan Lévi-Strauss och dennes närmaste efterföljare tenderade att studera systemen av representationer som renodlat synkrona fenomen, har Bourdieu återvänt till durkheimianernas ambition att legera samhällsvetenskap med historievetenskap.)

Habitusbegreppet innebar en annan väsentlig revidering av det durkheimianska arvet. Med dess hjälp har Bourdieu försökt att återinföra agenterna, de handlande människor som durkheimianerna tenderade att förvisa

⁵⁸ É. Durkheim och M. Mauss, "De quelques formes primitives de classification", 1903, p. 72.

⁵⁹ *Op. cit.*, p. 8.

⁶⁰ Jfr t.ex. *op. cit.*, p. 67.

från sociologin genom att förlägga klassifikationsformerna och över huvud taget de kollektiva representationerna till "samhället", uppfattat som en utvärtes makt som tvingar sig på individerna.

En tredje avvikelse består i Bourdieus jämförelsevis mer differentierade syn på den sociala världen. Durkheimianerna var i hög grad inriktade mot att spåra de för ett helt samhälle eller åtminstone för större sociala grupper gemensamma klassifikationssystemen och kollektiva representationerna. I synnerhet fältbegreppet tillät Bourdieu att särskilja mer avgränsade grupper, var och en med sina delvis egna former för att representera världen. Därmed införde Bourdieu ett slags förmedlande led mellan å ena sidan samhällets stora sociala organisering i klasser och klassfraktioner och å andra sidan representationernas värld.

I övrigt, fränsett de nämnda avvikelserna, har Bourdieu övertagit mycket från den klassiska durkheimianska kunskapssociologin. Vi har redan mött en hel del exempel. Ovan nämndes Bourdieu och Monique de Saint Martins försök att demonstrera att skolans klassifikationsformer utgör en transformering av systemet av relationer mellan sociala klasser och klassfraktioner. Fältanalyserna utgör andra exempel. Här har Bourdieus strävan ständigt varit att påvisa att, låt säga, de värdehierarkier som används för att bedöma konstnärliga eller vetenskapliga verk kan återföras till de sociala hierarkier som strukturerar det konstnärliga eller vetenskapliga fältet: konstnärliga verk, stilar och skolor eller vetenskapliga teorier och riktningar uppfattas och värderas på ett sätt som nära ansluter till konstnärernas eller forskarnas placering inom respektive fält. I sin tur är organiseringen av dessa produktionsfält beroende av deras, fältens, relation till och placering inom maktens fält. Det förtjänar att upprepas att det för Bourdieu, liksom för durkheimianerna, handlat om att utforska förbindelser mellan system av relationer. Det vore trivialt att blott säga att överklassbarn har större chanser att av skolan klassificeras som begåvade, eller att högt värderade konstnärliga verk åstadkommes av mer ansedda konstnärer som i sin tur ofta har en kulturellt bemedlad publik. Det är inte det slaget av ett-till-ett-förhållanden mellan representationernas värld och den sociala världen som intresserat Bourdieu. I stället har han tillämpat durkheimianernas metod att så att säga kartlägga systemen av representationer för sig och de sociala systemen för sig, varefter det egentliga sociologiska arbetet består i att visa på vad sätt de förstnämnda systemen är beroende av de sistnämnda. Det hade för durkheimianerna ingen sociologisk mening att bara konstatera att ett visst totemdjur är knutet till en bestämd enskild klan bland aboriginerna, deras poäng var att det existerar ett hierarkiserat system av klassificeringar av totemdjur och mycket annat, ett system som i sin helhet låter sig förklaras med hänvisning till

ett socialt system, nämligen stammens uppdelning i klaner och andra subgrupper. Lika litet har det inom ramen för Bourdieus kultursociologi någon mening att blott säga att vissa konstverk eller vetenskapliga prestationer appellerar till en bestämd social grupp. De konstnärliga verken, stilarna, skolorna är relaterade till varandra, och det är detta system av relationer som skall sättas i förbindelse med systemen av relationer mellan sociala positioner (positioner inom det konstnärliga fältet, eller inom det större sociala rummet). Inom den vetenskapliga världen finns ett "fält av ställningstaganden" som, enligt Bourdieu, i sin helhet bör sättas i samband med den sociala värld där forskarna vistas, det vill säga systemet av relationer mellan de ställningar som forskarna intar.

Efter dessa funderingar om förbindelserna mellan Bourdieus sociologi och durkheimianernas kunskapssociologi är det dags att återgå till vårt egentliga ämne, frågan om den vetenskapliga kunskapens karaktär. Det är inte alltför långsökt att kalla Bourdieu rationalist, i den mening vi använt om durkheimianerna eller den historiska epistemologin. Även för Bourdieu har vetenskapligt arbete inneburit en konstruktiv verksamhet som så att säga skapar sin egen realitet i stället för att förlita sig på den omedelbara erfarenheten. Hans egen forskningspraktik karaktäriseras av en "öppen" rationalism, för att låna Bachelards term. Nyckelbegreppen är av utpräglat "öppen" karaktär och fungerar närmast som forskningsprogram. Över huvud taget är det uppenbart att det ideal som Bourdieu försökt leva upp till i sina empiriska undersökningar är nära besläktat med Bachelards idéer om en vetenskaplig rationalism: "När ni genomfört en omorganisation med hjälp av väl utarbetade relationer, när ni etablerat en uppsättning begrepp och givit denna en experimentell grund, kommer ni att bli varse att den tillåter er att ställa frågor till erfarenheten."⁶¹

Ändå säger etiketten rationalist kanske inte särskilt mycket. Eftersom Bachelard i sin plädering för en tidseplig, öppen rationalism så gott som alltid hänvisade till den samtida matematiken eller naturvetenskaperna, är det kanske en smula lättvindigt att anta att etiketten betyder detsamma för en sociolog.⁶² Det är betydligt lättare att säga vad Bourdieu inte är. Den rationalism vi finner i hans sociologi tar sig uttryck i en permanent uppgörelse med realistiska och empiristiska ståndpunkter, och över huvud taget med filosofiska doktriner som

⁶¹ G. Bachelard, "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 73.

⁶² Någon enstaka gång nämnde Bachelard dock att även en samhällsvetare kan vara rationalist. I samband med en diskussion svarade han jakande på en direkt fråga om huruvida den som ägnar sig åt "la critique historique" (den närmaste svenska motsvarigheten är kanske "källkritik") kan kallas rationalist. (G. Bachelard, "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 70.)

importerats utifrån.

Om de fördärvliga filosofiska -ismerna

Liksom i förra kapitlet avses här med "realism" ståndpunkten att världen faktiskt är beskaffad sådan som vi omedelbart uppfattar den, och med "empirism" ståndpunkten att den omedelbara observationen ger tillräckligt tillförlitlig kunskap om världen.

Redan i Bourdieus tidiga studier finner vi utfall mot den "naiva realism" som bortser från att realiteten "aldrig är tillgänglig annat än via socialt betingade varseblivningsformer"⁶³. Mot den naiva realismen spelade Bourdieu således ut det slags rationalism som vi ovan diskuterat i termer av en kantianism av andra ordningen. Han intog med andra ord närmast en klassisk durkheimiansk ståndpunkt. Sådana explicita ställningstaganden till den realistiska doktrinen är dock sällsynta i de tidiga skrifterna. Viktigare är den implicita realismkritik som ända från början genomsyrat hans sätt att arbeta, hans ständiga upptagenhet av frågan om de socialt betingade formerna för människors sätt att varsebli och förstå världen. Ett tydligt exempel i Bourdieus tidigaste etnologiska studier var den avgörande betydelse han tillskrev tidsuppfattningen - ja, som vi sett gick Bourdieu så långt att han hävdade att tidsmedvetandets former är överordnade det ekonomiska medvetandets former. Den övergång till en kapitalistisk ekonomisk ordning som Bourdieu observerade i Algeriet förutsatte en omstöpning av formerna för människornas sätt att uppfatta tiden. För att fungera i en modern ekonomi måste människorna tillägna sig ett speciellt kalkylerande sätt att förhålla sig till framtiden, att uppfatta skillnaden mellan arbetstid och övrig tid och så vidare. Ett annat tydligt uttryck för Bourdieus anti-realistiska hållning, och över huvud taget hans anknytning till durkheimianernas sociologiska transformering av den kantianska kunskapsteorin, finner vi i hans starka intresse för de socialt betingade klassificeringsformerna.

Även Bourdieus avståndstagande från empirismen har varit väl förenligt med arvet från durkheimianerna. "Undfallenheten inför fakta är lika farlig som den överdrivna dristigheten, empirismens abdikation lika dödsbringande som den förhastade generaliseringen."⁶⁴ Så formulerade Fauconnet och Mauss 1901 den ambition - balansgången mellan naiv empirism och sluten rationalism - som Bachelard senare skulle benämna tillämpad rationalism. Den oreflekterade empirismen har för Bourdieu, liksom för durkheimianerna eller för Bachelard, framstått som just abdikation. Genom att nöja sig med att addera "fakta" till

varandra nedlägger i själva verket vetenskapen sitt ämbete. Det vetenskapliga tänkandet övergår till vardagstänkande. Här krävs för ögonblicket knappast några exempel, Bourdieus författarskap utgör en enda lång uppgörelse med empiristiska tillkortakommanden inom sociologin. I stället några ord om andra filosofiska -ismer som Bourdieu försökt mota ut ur sociologin:

En inom den empiristiska sociologin framträdande art av formalism innebär att man ställer upp en prekonstruerad modell (ibland benämnd hypotes), för att sedan fastställa i vad mån denna överensstämmer med observerade data. Även åtskilliga andra sociologiska riktningar har starka inslag av formalism, i betydelsen att kategoriseringsscheman så att säga trycks på den observerade realiteten. Inom fransk sociologi erbjöd Gurvitch' författarskap extremt elaborerade exempel på en dylik ambition. Bland Bourdieus jämnåriga konkurrenter kan althusserianerna nämnas. Bourdieu själv har i detta avseende varit mer empiriskt sinnad: hans strävan har varit att låta objekten växa fram i och ur en empirisk forskningspraktik. Sociologin har för honom varit ett slags experimentell vetenskap.

En annan ofta förekommande måltavla är essentialismen, det vill säga tendensen att förklara fenomen med hänvisning till en essens, ett väsen, en inneboende natur. Termen förekom redan i de tidiga etnologiska och utbildningssociologiska arbetena. I det koloniala Algeriet var såväl européernas rasistiska föreställningar som de mest utblottade trasproletärernas självuppfattning exempel på "essentialism".⁶⁵ I båda fallen tillskrevs människor ett slags inneboende, av de historiska och sociala omständigheterna oberoende natur. Även vetenskapen har sina essentialister, såsom de västerländska ekonomer som antar att nyttomaximeringsprincipen tillhör varje ekonomiskt systems väsen, varmed de faller offer för en "etnocentrisk essentialism"⁶⁶, och inte upptäcker att ett traditionellt bondesamhälle fungerar radikalt annorlunda.

När Bourdieu publicerade sina första försök att avtäcka förhållanden i det samtida Frankrike demonstrerade han på många sätt sin föresats att undvika essentialistiska förklaringar: "Om man börjar med att leta efter Frankrike, eller, om man så vill, efter den franska nationalkaraktären, så innebär det att man genom att söka efter en essens dömer sig till att missa det essentiella."⁶⁷ I de tidiga utbildningssociologiska studierna var kritiken av essentialistiska föreställningar om "begåvning" ett framträdande tema. Utbildningssystemets uppgift att rangordna studenterna enligt odiskutabla måttstockar, lärarnas karismatiska pedagogik, studenternas egen situation som gör dem benägna att

⁶³ *Un art moyen*, 1965, p. 113.

⁶⁴ P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, p. 172.

⁶⁵ "Les sous-prolétaires...", 1962, p. 1050; *Travail...*, 1963, p. 309.

⁶⁶ *Travail...*, 1963, p. 315.

⁶⁷ *Le partage...*, 1966, p. 12.

ständigt söka svar på frågan om vad de själva egentligen är - allt bidrar till att underblåsa föreställningen om "begåvning" som en immanent given kvalitet hos varje individ.⁶⁸

Så har Bourdieu fortsatt att attackera essentialistiska föreställningar. Det när detta skrives senast publicerade exemplet var en uppsats om den manliga dominansen. "Sexismen är en essentialism", skrev Bourdieu och avsåg att historiskt betingade sociala skillnader tillskrivs en given biologisk natur. På samma sätt fungerar rasismen (Bourdieu använde här som ofta annars ordet rasism både om den etniska rasismen och om föreställningen att samhällsklasserna äger naturgivna egenskaper), men "bland alla former av essentialism är sexismen utan tvivel den mest svårutrotade".⁶⁹ Inte heller feministiska tänkare som författare som Irigaray eller Kristeva går, enligt Bourdieu, fria från essentialistiska föreställningar om det kvinnliga.⁷⁰

Beträffande dessa prov på Bourdieus kritik av essentialistiska föreställningar förtjänar att understrykas, att det var just den essentialistiska uppfattningen om begåvning, eller om könet, som varit föremål för hans attacker. Hans ärende var inte att rätt och slätt avfärda exempelvis psykologiska förklaringar till begåvningskillnader. Han medgav gärna att det existerar vissa, kanske mer eller mindre medfödda, individuella olikheter i psykisk utrustning, och han framställde problemet om arv kontra miljö som ett i och för sig legitimt spørsmål, fullt möjligt att behandla i empiriska undersökningar. (Själv besvarade han med sina utbildningssociologiska studier frågan genom att hänvisa till bearbetningar av empirisk information om studenternas banor genom det franska utbildningssystemet: så länge sociologiska förklaringar är tillräckliga för att göra reda för så gott som hela variationen i materialet, finns det ingen anledning att införa ytterligare psykologiska antaganden.) Nej, Bourdieus kritik riktades mot föreställningen om begåvning som essens och yttersta förklaringsgrund, en föreställning som - skulle Bourdieu förmodligen säga - inte har det ringaste med vetenskaplig psykologi att skaffa. Av Bourdieus senare arbeten framgår att han betraktar även det slags förklaringar som pekar ut socialgrupps- eller klasstillhörighet som ett slags (i annan än statistisk mening) förklarande faktor som en essentialistisk återvändsgränd. Det essentialistiska misstaget består i att postulera exempelvis begåvning, klasstillhörighet, kön eller något annat som ett slags väsen som ligger bakom fenomenen och förklarar dessa. Bourdieus epistemologi är oförenlig med varje slags väsen/framträdelse-dialektik. Vetenskapliga begrepp och förklaringar är produkter av det vetenskapliga

arbetet, inte något avtäckande av i verkligheten redan på förhand inneboende essenser.

Till sist några ord om Bourdieus strävan att befria samhällsvetenskapen från historiefilosofiska doktriner av skilda slag: evolutionistiska, materialistiska, spiritualistiska etc. Redan i hans tidigaste arbeten, som i vissa andra avseenden bar en durkheimiansk prägel, var det tydligt hur han avstod från evolutionistiska förklaringar. I de talrika studierna av det traditionella bondesamhällets övergång till en modern samhällsordning fanns inte ett spår av den typ av förklaring - om primitiva och enkla fenomen vilka "utvecklas" till högre och sammansatta fenomen - som varit så frekvent hos Durkheim och några bland hans lärjungar. Ur Bourdieus perspektiv framstod i stället varje skede i utvecklingen som ett, om man så vill, synkront sammanhang. Om det traditionella samhället har betydelse för de före detta böndernas liv när de hamnat i en modernare omgivning, så beror det helt enkelt på att det traditionella samhället satt sin prägel på deras sätt att tänka och handla - historien existerar förvisso i nuet, men inte som någon bestämmelse eller en i sig verkande kraft, utan just i nuet, nedlagd i institutioner och i människornas kroppar och sinnen.⁷¹ Det är så det går till när "den döde bemäktigar sig den levande", för att använda ett Proust-citat som Bourdieu senare satte som rubrik över en av sina uppsatser om historiens existensformer.⁷² Detta sätt att tänka om historien är ständigt närvarande i Bourdieus arbeten, exempelvis i studierna av olika slag av fält. Ur Bourdieus perspektiv är ett fält i hög grad en produkt av sin historia: fältets struktur vid en given tidpunkt är resultatet av utgången av tidigare kraftmätningar. Denna historia blir dock begriplig blott i och genom en analys av synkrona samband. Tag som exempel den betydelse Bourdieu i sina empiriska fältanalyser brukar tillmätta ancienniteten. Han brukar vara noga med att samla in information om hur många generationer av en viss släkt som tillhört bourgeoisien, vilket är ett visst lärosäte grundats etc. Själva sakförhållandet att en viss släkt sedan länge haft sin hemvist inom maktens fält ökar sannolikheten för att även dess yngre medlemmar skall hamna där, och en läroanstalts anciennitet är inte sällan en indikator på dess placering i hierarkin av

⁷¹ Följande tidiga exempel, hämtat ur *Travail et travailleurs*, illustrerar Bourdieus vägran att betrakta historien som ett slags immanent bestämmelse som rätt och slätt tvingar sig på människor. Efter att ha konstaterat att de bönder som förflyttats till de nya kåkstäderna eller strategiska byarna ibland tycktes falla tillbaka in i traditionella beteenden, anmärkte Bourdieu att tolkningen av ett sådant uppträdande måste ta hänsyn till att de deporterade bönderna faktiskt hade erfarenhet av de nya förhållningssätt som importerats i och med kolonialismen. De var inga passiva offer för de traditionella beteendemodellerna - att de sökte sig till dessa var "inget annat än en avsiktligt återvändande eller oftare en framtvingad regression". (*Travail...*, 1963, p. 302)

⁷² "Le mort saisit le vif", 1980.

⁶⁸ Om "essentialismen" i den karismatiska ideologin och begåvningsideologin, se *Les héritiers*, 1964, pp. 71, 115, 117.

⁶⁹ "La domination masculine", 1990, p. 12.

⁷⁰ *Op. cit.*, p. 4 not 4.

utbildningsinstitutioner. Gamla anor utgör som regel en konkurrensfördel, att vara uppkomling brukar vara en black om foten. Bourdieu nöjer sig dock aldrig med genetiska förklaringar. Ett godtyckligt valt exempel är de analyser av ekonomutbildningarna som han publicerade i slutet av åttioalet.⁷³ Att HEC (École des Hautes Études Commerciales, den franska motsvarigheten till Handelshögskolan i Stockholm) trots konkurrensen från en mängd ekonomiska utbildningsinrättningar som vuxit fram på senare år lyckats behålla åtskilligt av sin ställning som plantskola för näringslivets eliter, låter sig inte förklaras rätt och slätt av att HEC är en ärevärdig institution, över hundra år gammal och med en glansfull historia. Bourdieus förklaring innebar hänvisningar till det ackumulerade sociala kapital som representeras av alla före detta elever med uppsatta positioner inom näringslivet, den prestige som HEC lyckats erövrat i permanent kamp med de konkurrerande institutionerna, det speciella förhållandet att många av de nyare ekonomutbildningarna fungerar som "räddningsplankor" där ekonomiskt bemedlade familjer kan placera de barn som lyckats dåligt i skolan, etc. Att HEC ändå förlorat något av sin tidigare ställning förklaras av ändrade styrkeförhållanden (framför allt har ENA, École Nationale d'Administration, seglat upp till en obestridd tätposition inom fältet av elitiskolor). Bourdieus metod skulle således kunna karaktäriseras som "genetisk strukturalism". Han konstruerade en synkron struktur, systemet av relationer mellan utbildningsinstitutioner, en struktur som visserligen är resultatet av en historisk utveckling men som måste uppfattas just som en struktur: en viss institutions anseende bestäms av dess placering inom hela systemet av samtidigt verkande relationer. Därför leder det vilse att på brukligt manér skriva en enskild institutions historia. Det förflutna måste för att vara verksamt så att säga finnas lagrat i nuet: att gamla HEC-elever återfinns högt upp i näringslivets hierarkier, att striderna mellan olika ekonomutbildningar givit till resultat att HEC lyckas rekrytera kapitalstarka elever och bemärkta lärare, att en examen från HEC öppnar vägen till en lyckosam karriär, eller att studier vid ENA i många fall är än mer meriterande - allt sådant uttrycker den position som HEC i dag intar i fältet av utbildningsinstitutioner. HECs ärorika historia är i sig ingen förklaring till dess aktuella ställning. Vi möter således återigen det för Bourdieu typiska (om man så vill fenomenologiska) sättet att uppfatta kapital. En bestämd typ av symboliska tillgångar, exempelvis det utbildningskapital som en examen från HEC representerar, fungerar som kapital blott under förutsättning att det vid en given tidpunkt existerar sociala grupper som är beredda att tillerkänna dessa tillgångar värde.

⁷³ Jfr "Agrégation et ségrégation", 1987; "Variations et invariants", 1987, särsk pp. 19-25; *La noblesse d'État*, 1989, särsk. pp. 305ff.

Så kunde vi fortsätta att rada upp historiefilosofiska antaganden som Bourdieu vägrat att godta. Trots sitt intresse för de materiella betingelserna för sociala fenomen avstår han från att bekänna sig till materialismen, i betydelsen en doktrin som förutsätter att det materiella i någon mening skulle vara mer primärt eller grundläggande än representationernas värld; ordvalet i Bourdieus kritik av althusserianerna - en återkommande karaktäristik är "materialister utan material" - leder tanken till Bachelards kritik av den traditionella filosofiska materialismen⁷⁴. Å andra sidan har Bourdieu heller ingenting till övers för spiritualistiska eller idealistiska doktriner av den typ som utpekar människors eller gruppers tänkande, vilja eller intentioner som orsaker till sociala förlopp. Han förnekar alls inte att människors tankar, avsikter eller vilja har sina effekter, men habitusteorin innebär att han alltid samtidigt tar ett steg tillbaka och frågar efter de sociala betingelserna som konstituerat tänkandet, viljan och avsikterna.

Vi har nu berört ett antal filosofiska -ismer som Bourdieu mer eller mindre explicit tagit avstånd från: sluten rationalism, realism, empirism, essentialism, formalism, evolutionism, materialism, spiritualism. Listan kunde förlängas. Vi bör inte hårdra parallellen till den historiska epistemologins försök att rensa vetenskapsfilosofin från filosofiska doktriner. Det finns självfallet skillnader mellan sociologins och naturvetenskapernas epistemologi, vilket vi skall återvända till. Det tål också att diskuteras i vilken mening man kan tala om filosofiska -ismer inom samhällsvetenskapen. För att välja empirismen som exempel: den empirism som återfinns inom samhällsvetenskapen är givetvis inte identisk med den klassiska empiristiska doktrinen, som lärde att knippen av sinnesförmimmelser utgör kunskapens källa. Samhällsvetenskapen har i hög grad ersatt ögat, örat, näsan, känseln med olika slag av observations- och mätinstrument. Inte desto mindre existerar även inom samhällsvetenskapen en "undfallenhet inför fakta", för att citera Mauss och Fauconnet, det vill säga en doktrin enligt vilken kunskap växer fram genom att "data", observationer eller mätresultat adderas till varandra. I denna mening har empirismen varit en utbredd doktrin inom efterkrigstidens samhällsvetenskap - och inte blott när kvantitativa metoder kommit till användning utan lika mycket i undersökningar som byggt på insamling och presentation av etnografiska observationer.

På motsvarande sätt skulle man kunna resonera om samhällsvetenskapens motsvarigheter till andra filosofiska doktriner, men det är inte det som här är mitt ärende. Jag har bara velat fästa uppmärksamheten vid att Bourdieu, liksom

⁷⁴ Jfr G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 3: "[...] den traditionella filosofiska materialismen är en *materialism utan material*, en alltigenom metaforisk materialism [...]" (Kursiveringen är Bachelards)

före honom den historiska epistemologins representanter, lagt sig vinn om att lyfta fram de ofta outtalade filosofiska doktriner som smyger sig in i det vetenskapliga arbetet. Vetenskapens utveckling förutsätter att man gör sig kvitt den tvångströja som dessa doktriner utgör, och det första steget är då att skärpa sin medvetenhet om deras existens. Tanken är i och för sig inte originell inom sociologin. Den formulerades redan av Durkheim i konklusionen till metodreglerna:

"Först och främst är den [sociologiska metoden] oberoende av all filosofi. Eftersom sociologin fötts ur de stora filosofiska doktrinerna, har den bevarat vanan att stödja sig mot något system med vilket den därmed anser sig höra samman. Det är därför sociologin i tur och ordning varit positivistisk, evolutionistisk, spiritualistisk, trots att den borde nöja sig med att vara rätt och slätt sociologi."⁷⁵

Även åtskilliga andra sociologiska skolor har satt en ära i att göra sig kvitt filosofins bojar, men det kan ske på två radikalt skilda sätt. Durkheimianerna, Bourdieu och många andra har strävat efter locka ut de filosofiska doktrinerna i ljuset. De har också strävat efter att omvandla filosofins traditionella frågor till problem som är åtkomliga för empirisk forskning, en ambition som även återfinns hos exempelvis den amerikanska pragmatismen. En radikalt annorlunda väg, demonstrerad av den första efterkrigstidens empiristiska amerikanska sociologi, är att ignorera filosofin, att bortse från sociologins filosofiska rötter, förkasta de klassiska filosofiska problemen och uppfatta den vetenskapliga sociologin som en sentida landvinning som så att säga börjat på ny kula med Parsons' syntes, eller snarare med Merton och Lazarsfeld. Jag tycker att erfarenheten visat att det sistnämnda receptet knappast är anbefallansvärt. De filosofiska doktrinerna gör sig hur som helst gällande, och det är knappast någon fördel om de smyger in källarvägen.

Hur långt har Bourdieu drivit filosofikritiken? Har han verkligen, enkelt uttryckt, utrotat alla slags filosofiska postulat? Nej, enligt min mening kan man i Bourdieus arbeten skönja i synnerhet ett antropologiskt antagande: människan (eller snarare mannen) är en bytande och stridande varelse som är disponerad att söka vinna andra människors (i först hand andra mäns) erkännande och att dominera dem. I Bourdieus arbeten framstår detta drag som ett fundamentalt invariant inslag i den mänskliga (eller manliga) konstitutionen, och därför kan det vara rimligt att säga att det här är fråga om ett slags antropologi, ett antagande som rör människan (mannen) som artvarelse eller kanske hellre samhällsvarelse. Även om det i Bourdieus författarskap sannerligen inte saknas empiriska belägg för antagandet, fungerar detta ändå som en konstant förutsättning för varje undersökning, vilket framgår tydligt om vi jämför med

⁷⁵ *Les règles...*, 1981 [1895], p. 139.

sociologiska traditioner som bygger på alternativa antropologier. Vissa sociologiska traditioner har lagt tonvikten vid människors förmåga till interaktion eller kommunikation, andra vid deras beroende av värdesystem och normer, åter andra vid deras drift att skänka mening åt sina handlingar och åt den värld där de lever. I Bourdieus sociologi har sådana överväganden alltid varit förenade med - ja, kanske till och med underordnade - en reflexion över dominansförhållanden. Vad han än undersökt, har sökarljuset ständigt riktats mot relationen mellan det som dominerar och det som domineras (dominerande och dominerade samhällsklasser, sociala grupper, praktiker, verk, diskurser, språkbruk etc). Beträktad med Bourdieus ögon är den sociala världen inte bara strukturerad utan även hierarkiserad.⁷⁶

2.4 Samhällsvetenskapens falska dikotomier

Den historiska epistemologin var ett försök att befria vetenskapsfilosofin och vetenskaperna från utifrån importerade filosofiska doktriners tyranni. Det var just tvånget som Bachelard och hans efterföljare ville bli kvitt. Deras strävan var inte att kasta rationalismen eller empirismen som sådana på filosofihistoriens sophög. Däremot hävdade de att sådana traditionella filosofiska ståndpunkter fungerar som hinder när de tjänar som outtalade eller till och med omedvetna postulat i det vetenskapliga arbetet. Det gäller i synnerhet för extrema ståndpunkter, såsom den slutna rationalismen eller den oförmedlade empirismen. Själva den stela motsättningen mellan rationalism och empirism

⁷⁶ I Bourdieus författarskap fungerar det här skisserade antropologiska antagandet som regel som en implicit förutsättning. De hittills mest explicita formuleringarna återfinns i uppsatsen "La domination masculine", 1990. Bourdieu försökte här demonstrera att frågan om den manliga dominansen - ett fenomen som feminister ofta anklagat honom för att negligera - i själva verket alltifrån de tidiga etnologiska algeriska studierna varit en central angelägenhet för hans eget arbete. På några punkter mästrar han feministerna: dessa gör sig ofta skyldiga till det essentialistiska felslutet att förklara socialt konstituerade fenomen med hänvisning till könens naturgivna egenskaper (p. 4 not 4, p. 13), och de upptäcker inte att män framför allt strävar efter att dominera män. I konkurrenskampen mellan män fungerar kvinnor som symboliska redskap eller som bytesobjekt (pp. 26-31). Detta förklarar varför kvinnor i olika avseenden stängs ute, och följaktligen vore det, underförstått Bourdieu, en kortslutning av analysen att rätt och slätt hävda att män dominerar kvinnor. Den manliga dominansen är mycket mer än blott en drift att behärska det andra könet, den utgör ett slags modell för all dominans (p. 31). Att döma av det historiska resonemang som inledde uppsatsen (se särsk. p. 5) menade Bourdieu att detta åtminstone gäller för de hörn av världen där kulturen utvecklats ur medelhavskulturerna (vari Bourdieu möjligen inkluderade dagens västerländska samhälle i största allmänhet, han påminde exempelvis om att psykoanalysen hämtat det väsentliga i sina tolkningsscheman från den grekiska traditionen). Det sistnämnda resonemanget - för övrigt av en typ som är ovanlig i författarskapet - antyder en historisk precisering av Bourdieus antropologi.

framstod för Bachelard som oförenlig med modern vetenskap, och hans hyllningar till "den tillämpade rationalismen" uttryckte en vägran att erkänna denna kunskapsfilosofins traditionella dikotomi.

På många plan kan vi återfinna en besläktad hållning i Bourdieus sociologi. Mest omedelbart iögonenfallande är kanske Bourdieus vägran att erkänna den dikotomi "teoretiskt" kontra "empiriskt" som utgör ett slags motsvarighet till filosofihistoriens motsättning mellan rationalism och empirism. I vårt land är det tydligt att många Bourdieuläsare attraheras av hans sätt att förena "teoretisk" reflexion med omfattande empirisk forskningspraktik. Det är inte så förvånande med tanke på att samhällsvetenskapen inom den anglosaxiska inflytandesfären under en lång period efter andra världskriget präglades av en långt driven arbetsdelning mellan "teoretiker" och "empiriker". I dag domineras metoddiskussionen tvärtom av en strävan att försona "teori" och "empiri", förnuft och erfarenhet. Sextio- och sjuttioalens positivismstrid förefaller avsläst. Ingen vill räknas till något av de forna fientliga lägren: ingen - fränsett de som övergivit samhällsvetenskapen i traditionell mening och blivit essäister - vill bli betraktad som en teoretiker som ännu inte insett behovet av gedigen empiri, och knappast någon vill bli beskylld för att vara en kvarlevande naiv empirist som ännu inte upptäckt att "data är teoriimpregnerade". Efter den så kallade positivismens beklännelser till ett extremt empiristiskt och realistiskt program och bland andra Feyerabends och Kuhns kritik av samma program, är det i dag fridsbudskapen som hörs. Här kan säkerligen en del av förklaringen sökas till att Bourdieus arbeten i allt snabbare takt överförs till engelska och uppmärksammas i större skala.

Parallellen till den historiska epistemologins kritik av filosofiska dikotomier sträcker sig längre än så. Bourdieu har både i explicita programförklaringar och framför allt i sin forskningspraktik satt sig över ett stort antal motsatspar som annars ofta karaktäriserat samhällsvetenskapens arbetsdelning och metodstrider. Viktigast för utvecklingen av Bourdieus sociologi var förmodligen ambitionen att övervinna motsättningen mellan subjektivism och objektivism (eller, för att använda andra stickord: aktör kontra struktur, metodologisk individualism kontra sociologism, frihet kontra determinering, finalistiska kontra mekanistiska förklaringar, fenomenologisk kontra sociologisk metod, individperspektiv kontra samhällsperspektiv, föreståelse och tolkning kontra förklaring). Begreppen kapital eller habitus utvecklades som redskap med vilkas hjälp såväl människors levnadsbetingelser som deras erfarenhet, såväl den objektiva sociala världen som representationernas värld, låter sig infångas. Bourdieus egen första mer omfattande utläggning av habitus- och kapitalteori i början av sjuttioalet tog utgångspunkt i ett försök att upphäva och övervinna motsättningen mellan

"fenomenologisk" och "objektivistisk" kunskap⁷⁷, men samma ambition var synnerligen framträdande även i tidigare arbeten, om än mindre explicit⁷⁸ (jag har ovan prövat tanken att Bourdieus sociologi ursprungligen tog form i ett epistemologiskt rum med fenomenologin och marxismen som två axlar, se kapitel I, avsnitt 1.4, och kapitel III, avsnitt 1.2.2).

Bourdieu nöjde sig inte med att påtala ensidigheten hos de subjektivistiska och objektivistiska metoderna. Han menade - och det är här som parallellen med den historiska epistemologin är så påfallande - att motsatsställningen i sig själv är arbiträr, det vill säga inte motiverad av den vetenskapliga forskningspraktiken. På liknande sätt har han förkastat ett otal andra motsatspar som splittrat samhällsvetenskapen i olika skolor och samhällsvetare i olika läger, discipliner och subdiscipliner: mikro kontra makro, internalism kontra externalism, analyser av ideologier och symbolsystem kontra analyser av ekonomiska och sociala system, kulturalism kontra materialism, kvalitativa kontra kvantitativa metoder, etnologi kontra sociologi, formalism kontra instrumentalism, synkrona kontra historiska studier, och så vidare.

Så långt är, *mutatis mutandis*, parallellen till den historiska epistemologin tydlig. På samhällsvetenskapens område avvisade Bourdieu metodologiska principer som så att säga utifrån påtvingas den vetenskapliga praktiken. Dikotomier såsom de nyss nämnda är exempel på sådana principer som inte är grundade i det vetenskapliga arbetets egna krav. Enligt den historiska epistemologin definieras en vetenskap av att den har ett objekt, och samhällsvetenskapens uppsplittring i subdiscipliner och metodskolor är, i Bourdieus ögon, i hög grad betingad av annat än arbetet med att konstruera

⁷⁷ Se *Esquisse...*, 1972, särsk. avsnittet om "den teoretiska kunskapens tre modus", pp. 162-174. Det första av dessa modus, representerat av "ultra-subjektivisten" Sartre (se not 33, pp. 248-250), interaktionister, etnometodologer m.fl., är den "fenomenologiska" kunskapen, som ger företräde åt människors omedelbara erfarenhet av världen och därmed försitter möjligheten att förklara de betingelser som gör denna erfarenhet möjlig. Mot detta modus står den "objektivistiska" kunskapen, representerad av bl.a. strukturalisterna, som är så ensidiga i sin fokusering av de samhälleliga eller språkliga betingelserna att de avstår från att göra människors faktiska verksamhet och erfarenhet till ett studieobjekt. Med Bourdieus eget språkbruk: objektivisterna favoriserar metoder som blott tillåter dem att upptäcka *opus operatum*, de färdiga resultaten av mänsklig aktivitet, och inte *modus operandi*, det vill säga de principer för produktionen av dessa resultat som Bourdieu själv försökt fånga in med habitusbegreppet. Den teoretiska kunskapens tredje modus, som enligt upphovsmannens mening upphäver och överskrider motsättningen mellan subjektivism och objektivism, är Bourdieus egen teori om habitus och praktikernas ekonomi. I senare versioner av samma text (se *Outline...*, 1977, början av första kapitlet; *Le sens pratique*, första bokens första och andra kapitel) behöll Bourdieu detta sätt att presentera sin egen teori som ett slags *Aufhebung* av motsättningen mellan subjektivism och objektivism.

⁷⁸ Man finner dock explicita formuleringar av tanken även i Bourdieus tidiga texter, se t.ex. *Un art moyen*, 1965, p. 18: "För själva sin existens förutsätter sociologin att man överskrider den fiktiva motsättning som subjektivister och objektivister på arbiträrt sätt driver fram."

samhällsvetenskapens specifika objekt. I stället - och här ger sig Bourdieu i sin egenskap av sociolog in på förklaringar av en helt annan typ än de mer idéhistoriska som sysselsatte den historiska epistemologins representanter - är åtskilliga av de dikotomier som cirkulerar inom samhällsvetenskapernas metodologi grundade i sociala sammanhang.⁷⁹ Samhällsvetare har företagit olika typer av investeringar, somliga har tillägnat sig tekniker för statistisk bearbetning av stora datamaterial, andra har satsat på att handskas med etnografiska observationer eller att tolka historiska källor. De har ackumulerat skilda slag av utbildningskapital och vetenskapligt kapital. De orienterar sig mot skilda samhällsvetenskapliga subfält och skilda positioner inom dessa fält. De ingår allianser med skilda grupper och institutioner utanför de vetenskapliga fälten. Med utgångspunkt i sina olikartade innehav av kulturellt kapital, utbildningskapital och specifikt vetenskapligt kapital utvecklar de skilda strategier i kampen om erkännande. Kort sagt har Bourdieu helt enkelt tillämpat sin fältteori på sitt eget verksamhetsområde: vetenskapliga fält är kulturella produktionsfält som alla andra, och därför är "fältet av ställningstaganden" rotat i ett socialt fält av positioner eller ställningar. För att förstå fältet av ställningstaganden (här metodologiska ståndpunkter, de olika vetenskapliga "skolornas" program, etc) måste man undersöka det sociala fält där ställningarna besättes av producenter och institutioner (akademiska lärare och forskare, forskningsfinansiärer, etc).

Många ställningstaganden i metodologiska och liknande strider inom vetenskapens fält är i själva verket, med Bourdieus synsätt, insatser i sociala strider inom och mellan grupper av forskare och andra intressenter. Det kan vara fråga om interna kraftmätningar, som utkämpas mellan grupper av forskare som bygger sin ställning på skilda slag av investeringar (kampen gäller då ytterst monopolet på definitionen av vetenskaplighet). Det kan också vara fråga om strider som rör allianser med agenter och institutioner som tillhör andra fält

⁷⁹ "Ett stort antal av dessa motsättningar existerar delvis på grund av att man strävat efter att skapa teori på grundval av de hållningar som är knutna till innehavet av skilda former av kulturellt kapital. Sociologin är i sitt nuvarande tillstånd en vetenskap med mycket stora ambitioner, och de legitima sätten av utöva sociologin är extremt mångskiftande. Man kan under rubriken sociologi sammanföra folk som gör statistiska analyser, andra som utarbetar matematiska modeller och åter andra som beskriver konkreta situationer, etc. Alla dessa kompetenser är sällan förenade hos en enda människa, och en anledning till de uppdelningar som man tenderar att göra till teoretiska motsättningar är sakförhållandet att sociologer gör anspråk på att det sätt att bedriva sociologi som är lättast tillgängligt för dem själva skulle vara det enda legitima. [...] Jag tror med andra ord att en god del av de så kallade 'teoretiska' eller 'metodologiska' arbetena inte är annat än ideologier för rättfärdigande av en partikulär form av vetenskaplig kompetens. Och en analys av sociologins fält visar utan tvekel på en stark korrelation mellan den typ av kapital som de skilda forskarna förfogar över och den form av sociologi som de försvarar som den enda legitima." ("Repères", 1987, p. 47f)

(agenter inom politikens fält, myndigheter, forskningsfinansiärer, massmedierna etc). Sådana ställningstaganden är självfallet socialt högst relevanta, men de är långt ifrån alltid vetenskapligt motiverade.

Bourdieu gör således en klar boskillnad mellan social och vetenskaplig relevans - han har till och med ibland hävdad att forskningens sociala framgångar brukar stå i omvänd proportion till dess vetenskapliga värde. Här finner kanske Bourdieus läsare anledning att ropa stopp och belägg. Hur är det över huvud taget möjligt för Bourdieu att inom ramen för sin egen sociologi särskilja vetenskapliga värden från sociala värden?

2.5 Konsten att lyfta sig i håret

Frågan kan formuleras så här: hur kan en sociolog, som med eftertryck framhåvt de sociala stridernas betydelse på alla fält, inklusive vetenskapens, våga sig på att sära mellan det som är vetenskapligt motiverat och det som är resultat av sociala kraftmätningar? Borde inte Bourdieus egen sociologi mynna ut i en relativistisk eller hellre machiavellisk ståndpunkt, enligt vilken det enda som i grunden skiljer vetenskapliga skolor åt är deras förmåga att platta till konkurrenterna? Och hur kan man inom ramen för Bourdieus egen sociologi rättfärdiga den utomordentligt starka tilltro till vetenskapen som genomsyrar hela författarskapet?

Det är en fråga som tvingar sig på var och en som läser Bourdieu. Det kan synas som om han invecklat sig i tvetalan. Å ena sidan har han på område efter område försökt visa att människors strategier bestäms i möten mellan den habitus de i förväg utrustats med och konkurrensbetingelserna på de fält där de inträder. Å andra sidan tillerkänner han åtminstone en sorts människa, sociologen själv, förmågan att svinga sig upp ur konkurrenskampen till Vetenskapens fasta klippa - ett konststycke som förefaller kräva en baron von Münchhausens förmåga att lyfta sig själv i håret. Om till och med den mest rigorösa vetenskap är infogad i sociala sammanhang, om forskarnas kompetens fungerar som symboliskt kapital, om vetenskapliga teorier och metoder, ståndpunkter och resultat fungerar som insatser i spelet inom de vetenskapliga fälten och i utbytena med kringliggande fält (politikens, administrationens, ekonomins, journalistikens etc), så förefaller onekligen den radikala relativismen att ligga nära till hands. Men uppfattningen att den ena vetenskapliga teorin eller metoden är lika god som den andra, att "anything goes"⁸⁰, har ingen anhängare i

⁸⁰ Paul Feyerabend utformade sitt program för en anarkistisk kunskapsteori som en generalattack på "rationalismen", men eftersom Karl Popper utgjorde den främsta måltavlan var det fråga om en mycket speciell art av rationalism. I själva verket var somliga av

Bourdieu, vars författarskap bärs upp av en, om man så vill, utpräglat rationalistisk övertygelse att det faktiskt existerar bättre och sämre sociologiskt tänkande och att det existerar klara kriterier för att skilja den ena sorten från den andra. Det är enligt Bourdieus mening fullt möjligt att urskilja egentliga vetenskapliga värden som inte låter sig reduceras till produkter av det sociala spelet - och strängt taget skulle varje annan ståndpunkt underminera trovärdigheten hos hans eget vetenskapliga arbete. Men frågan kvarstår: hur kan Bourdieus sociologi vara förenlig med en måttstock för egentliga vetenskapliga värden, till skillnad från blott sociala värden?

Jag skall antyda ett par tänkbara svar, inte för att ta Bourdieu och hans tilltro till de vetenskapliga värdena i försvar, utan för att visa att det vore förhastat att tolka paradoxen som blott och bart en motsägelse, ett uttryck för bristande *intern* koherens i den bourdieuska sociologin.

Ett tänkbart svar tar fasta på sociologins speciella självkritiska potential. Den är en unik vetenskap såtillvida att dess egna verktyg kan användas för att kritisera användningen av samma verktyg. Så är exempelvis symboliskt kapital, habitus, fält och andra bland den bourdieuska sociologins begrepp ägnade för undersökningar av villkoren för sociologens egen och hans kollegers forskningspraktik och föreställningar. Sociologens privilegium består således i att han, utan att lämna sin egen domän, kan bygga in element av självreflexion eller självkritik i sin forskningspraktik, som ett slags immunförsvar mot utomvetenskapliga inkräktare. Sociologen kan ständigt fråga sig: vilka strider inom och utanför de vetenskapliga fälten har lett fram till dagens styrkeförhållanden, hur har den vetenskapliga ståndpunkt som jag själv omfattar vuxit fram, hur har mina egna dispositioner, symboliska investeringar och insatser bidragit till att jag "valt" (eller tilldelats) just den ståndpunkten? Genom att beakta de sociala villkoren för sin egen verksamhet har sociologen en chans att i någon mån gardera sig mot att bli offer för de sociala omständigheterna. Genom att analysera sin egen position inom det vetenskapliga fältet kan han i någon mån värja sig mot frestelsen att bara säga det som denna position kräver att han säger. Han kan bjuda ett visst motstånd mot att låta sig inordnas i de fällor ("kvantitativa" versus "kvalitativa" skolor eller administrativa uppdelningar i samhällsvetenskapliga subdiscipliner) som uppstått som ett resultat av den socialt betingade arbetsdelningen och konkurrenskampen.

Bourdieu's sociologi inrymmer otvivelaktigt sådana förhoppningar, ett slags kritiskt upplysningsideal enligt vilket alla människor, forskarna inräknade, blir

Feyerabends ståndpunkter väl förenliga med "den tillämpade rationalismen" inom den historiska epistemologins tradition (som Feyerabend inte alls beaktade i *Against Method*, där han hänvisade till Duhem och Poincaré enbart för att hämta sakupplysningar ur vetenskapshistorien).

friare om de vet vari deras ofrihet består. Sociologin har härvidlag en unik potential, som Bourdieu försökte beskriva med hjälp av kapitalbegreppet⁸¹: Sociologins fält utgör undantaget från regeln att alla fält hyllar sina egna värden, sitt eget fältspecifika kapital. Inom det religiösa fältet står det religiösa kapitalet högst i kurs, inom det politiska fältet det politiska kapitalet, inom konstens fält det konstnärliga kapitalet, etc. Sociologin, så som Bourdieu önskar sig den, kan inte på samma sätt ta sitt eget fältspecifika kapital för givet. Sociologens uppgift är att undersöka alla dessa olika kapitalarter och deras användningar, inklusive de värden som hyllas inom sociologins eget fält.

För att besvara frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi kan vi således hänvisa till självreflexionens möjligheter, ett ämne som vi skall återvända till i slutet av detta kapitel. Här skall vi i stället pröva en annan möjlighet att besvara frågan, med hjälp av ett "pluralistiskt" och ett "puristiskt" argument.

Det pluralistiska argumentet

På sin tid utsattes durkheimianerna för formliga kampanjer där de anklagades för monopolistiska anspråk å sociologins vägnar. Bourdieus författarskap öppnar sig onekligen för en liknande kritik. Hans sociologi kan sägas vara mindre sociologistisk, bland annat därigenom att den - i och med de fenomenologiska inslagen, habitusbegreppet, kapitalbegreppets öppning mot sådant som har med förkroppsligade tillgångar och erkännande att göra - bereder mer utrymme åt exempelvis den subjektiva mening agenterna ger åt sina handlingar. Inte desto mindre präglas även Bourdieus författarskap av en utomordentligt stark tilltro till sociologins räckvidd och potential. Med sina sociologiska verktyg har Bourdieu och hans medarbetare givit sig i kast med problem och forskningsobjekt som brukar vara förbehållna filosofer, lingvister, konsthistoriker, jurister, ekonomer och så vidare. Det är inte ägnat att förvåna att man inom den franska forskarvärlden ofta uppfattat anspråken som övermaga. Den som ägnat ett halvt liv åt en vetenskaplig specialitet är naturligt nog benägen att betrakta sociologernas intrång som dilettanternas lekstuga.

Det ligger således kanske inte särskilt nära till hands att försöka förena Bourdieus sociologi med en pluralistisk ståndpunkt som ger spelrum åt olika discipliner, men det låter sig göras och kan vara meningsfullt.

Tag psykoanalysen som exempel. Bourdieu vägrar att införliva något antagande om "det undermedvetna" med sin sociologi. Han fäster stor vikt vid

⁸¹ Det följande resonemanget är hämtat från 1986 års föreläsningar i serien "Cours de sociologie générale" vid Collège de France.

studiet av människors "omedvetna" motiv och drivkrafter, men utan att antaga existensen av någon bakomliggande psykisk realitet som kunde ges namnet "undermedvetet". I sådana sammanhang har han föredragit att formulera sig med hjälp av adjektiv i stället för substantiv. Han studerar attributen, de omedvetna inslagen i människors föreställningar eller handlingar, utan att postulera en psykisk substans: "det undermedvetna". Därmed föreligger i Bourdieus sociologi en öppning som tillåter en pluralistisk hållning. Det står så att säga psykoanalytikern fritt att tala om det varom sociologen måste tala. Den som önskar förstå drifternas interna organisation har föga att hämta hos Bourdieus sociologi, men kan i gengäld vända sig till den psykoanalytiska traditionen. På motsvarande sätt kan kanske ekonomerna laborera med de antaganden om aktörernas rationella val som Bourdieu finner så motbjudande, eller politologerna om "staten", "kapitalet" och annat som ur den bourdieuska sociologins perspektiv framstår som metafysiska konstruktioner.

Märk väl att jag här talar om öppningar i den bourdieuska sociologin. Vi lämnar för ögonblicket upphovsmannens (ofta oförsonliga) attityder gentemot granndisciplinerna å sido. Oavsett Bourdieus egna ställningstaganden till andra discipliner, så lämnar den bourdieuska sociologin utrymme åt andra vetenskapliga traditioner. Den företräder med andra ord inte det slags reduktionism som så att säga absorberar det den inte vill tala om. För att använda en term från Husserl som blev central inom sextiotalets marxistiska ekonomikritik: den bourdieuska sociologin är förenad med en "omfångslogisk" reflexion, en medvetenhet om sin egen begränsade räckvidd. Många bland Bourdieus läsare reser frågor i stil med: Vart tar subjektiviteten vägen? Hur kan teorin göra rättvisa åt människors motståndspotentialer? Var finns staten? Var finns klassanalysen? Var finns könet? - frågor som inte sällan bottnar i en önskan att få besked om huruvida den bourdieuska sociologin låter sig kompletteras med någon annan forskningstradition som ligger frågaren varmt om hjärtat. Men den bourdieuska sociologin inbjuder knappast till additiva företag av den art som strävar efter att berika en teori genom att tillföra ett klassperspektiv, ett könsperspektiv, ett individperspektiv, ett samhällsperspektiv etc. Den bourdieuska sociologin tillåter oss att göra det som låter sig göras med dess verktyg. Vill man göra något annat, får man söka sig till en annan tradition.

Det puristiska argumentet

Den öppning mot pluralism som vi, med en portion god vilja, finner hos Bourdieu är med andra ord förenad med en uppfattning om sociologin som kan

kallas puristisk. Vi har via resonemangen om pluralismen åter närmat oss frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi. Enligt en pluralistisk ståndpunkt behövs olika kunskapsformer. Enligt en puristisk ståndpunkt måste var och en av dessa, för att vara i stånd att lämna ett eget bidrag, slå vakt om sin egenart. Sociologin är värdefull i den mån den lyckas förvalta och utveckla sina egna traditioner, det vill säga de särskilda sätt att skapa kunskap som är ett arv från Marx, Durkheim, Weber och de andra fäderna. Från den utgångspunkten finns det skäl att bjuda motstånd mot tendenser till att sociologin underordnas andra kunskapsformer, såsom när sociologer hämtar ambitioner, tankemönster och kategoriseringar från vardagstänkandet (exempel finns inom den så kallade aktionsforskningen), från det bredare kulturella fältet (som när sociologer nöjer sig med att vara essäister och debattörer), från de administrativa eller politiska fälten (utredningssociologin), från de ekonomiska vetenskaperna (ett aktuellt exempel är den så kallade analytiska marxismen) eller från psykologin (här är exemplen många, linjen från Tarde över Albion Small gav redan tidigt en psykologiserande och individualistisk slagsida åt den amerikanska sociologin).

Bourdieu sociologi representerar utan tvekan en sådan, låt oss kalla den puristisk, ståndpunkt. Vissa andra vetenskapliga skolor har strävat efter att inmuta gränsmarker: socialpsykologer har oscillerat mellan sociologi och psykologi; de amerikanska psykohistorikerna önskar amalgamera historievetenskap med modeller hämtade från objektsrelationsteori, jagpsykologi och självets psykologi. Bourdieus projekt ansluter i stället till raden av försök att skapa en egen domän åt sociologin. I Bourdieus fall är det - i durkheimianernas efterföljd - fråga om en domän som visserligen är vidsträckt, innefattande etnologiska och historiska metoder etc, men inte desto mindre hårt avgränsad. Sociologin skall kort sagt - fortfarande i durkheimianernas efterföljd - syssla med sociala fenomen och sammanhang. Bourdieus författarskap innehåller otaliga attacker på teorier, metoder och uppfattningar som - utan att nödvändigtvis vara mindre värda i sig - är oförenliga med sociologins egenart, så som Bourdieu föreställer sig den. Hans upprepade förkastelsedomar över, låt säga, Jon Elsters förslag till revision av marxismen behöver inte tolkas så att resonemang om individuella aktörers rationella val skulle vara värdelösa i största allmänhet. En sådan teori får bara inte läggas till grund för samhällsvetenskapen. Bourdieu förtrötts heller aldrig i sina angrepp på det slags utredningssociologi som hämtar sina kategorier eller värderingar från de administrativa eller politiska fälten. Sociologin skall konstruera sina egna begrepp och kategorier och inte låna dem utifrån. Exemplet kunde mångfaldigas.

Ett sätt att besvara frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi vore således att framhäva den "puristiska" hållningen. Det vetenskapligt värdefulla inom sociologin är det som ansluter till och utvecklar sociologins egna traditioner.

En variant av samma argument är att ta fasta på att vetenskapliga värden kan ges en åtminstone negativ bestämning: vetenskapliga värden kan inte grundas enbart på utgången av sociala strider. En förutsättning för att skolforskning skall åstadkomma något av vetenskapligt värde är att den distanserar sig från de värdehierarkier, ståndpunkter, klassificeringar etc som uppstått som resultat av skolpolitiska strider. Av idrottsforskningen skulle, fortfarande ur ett bourdieuskt perspektiv, krävas att den frigör sig från idrottsrörelsens självbild och andra ideal och förklaringsmodeller som sprungit fram ur sociala strider där idrottens mening och nytta stått på spel. För att den så kallade omvårdnadsforskningen - som vuxit fram i en konkurrenskamp där taleskvinnor för sjuksköterskor och vårdlärare utmanat läkarnas och den medicinska vetenskapens monopolanspråk på att veta hur människor bör vårdas - skall ha en chans att lämna bidrag av vetenskapligt värde, krävs begrepp och metoder som inte (vilket torde gälla för slagord som "hela människan", "hermeneutik" etc) i första rummet är vapen i kampen mot medicinarnas överbetoning av fysiologiska faktorer. På motsvarande sätt skulle man inom varje disciplin kunna sortera ut vissa förhållanden som kan betraktas som övervägande socialt till skillnad från vetenskapligt motiverade. Det gäller inte bara de mest uppenbara fenomenen som kampen om tjänster, prestige, forskningsanslag och liknande. Själva sociologins fortskridande uppsplittring i subdiscipliner, det vill säga arbetsdelningen mellan kultursociologer, utbildningssociologer, arbetssociologer, för att inte tala om än snävare specialiteter⁸², är ur den bourdieuska sociologins perspektiv en ordning som sprungit fram ur konkurrenskampen, och som snarare bromsar än främjar samhällsvetenskapens utveckling. De vetenskapliga värdena står att finna där vi skalat bort allt som främst är betingat av sociala omständigheter.

Det är dags att sammanfatta försöket att besvara frågan hur Bourdieus sociologi kan vara förenlig med en föreställning om genuint vetenskapliga värden. Sociologen har möjlighet att använda sina egna redskap för att undersöka de sociala villkoren för sin egen verksamhet, och därmed en chans att sälla bort element som företrädesvis betingas av sociala omständigheter. Kvar

⁸² Ett svenskt exempel: Ulla Carlssons (1988) genomgång av ett decenniums svensk masskommunikationsforskning förmedlar bilden av ett område med sina egna klassiker, företrädesvis amerikanska arbeten från perioden efter andra världskriget. Förmodligen skulle en granskning av andra nyare specialiteter, som vuxenpedagogik eller omvårdnadsforskning, ge liknande resultat.

blir bland annat de genuint vetenskapliga värdena, som därmed kan ges en åtminstone negativ definition. En positiv definition skulle innebära en hänvisning till sociologins egna traditioner. De insatser som anknyter till och utvecklar dessa traditioner kan, inom sociologin, göra anspråk på att utgöra bidrag av värde. Insatser som bygger på utifrån (exempelvis från psykologin eller från administrationens eller politikens fält) hämtade modeller må ha andra förtjänster men representerar inte vetenskapliga värden inom sociologin.

Mer uttömmande svar kräver att vi går närmare in på de epistemologiska aspekterna av Bourdieus sociologi. Vi kommer då att finna, att negativa definitioner av vetenskapliga värden inte är så fattiga som de i förstone kan verka. I själva verket illustrerar resonemangen ovan några av den historiska epistemologins centrala ståndpunkter: Det gives inte utanför den vetenskapliga utvecklingen själv någon vetenskapsfilosofi som kan erbjuda en på förhand fixerad måttstock för vetenskapliga värden; det är vetenskapen själv som, under loppet av sin kamp för att övervinna spontana tänkesätt eller tänkesätt som importerats utifrån, skapar sina egna värden. Den historiska epistemologins företrädare efterlyste en vetenskapsfilosofi som gjorde rättvisa åt vetenskapernas förmåga att stå på egna ben.

Först och främst måste en sådan vetenskapsfilosofi göra sig kvitt läsningen till de traditionella filosofiska positionerna.

Jag har, utan att kräva att läsaren skall ge Bourdieu rätt, försökt påvisa möjligheten att inom ramen för Bourdieus sociologi finna kriterier som tillåter en åtskillnad mellan genuint vetenskapliga värden å ena sidan och sociala värden å den andra. Därmed har jag också i förbigående berört frågan om vad som inte har hemortsrätt inom en vetenskaplig sociologi i Bourdieus tappning. I nästa avsnitt skall vi fortsätta den diskussionen.

3. BOURDIEUS NEJ

Det vetenskapliga tänkandet får inte göra sig till slav utan måste sätta sina egna värden. Så skulle vi i nietzscheanska ordalag kunna formulera en kärnpunkt i det epistemologiska program som låter sig utläsas ur Bourdieus författarskap.

Samma ambition återfinns i den historiska epistemologins tradition. En viktig aspekt, som vi nyss diskuterat, är importförbudet mot på förhand etablerade filosofiska positioner. Även den historiska epistemologins varning för bruket av metaforer eller analoga modeller har vissa paralleller i Bourdieus sociologi. Ibland har han själv formulerat en explicit kritik av det metaforiska tänkandet inom samhällsvetenskapen, exempelvis marxisternas arkitektoniska bilder av samhället (bas/överbyggnadsmetaforen, althusserianernas "nivåer").⁸³ När Bourdieu för egen del använt bilder som synes hämtade från andra discipliner (den ekonomiska vetenskapen, fysiken), har syftet snarare varit att utveckla arbetsverktyg än att skapa analogier i mer strikt mening. Fältbegreppet var säkerligen inspirerat av motsvarande familj av begrepp inom fysiken (elektromagnetiskt fält etc), men Bourdieus poäng har inte varit att likna människors beteende i ett socialt fält vid järnfilspånens uppförande i ett magnetfält. Han behövde ett arbetsredskap som ger sociologen möjlighet att konstruera system av relationer mellan positioner. Fältbegreppet har varit ett verktyg, ett bräckjärn som öppnat vägen till fortsatta undersökningar. Det metaforiska tänkandet är enligt Bourdieu typiskt för "den spontana sociologin"⁸⁴, och därmed ett av de tankemönster som en vetenskaplig sociologi måste bryta

⁸³ Bourdieu har ofta attackerat olika varianter av den marxistiska bas/överbyggnadsmetaforen. Gentemot Annalesskolan har han genomgående varit mer återhållsam i sin kritik, vilket kanske är förvånande med tanke på att Braudels nivåindelning ur Bourdieus perspektiv borde te sig nära nog lika problematisk; se dock en explicit kritik i "Dialogue...", 1985, p. 89.

⁸⁴ Se exempelvis *La reproduction*, 1970, p. 124 not 14, som kritiserar ett typiskt uttryck för "den spontana sociologins metaforiska scheman", nämligen föreställningen att förhållandet mellan en utbildningsinstitution och dess elever är analogt med förhållandet mellan en form och ett innehåll. Boken skrevs i slutet av ett decennium som i Frankrike liksom på många andra håll inneburit en exempellös ökning av antalet studenter, och många debattörer ville förklara universitetets kris som en mer eller mindre mekanisk följd av studentexplosionen. Att sådana förklaringar varit så vanliga måste, förmodade Bourdieu och Passeron, bero på att föreställningen att trycket från studerandemassorna spränger utbildningssystemets gamla murkna strukturer ansluter till ett spontant metaforiskt sätt att tänka i termer av innehåll och form.

med.⁸⁵ Härvidlag är Bourdieu inte unik, det mer eller mindre explicita avståndstagandet från analoga modeller är framträdande inom åtskilliga samhällsvetenskapliga traditioner, men vi kan åtminstone konstatera att Bourdieu skiljer sig från de kulturanalytiker för vilka uppgiften att uppfinna och variera metaforer tenderar att bli en huvudsak eller till och med en slutpunkt i forskningsarbetet.

I Frankrike skattas som bekant förmågan att uttrycka sig formfulländat högt även inom delar av den vetenskapliga världen. Skolans urvalsmekanismer, examensformerna och kriterierna för tillsättning av universitetslärartjänster främjar kulturen av språklig briljans, som kanske någon gång får ersätta vetenskapliga förtjänster. Bourdieu har ofta kritiserat tendenserna till att sociologin glider över i essäistisk eller kulturjournalistisk verksamhet, och varnat för de lättköpta framgångar som finns att hämta i den allmänna kulturdebatten.⁸⁶

En annan frestelse är "profetismen". I många sammanhang, mest utförligt i sin kritik av Sartre, har Bourdieu tagit avstånd från den profetiske intellektuelle, han som gör anspråk på att ge de slutgiltiga svaren på de stora frågorna och som ständigt talar å medmänniskornas vägnar. Inte så att Bourdieu vill sätta munkavle på sociologerna, men han har - även under åttiotalet, då han långt mer oförbehållsamt än tidigare betonat sociologens rätt att intervensera i aktuella politiska frågor - lagt vikt vid att sociologen talar från den position han erövrat i egenskap av just sociolog (jfr nedan, avsnitt 6.4). Sociologens uppgift, så som Bourdieu föreställt sig den, är en annan än att vara "samhällskritiker" i betydelsen åsiktsmakare, ideolog eller företrädare för den ena eller andra förfördelade intressegruppen. Bourdieus sociologi kan förvisso med skäl kallas "kritisk", men epitetet skall i så fall i första hand uppfattas i Kants mening: "kritik" i betydelsen undersökningar av omdömes- och kunskapsförmågens betingelser och räckvidd. För Bourdieu har frågan om den sociologiska kunskapens gränser varit av central betydelse. Den sociolog som överskrider

⁸⁵ Man skulle till och med kunna leta efter paralleller till Bachelards estetiska författarskap, även de sena arbetena, vilkas ambition att skapa en "inbillningskraftens fenomenologi" och "själens fenomenologi" är fjärran från det ursprungliga epistemologiska programmet. Bachelards enträgen strävan att renodla mötet mellan exempelvis en läsare och en poetisk bild, hans vägran att införa biografiska förklaringar, kan (mutatis mutandis) jämföras med Bourdieus ständiga försök att reda ut det specifika hos den symboliska ordningen. Sätillvida finns hos både Bachelard och Bourdieu en anti-reduktionistisk ambition. Om man vill reda ut Bourdieus förhållande till fenomenologin skall man möjligen inte glömma Bachelards variant. (En avgörande skillnad är förstås att Bourdieu från de fenomenologiska analyserna går vidare till sociologiska förklaringar.)

⁸⁶ Dragningen till "essäism" tolkar Bourdieu som ett tecken på samhällsvetenskapens efterblivenhet (*Homo academicus*, 1984, p. 210).

vardagliga erfarenhet⁹⁷.

I likhet med Bachelard, som ständigt hänvisade till nödvändigheten av att spåra upp inslagen av vardagstänkande i det vetenskapliga tänkandet, har även Bourdieu varit oförtröttlig i jakten på spontana sociologier och annat vardagstänkande som smyger sig in i det vetenskapliga arbetet. Det ligger emellertid i sakens natur att en sociolog som Bourdieu måste utveckla ett annat förhållande till vardagstänkandet än en naturvetenskapsfilosof. Fysikerns studieobjekt tänker inte. För Bourdieu har vardagstänkandet varit ett synnerligen centralt forskningsområde.

Bland annat har Bourdieu i durkheimianernas efterföljd lagt stor vikt vid att undersöka spontana klassificeringar. För att komma åt dessa har han ofta sökt sig till material som inte är präglad av sociologens mer eller mindre förutfattade föreställningar. Ovan nämndes ett material som avslöjade en lärarinnas spontana sätt att klassificera sina elever och som Bourdieu uppenbarligen funnit värdefullt. Andra exempel är de topplistor som då och då publiceras i fransk press, där läsare eller journalister rangordnar exempelvis de för dagen mest inflytelserika intellektuella.⁹⁸ Genom att samla formuleringar ur diverse befintliga källor försökte Bourdieu och Boltanski vid ett tillfälle sammanställa ett slags dossier över definitioner och diskussionsteman som cirkulerar inom den ekonomiska och politiska eliten i Frankrike.⁹⁹ Som ett sista exempel kan nämnas att Bourdieu i ett par sammanhang¹⁰⁰ utnyttjat en opinionsundersökning i vilken ett representativt urval fransmän fick i uppdrag att kombinera ett antal namn på kända franska politiker med färger, träd, blommor, djur, sällskapsspel, huvudbonader, seriefigurer etc (Giscard d'Estaing förknippas med vitt, ek, liljekonvalj, myra, bridge, hög hatt, Asterix). Det är intressant att Bourdieu ibland föredragit den här sortens material, just för att det inte är fråga om gedigna sociologiska undersökningar; han har i dessa fall varit intresserad av den spontana "praktiska logik" som orienterar människors klassificeringar.

Det vore nämligen Bourdieu helt främmande att avfärda det spontana tänkandet som ideologi i betydelsen falskt medvetande. Tvärtom, människor besitter en praktisk kunskap som vägleder deras föreställningar och handlande, och i Bourdieus författarskap finner man ofta att han parallelliserar den vetenskapliga kunskapen med den praktiska. En bondefamilj må sakna tillgång till utbildningssociologernas siffermaterial, men utvecklar ändå en "intuitiv statistik", som ger besked om att deras barn sannolikt har föga framgång att

⁹⁷ Jfr G. Bachelard, *Les intuitions atomistiques*, 1933, pp. 14f.

⁹⁸ Ett sådant material har Bourdieu utnyttjat i "Le hit-parade...", 1984; *Homo academicus*, 1984, pp. 275-286.

⁹⁹ "La production de l'idéologie dominante", 1976.

¹⁰⁰ "Un jeu chinois", 1976; *La distinction*, 1979, pp. 625-640.

vänta i utbildningssystemet.¹⁰¹ I bondesamhällena i Kabylien och i Béarn fanns en spontan [etnologisk] litteratur, ofta producerad av infödda folkskollärare ("Du bon...", 1985, p. 9). I traditionella algeriska släktsamhällen innebar föreställningen om den gemensamma anfadern en "spontan teori" om vad som förenar en grupp.¹⁰² I ett kolonialsamhälle som Algeriet fanns dessutom en "spontan etnologi" producerad av franska administratörer och militärer, som gjorde bruk av kategorier som ofta var av juridisk natur och inte dög för vetenskapligt bruk ("Du bon...", 1985, p. 8). Den komparativa sociologin motsvaras av en "spontan sociologi", enligt vilken vissa länder uppfattas som gamla kulturnationer och andra som "nya" länder.¹⁰³ Sociolingvistik har sin motsvarighet i en "spontan stilistik", en praktisk förmåga med vars hjälp den som läser en text upptäcker sambanden mellan författarens skrivsätt och hans klasstillhörighet.¹⁰⁴ Utbildningssociologin har ett slags parallell i de spontana föreställningar om begåvningskillnader som Bourdieu så ofta attackerat. Den sociologiska kunskapsteorin har sin motsvarighet i den spontana teori enligt vilken man för att förstå hur en människa tänker helt enkelt strävar efter att placera sig i dennes ställe.¹⁰⁵ Den politiska sociologin har sin motsvarighet i de spontana föreställningarna om "höger" och "vänster" eller de pajdiagram som brukar användas för att illustrera röstetal. Sociologen måste akta sig för att falla offer för dessa blott alltför välbekanta föreställningar, som inte bara blockerar förståelsen utan till och med "förhindrar att man verkligen förstår principen för [sociologisk] förståelse". Sociologen måste med andra ord lyfta fram i ljuset de kognitiva scheman, som finns nedlagda i föremålen (människors praktiker, diskurser etc) för hans undersökning, men som är främmande för den sociologiska traditionen (så som Bourdieu uppfattar den).¹⁰⁶

Bourdieu's intresse för det spontana tänkandet påminner således om Bachelards. Ingendera dömer ut det spontana tänkandet i sig. Det är ofrånkomligt att tänkandet är spontant innan det kan bli vetenskapligt, och det senare tänkandet utvecklas i en oupphörlig uppgörelse med det förra. För Bourdieu är det spontana tänkandet viktigt i två avseenden, både som

¹⁰¹ "Comment la culture...", 1966, p. 18. Senare skulle Bourdieu oftare använda uttrycket "spontan statistik", se t.ex. "Agrégation...", 1987, p. 18 not 33.

¹⁰² *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 88.

¹⁰³ *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 65 not 15.

¹⁰⁴ *Ce que parler veut dire*, 1982, p. 41.

¹⁰⁵ *Le sens pratique*, 1980, p. 37. Bourdieu finner i Diltheys hermeneutik och hos Husserl ett slags "lärdas" översättningar av detta slags spontan kunskapsteori. För egen del föreslår Bourdieu en rakt motsatt väg. Sociologen måste ta fasta på klyftan mellan sin egen position och den inföddes. Det är en illusion att tro att man kan leva sig in i den värld som är världen för de människor man studerar.

¹⁰⁶ "Penser la politique", 1988, p. 3.

studieobjekt - att lära av - och som ett hinder som sociologin har att övervinna. En sociologi som avfärdar det spontana tänkandets logik skulle bli "objektivistisk" i Bourdieus mening, den skulle blott kunna registrera *opus operatum*, människors "färdiga" föreställningar och praktiker, och negligera *modus operandi*, hur tänkande eller handlande faktiskt går till. Redan i sina tidiga arbeten var Bourdieu mycket upptagen av frågan om människors spontana sätt att förhålla sig till sin värld¹⁰⁷, och detta intresse har bestått. Å andra sidan poängterade han redan i de tidiga texterna att sociologen måste akta sig för att överta vardagstänkandets klassificeringar och "falska självklarheter"¹⁰⁸. Forskaren måste "avstå från en hel uppsättning vardagsbegrepp som, även om de till det yttre kan likna den vetenskapliga diskursen, har lånat sin logik från det vardagliga priset"¹⁰⁹.

3.2 Epistemologiska hinder

Likheterna mellan Bourdieu och den historiska epistemologin är slående när det gäller sättet att hantera "epistemologiska hinder". I båda fallen uppfattas hindren på liknande sätt: det är inte fråga om blotta misstag som vetenskapsmannen snarast möjligt skall korrigera och sedan glömma. De epistemologiska hindren är föreställningar som ständigt på nytt dyker upp och som vetenskapen måste arbeta sig genom för att komma ut på andra sidan.

Vardagserfarenheten och vardagstänkandet är en ständig källa till sådana hinder. När Bachelard i sina studier av den kemiska vetenskapens historia ideligen återvände till problemet att naturforskarens uppmärksamhet fångas av substansernas mest påtagliga egenskaper, deras konsistens, utseende, lukt etc, och därmed fungerar som ett hinder för vetenskapens utveckling¹¹⁰, kan vi spåra en parallell i Bourdieus konstaterande att individens mest påtagliga egenskaper, de biologiska eller i snäv mening psykologiska, tränger sig på observatören och blockerar vägen till en sociologisk analys.

¹⁰⁷ Se exempelvis undersökningen av fotograferandets praktiker, där Bourdieu uppehöll sig vid de "spontana diskurserna" (*Un art moyen*, 1965, p. 128 not 21) om fotograferandet, människors spontana smak (p. 121) och den spontana strävan efter frontalitet som utmärker den folkliga smaken (p. 119).

¹⁰⁸ *Le partage...*, 1966, p. 421.

¹⁰⁹ *Op. cit.*, p. 12.

¹¹⁰ Jfr t.ex. G. Bachelard, *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 30: "[...] de markanta karaktärsdragen hos det fysikaliska objektet har i själva verket allt sedan den kemiska vetenskapens början utgjort de främsta hindren för definitionen av den kemiska individen." Vi har redan flera gånger som exempel nämnt hur Bachelard framhållit att "de intuitiva föreställningarna om elden" fungerat som "epistemologiska hinder" (*La psychanalyse du feu*, 1949 [1938], p. 101).

I synnerhet har Bourdieu fäst sig vid det slags epistemologiska hinder som består i att forskaren övertar begrepp, tolkningsmönster eller klassifikationsscheman som produceras eller cirkulerar inom det område som är föremål för studium. En utbildningssociolog som vill följa Bourdieus föreskrift måste följaktligen ta sig i akt för att överta lärarnas, elevernas, administratörernas eller utbildningspolitikernas "spontana" tänkesätt. Se exempelvis hur författarna till *La reproduction*, 1970, tog avstånd från den "spontana sociologi" som gör sig gällande inom utbildningsforskningen. På detta område innebär den spontana sociologin att man "uppfattar [utbildnings]systemet så som det kräver att uppfattas".¹¹¹ Den spontana sociologin accepterar de *trompe-l'oeil*-bilder som utbildningssystemet självt levererar som förklaringar till sitt funktionssätt.¹¹² Exempel på typiska "spontana" förklaringar till utbildningssystemets konservatism är hänvisningar till nationella traditioner eller till lärarkårens konservatism.¹¹³ Ett annat exempel är utbildningsforskarnas undersökningar av examinationsfrekvenser eller drop out-fenomen, som brukar bygga på den spontana sociologins sätt att ställa de elever som antagits till en viss utbildning mot dem som avslutar samma utbildning; utbildningssystemet betraktas med andra ord som ett urvalsinstrument medan elimineringsfunktionen försvinner ur sikte. De utbildningsforskare som faller offer för den sistnämnda illusionen stirrar sig blinda på de elever som befinner sig inom en viss utbildning och glömmar dem som fallit ifrån dessförinnan.¹¹⁴

Om vi håller oss kvar i Bourdieus utbildningssociologiska studier men går tillbaka till början av sextioalet, till de tidigaste undersökningarna, är det uppenbart att han tog avstamp i ett antal "spontana" föreställningar om utbildningens mening och funktion. Han lade för det första ned stor möda med att kritisera "begåvningsideologin", det vill säga uppfattningen att exempelvis skillnader mellan individers studieresultat direkt låter sig återföras till skillnader i samma individers genetiskt nedärvda förståndsgåvor. För det andra kritiserade han de då för tiden utbredda antiauktöritära föreställningarna, enligt vilka läraren skulle kunna vara en "medstuderande", etc. För det tredje attackerade han dåtidens utbildningsekonomiska doktriner, jämte vissa därmed sammanhängande utbildningspolitiska ståndpunkter (exempelvis förhoppningen att förbättrade ekonomiska villkor för de studerande i sig skulle kunna upphäva skillnader i kulturellt kapital). För det fjärde angrep han den i samtiden populära uppfattningen att "studentkulturen" (eller vidare: ungdomskulturen) är just en kultur i betydelsen ett integrerat och integrerande meningssammanhang, som så

¹¹¹ *La reproduction*, 1970, p. 195.

¹¹² *Op. cit.*, p. 198.

¹¹³ *Op. cit.*, pp. 169, 189.

¹¹⁴ *Op. cit.*, pp. 187f, 195-201.

att säga sätter studenternas sociala och kulturella arv ur spel.

Den som läser dessa tidiga utbildningssociologiska studier har anledning att fråga varför Bourdieu så ofta och så envist återvände till de nämnda föreställningarna. Om det, som han gjorde gällande, var fråga om illusioner som stod i vägen för en gedigen utbildningssociologi - varför då inte helt enkelt strunta i dem? Svaret är, såvitt jag kan förstå, att kulturen av "begåvning", den "jakobinska" tron på ultrademokratiska lösningar på utbildningens problem, den ensidiga tonvikten vid i snäv mening "ekonomiska" villkor samt uppfattningen om den integrerade studentkulturen för Bourdieu framstod som epistemologiska hinder. De alstras och cirkulerar inom de områden som utbildningssociologin har i uppgift att studera, och en fruktbärande utbildningssociologi har att arbeta sig genom dem. Det är inte möjligt att gå runt dem. Några år senare skulle Bourdieu i *Le métier de sociologue* ta hjälp av Bachelards vokabulär för att ge explicita formuleringar av denna metodiska princip: "Den sociologiska praktikens operationer måste utsättas för det epistemologiska förnufts polemik, för att man skall kunna definiera och, om så låter sig göras, inpränta en vaksamhetens attityd som i den adekvata kunskapen om felet och om de mekanismer som alstrar detta finner ett medel för att övervinna det."¹¹⁵

Det är således frestande att i startpunkten för Bourdieus utbildningssociologi se en illustration till den historiska epistemologins tes att vetenskapen utvecklas diskontinuerligt, genom att bryta med de epistemologiska "hinder" och "fel" som det spontana tänkandet frambringar.¹¹⁶

3.3 Om förhållandet mellan samhälls- och naturvetenskap

Jag har nu lyft fram de protektionistiska dragen i Bourdieus sociologi: sociologin som vetenskap skall stå på egna ben och sociologen bör vara på sin vakt mot tänkesätt som importerats utifrån (från filosofiska doktriner, från andra discipliner, från vardagstänkandet). Hur kan en sådan ståndpunkt vara förenlig med att Bourdieu hämtat så mycken inspiration från naturvetenskaperna och matematiken?

Det är uppenbart att han tagit intryck inte bara av den historiska epistemologin utan även av annan filosofi och metoddiskussion från

¹¹⁵ *Le métier...*, 1968, p. 9.

¹¹⁶ Inte heller här skall släktskapen övertolkas. Liknande förhållningssätt finner vi, återigen, hos durkheimianerna. Samma år som Bachelard lade fram sina avhandlingar skrev Mauss följande: "Vetenskapernas historia är inte bara rätt och slätt historien om deras triumfer och om övervunna hinder, inte heller historien om ett kontinuerligt framåtskridande, utan även historien om fel [...]." ("Sur l'extension de la Sociologie", 1927, p. 188).

naturvetenskapernas och matematikens domäner. Samhällsvetenskapens epistemologi har i Bourdieus ögon vid en jämförelse tett sig som synnerligen outvecklad, eller till och med obefintlig.¹¹⁷ I läroboken från 1968, som var ett försök att råda bot för denna brist, bereddes stort utrymme åt åskådningsexempel hämtade från naturvetares eller naturvetenskapsfilosofers skrifter. I förordet poängterades behovet av hänvisningar till klassiska analyser av naturvetenskapernas epistemologi: "kanske måste sociologerna, för att kunna ta sig ur den begreppsliga anarki i vilken de hamnat på grund av sin likgiltighet för epistemologisk reflexion, bli överens om elementära principer som framstår som truismen för specialisterna inom naturvetenskaperna eller [natur]vetenskapsfilosofin."¹¹⁸

Frågan är således hur en sådan ståndpunkt går ihop med ambitionen att ställa sociologin på egna ben. Många andra humanister och samhällsvetare har som bekant för att utmejsla sina egna vetenskapers egenart bemödat sig om att dra en skarp demarkationslinje i förhållande till naturvetenskaperna.

Svaret kan sökas i flera riktningar. Här skall jag först betona att varken den historiska epistemologin eller Bourdieus sociologi är förenad med hyllningar till naturvetenskapen i största allmänhet, eller i singularis. Det är inte fråga om något enhetsvetenskapligt program. Därefter skall jag gå in på problemet med samhällsvetenskapens egna specifika "epistemologiska hinder".

Den historiska epistemologins program handlade inte om naturvetenskapen utan om naturvetenskaperna, i pluralis. Även om Bachelard i likhet med de samtida logiska empiristerna hyllade den teoretiska fysiken som den mest framskridna vetenskapen, utgjorde hans epistemologi en hjärt kontrast till det s.k. enhetsvetenskapliga programmet, Neuraths och Carnaps och andras plädering för ett universellt språk och en universell metodologi som med fysiken som högsta föredöme skulle tillämpas på all vetenskap (jfr inledningen till kapitel IV ovan). Även i Frankrike hade inom den positivistiska vetenskapsfilosofiska traditionen funnits en stark dragning mot enhetsvetenskapliga ideal, något som den historiska epistemologin, med sin tonvikt vid "vetenskapernas filosofi" (till skillnad från de positivistiska konkurrenternas "vetenskapsfilosofi") gjorde upp med. I slutet av förra kapitlet nämndes hur Bachelard lade vikt vid att olika vetenskaper eller vetenskapsgrenar representerar "regionala rationalismer", var och en utrustad med en viss autonomi och förmåga till "egenpolemik", dvs. en förmåga att kritisera gamla och tillägna sig nya erfarenheter.

¹¹⁷ Jfr den redan citerade passagen i förordet till andra upplagan av *Le métier...*, 1973, p. 5, där det sades att samhällsvetenskapernas epistemologi är icke-existerande.

¹¹⁸ *Le métier...*, 1968, p. 9.

Så långt ansluter Bourdieus sociologi till den historiska epistemologin. Om sociologin skall vara en vetenskap får den inte knäfalla för andra vetenskaper. Bourdieu har i några sammanhang pekat på det socialt förklarliga men vetenskapligt skadliga fenomenet att yngre och socialt lågt rankade discipliner lånar attribut från mer framskridna och respekterade vetenskaper, för att simulera vetenskaplighet.¹¹⁹ Så skedde, enligt Bourdieus bedömning, inom femtio- och sextiotals ortodoxa amerikanska sociologi, som gjorde anspråk på att imitera naturvetenskaperna - en föreställning om vetenskapens enhetlighet som, fortfarande enligt Bourdieu, inte hör hemma inom vetenskaperna, och i synnerhet inte i en ung vetenskap som sociologin, utan snarare tillkommer den medeltida kyrkan eller juridiska institutioner. Den amerikanska ortodoxin innebar ett hinder för utvecklingen av en egentlig sociologi - "man talade om den sociala världen som om man inte talade om den".¹²⁰ Dessutom hade detta slags metodologi föga gemensamt med det faktiska naturvetenskapliga arbetet, det var fråga om "en ideologisk representation av det legitima sättet att bedriva vetenskaplighet som inte på minsta sätt motsvarar den vetenskapliga praktikens

¹¹⁹ Bourdieu har till och med för detta fenomen myntat en särskild term, "Gerschenkron-effekten", som alluderar på Alexander Gerschenkrons tes om orsakerna till ekonomisk efterblivenhet. "Som en förklaring till att kapitalismen i Ryssland aldrig antog den form den hade i andra länder, anförde Gerschenkron det enkla sakförhållandet att den tog sin början med en viss försening. Även för samhällsvetenskapernas vidkommande beror många av deras särdrag och problem på att de startat långt senare än andra vetenskaper, varför de exempelvis medvetet eller omedvetet kan utnyttja modeller från mer avancerade vetenskaper för att simulera vetenskaplighet." ("Repères", 1987, p. 51) Som exempel på Gerschenkron-effekten har Bourdieu anförat den officiella amerikanska sociologins sätt att använda från naturvetenskaperna lånade normer och modeller för att ge bilden av respektabel vetenskaplighet ("La spécificité...", 1975, p. 112). Ett annat exempel är sociologernas lån från den ekonomiska vetenskapen, vilken i sin tur med sina från matematiken hämtade modeller är den av Gerschenkron-effekten värst drabbade disciplinen ("Repères", 1987, p. 61). Bourdieu har fört delvis överlappande resonemang om "Montesquieu-effekten", som han definierade som en överföring av metoder eller operationer från mer fullkommande eller helt enkelt mer prestigefyllda vetenskaper, varmed sociala fantasmer eller rena fördomar ges ett sken av vetenskaplighet ("Le Nord...", 1980, p. 25). Åskådningsexemplet var här Montesquieus klimatlära, bakom vars vetenskapliga pretentioner Bourdieu menade att "en psykoanalys av den vetenskapliga andan inte kan undgå att upptäcka primitiva bilder och egentliga mytiska motsättningar" (*op. cit.*, p. 22; observera den från Bachelard lånade vokabulären). Montesquieu-effekten är, menade Bourdieu, verksam även inom dagens samhällsvetenskap. Där odlas fortfarande "vetenskapliga" mytologier, grundade på trosföreställningar som karaktäriseras av sammansmältningen av två koherensprinciper: å ena sidan det anspråk på vetenskapligt sammanhang som bekräftas av att man staplar yttre tecken på vetenskaplighet på varandra, å andra sidan en dold och i grunden mytisk koherens, framvuxen ur vardagstänkandets fördomar (*op. cit.*, p. 21). Inom samhällsvetenskapen finns oräkneliga "teorier" som uppstått genom en mekanisk imitation av biologin och i synnerhet av fysiken (*op. cit.*, p. 25).

¹²⁰ "Repères", 1987, p. 51.

realitet."¹²¹ "Metodologernas" (för att använda hans eget invektiv) receptböcker har aldrig funnit nåd inför Bourdieus ögon. I sitt eget arbete har han demonstrerat att det är något annat som behövs: dels vetenskaplig praktik, dels epistemologisk reflexion över samma praktik. Att denna epistemologiska reflexion har mycket att lära av naturvetenskapernas filosofi betyder inte alls att samhällsvetaren skall imitera naturvetaren - tvärtom kan naturvetenskapsfilosoferna förse samhällsvetaren med försvarsvapen som hjälper honom att hålla stånd mot sådana frestelser.¹²²

Om man inte är uppmärksam på denna Bourdieus hållning ligger rena felläsningar nära till hands. Ovan berörde vi några passager ur det första av Bourdieus arbeten som innehöll dolda referenser till Bachelards ideal om den tillämpade rationalismen. Där skrev Bourdieu bland annat att "statistiken [...] för sociologen är vad experimentet är för fysikern".¹²³ En slarvig läsning kunde möjligen ge intrycket att Bourdieu ville ungefär detsamma som somliga amerikaner vid samma tid, exempelvis Campbell och Stanley i en inom den amerikanska inflytandesfären sedermera synnerligen flitigt refererad uppsats om experimentell och kvasiexperimentell design - för övrigt publicerad (i *Handbook of Research on Teaching*) samma år, 1963, som Bourdieus text. Denne pläderade inte alls för en metodologi som bjuder samhällsvetare att imitera de experimentella naturvetenskapernas metodologi eller speciella sätt att bruka statistiska tekniker. Han var ute efter att introducera en epistemologisk reflexion som anslöt till det slags reflexion som utvecklats inom naturvetenskapsfilosofin; i detta fall ville han karaktärisera en speciell typ av vetenskaplig praktik, där sociologen samarbetar med statistikern ungefär som den teoretiske fysikern med experimentalfysikern.

Vidare var det inte naturvetenskapen i största allmänhet som hyllades av den historiska epistemologins representanter. Det var de oerhörda framstegen inom den samtida matematiken, fysiken och kemin som väckte Bachelards hänförelse. Den icke-euklidiska geometrin hade sprängt det klassiska rummet, påvisandet av mängdlärans paradoxer hade skakat matematiken och logiken, och i synnerhet hade fysiken som bekant genomgått en exempellös utveckling. Vi måste hålla i minnet att den newtonska världsbildens undergång var en tämligen färsk företeelse då Bachelard utformade sin vetenskapsfilosofi. Ännu i slutet av det förra seklet hade många fysiker argumenterat för att den klassiska mekaniken skulle ligga till grund för fysiken. Under 1890-talet uppträdde så "de nya energetikerna" (Georg Helm i Dresden, Wilhelm Ostwald i Leipzig), som ville

¹²¹ *Op.cit.*, pp. 53f.

¹²² *Op.cit.*, p. 53.

¹²³ *Travail...*, 1963, p. 10.

ersätta mekaniken med energiläran. Elektroteorin, utvecklad av Lorentz i Holland, Emil Wiechert i Göttingen och Joseph Larmor i Cambridge, vann allmänt erkännande i början av seklet. Kvantteorin - som, om vi räknar Plancks insatser som utgångspunkt, var jämgammal seklet - bidrog till att göra slut på striden om huruvida mekaniken eller elektrodynamiken är fysikens verkliga grund. Den första versionen av Einsteins relativitetsteori 1905 var redan drygt fem år senare tämligen allmänt accepterad bland tyska fysiker.

Bachelard, som var en flitig läsare, hade uppenbarligen i *Annales der Physik* och andra publikationer följt de strider som under nittonhundralets första decennier ledde fram till att den klassiska fysiken föll samman (hans lärlingstid var lång, han var 44 år gammal när han 1927 lade fram sina första vetenskapliga arbeten). Det är lätt att spåra Bachelards ideal om "den tillämpade rationalismen", där teoretisk reflexion samverkar med empirisk erfarenhet, tillbaka till den speciella arbetsdelning som betytt så mycket för den samtida tyska fysiken.¹²⁴ Inget vore mer felaktigt än att tro att Bachelard förespråkade naturvetenskapliga ideal i största allmänhet. Den "nya vetenskapliga andan" uppstod enligt Bachelards historieskrivning först i början av vårt eget sekel.¹²⁵

Bachelards entusiasm inför den teoretiska fysikens nyaste framsteg hade givetvis inom tyskt språkområde sin parallell hos de logiska empiristerna. Det är egentligen förbryllande att den så kallade "positivistiska" metodologi, som sedermera växte fram inom samhällsvetenskapen och mer eller mindre explicit återopade arvet från den logiska empirismen, så ofta bekant sig till naturvetenskapsideal av sjutton- eller artonhundratalsnitt. En samhällsvetare som läser Bachelard slås ideligen av att beskrivningarna av de närmast

¹²⁴ Renodlade teoretiker, som Max Planck i Berlin eller Wilhelm Wien i Würzburg, byggde sina framgångar på ett intimt samarbete med experimentatorer. Omvänt lade tidens mest renommerade experimentalfysiker, Röntgen, ned stor möda på att till München rekrytera en framstående teoretiker som parhäst; valet föll slutligen på Arnold Sommerfeld, och kring dem växte en utomordentligt produktiv forskningsmiljö fram.

¹²⁵ I kapitel IV uppehöll vi oss främst vid Bachelards och i någon mån Canguilhem's författarskap, men även exempelvis Alexandre Koyré (som tycks ha betytt en hel del för den unge Bourdieu) gav uttryck för tanken att den tillämpade rationalismen är en sentida erövring, här i en text från början av sextioalet: "[...] interaktionen mellan teorin och praktiken, att den förra genomtränger den senare och vice versa, att man teoretiskt utarbetar lösningar på praktiska problem - under och efter kriget har vi sett vart det kan leda - tycks mig vara ett väsentligen modernt fenomen." Koyré förnekade att människan skulle vara "naturligen besjälad av ett begär att förstå"; inte ens i de tidiga samhällen där det fanns vetenskap, som antikens Grekland eller det förmoderna Europa, var dess roll som historisk faktor annat än minimal. (Koyré, "Perspectives sur l'histoire des sciences", *Études d'histoire de la pensée scientifique* [1966], 1973, pp. 396f) Efter den sist refererade meningen följde i den tidigare publicerade engelska versionen av samma text tillägget: "Det verkliga förenandet av *techné* och *epistémé* är ett modernt och inom vissa områden till och med ett samtida fenomen." (Koyré, "Commentary...", 1963, p. 854)

föregående seklets naturvetenskapliga föreställningsvärldar låter sig överföras till den första efterkrigstidens dominerande amerikanska metodologi. Ambitionen att "i matematikens språk överföra de fakta som ges av erfarenheten" är enligt Bachelard en typisk artonhundratalsmässig strävan¹²⁶ - läsaren kan inte undgå att tänka på det slags forskning som översätter enkätsvar till korrelationer och nöjer sig därmed. Vi har i det föregående givit andra exempel på hur Bachelards diagnoser för perioden före "den nya vetenskapliga andan" leder tankarna till sentida metodologier som inom samhälls- och beteendevetenskaperna kringstrålats av en naturvetenskaplig aura. "Inom oss fortsätter sjuttonhundratalet sitt lönnliga liv och kan, skam till sägandes, framträda på nytt"¹²⁷, för att citera Bachelard.

Vi skall nu övergå till skillnaderna mellan natur- och samhällsvetenskaperna. I likhet med många andra sociologer har Bourdieu konstaterat att sociologin aldrig kan bli den sociala fysik om vilken Comte drömde. Det är skillnad på att undersöka människor och att undersöka ett fysiskt universum. Sociologin kan inte inskränka sig till studiet av enbart objektiva relationer, ty kunskapsakten utgör en del av den sociala realiteten, och subjektiviteten tillhör den objektiva verklighet som sociologen har att studera.¹²⁸ Redan i inledningen till första upplagan av *Un art moyen* noterade Bourdieu att ett klassiskt positivistiskt experimentellt tillvägagångssätt - Bourdieus exempel är Claude Bernards metodregler, som föreskriver att forskaren tränger undan alla förutfattade meningar och närmar sig naturens fenomen som vore det fråga om "personer vilkas språk han inte känner, ej heller deras seder, och som lever under omständigheter som är honom obekanta"¹²⁹ - visserligen i stora drag gäller även för sociologen. "Till skillnad från naturvetenskapen kan dock en komplett humanvetenskap <une anthropologie totale> inte nöja sig med att beskriva objektiva relationer, ty erfarenheten av betydelser utgör en del av erfarenhetens samlade betydelse [...]." Sociologin behöver begrepp som förmedlar mellan det subjektiva och det objektiva: "beskrivningen av den objektiverade subjektiviteten leder tillbaka till beskrivningen av interioriseringen av subjektiviteten."¹³⁰ I andra upplagan 1970 av samma bok skulle Bourdieu införa sin egen term, *habitus*, för detta begrepp som länkar samman det subjektiva och det objektiva.

¹²⁶ G. Bachelard, "Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, p. 17. Bachelard fortsatte: "Det gäller [inom modern vetenskap] tvärtom att i vardagserfarenhetens språk uttrycka en djup erfarenhet som äger en matematisk mening innan den får fenomenologisk betydelse."

¹²⁷ *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 7.

¹²⁸ *Le sens pratique*, 1980, p. 210.

¹²⁹ C. Bernard, 1984 [1865], p. 64.

¹³⁰ *Un art moyen*, 1965, pp. 19f.

Ett i Bourdieus sociologi utomordentligt centralt problemområde är förhållandet mellan forskaren och de människor han utforskar, det vill säga relationen mellan kunskapssubjektet å ena sidan och ett objekt som dessutom är ett subjekt å den andra. Bourdieu har ständigt påtalat de risker som är förenade med att negligera egenarten hos denna relation. Själv hävdar han att det var hans egna tidiga erfarenheter som etnolog i en främmande kultur, de traditionella algeriska samhällena, som fick honom att upptäcka den oöverbyggliga klyfta som skiljer åskådaren från deltagaren, forskaren från undersökningsobjektet. Som bekant finns det humanvetenskapliga traditioner som åberopat möjligheten att leva sig in i medmänniskornas liv som det särdrag som konstituerar skillnaden gentemot naturvetenskaperna. Bourdieu är av motsatt mening. Han har aldrig haft något till övers för det slags metoder, rubricerade *Einführung*, *Erlebnis*, *Verstehen*, "deltagande observation" etc, som bygger på forskarens (illusoriska, skulle Bourdieu säga) strävan att träda i forskningsobjektets ställe. Att blanda ihop observatörens och aktörens synvinkel tillhör samhällsvetenskapens fundamentala "epistemologiska fel".¹³¹ Bland annat har Bourdieu ofta kritiserat obetänksamma sociologers benägenhet att pådöva de människor de studerar sina egna, sociologens, professionella intressen. Eftersom sociologen har till yrke att leverera tolkningar, ligger det nära till hands att framställa hela den sociala världen som om den funnes till för att tolkas. Ett sådant - med Bourdieus terminologi "intellektualistiskt" - tillvägagångssätt innebär att man i människors sätt att tolka världen ser orsakerna till deras praktiker (och bortser från allt som sker av vana, som en följd av omedvetna strategier, kort sagt allt som är rotat i människors habitus). Att sociologen så lätt ramlar i denna fälla beror inte minst på att exempelvis intervjuobjekten så gärna agerar som medbrottslingar i denna fabrikation av tolkningar (jfr Bourdieus kritik av levnadsberättelseforskningen, refererad i inledningen till detta kapitel).

Ytterligare ett problem för samhällsvetenskaperna är att dessa själva tillhör sitt eget studieområde, ett förhållande som får svärbemästrade konsekvenser för sociologen: "den sociologiska analysens svårighet består i att de ting vi gör till objekt, kulturellt kapital, ekonomiskt kapital etc, i sig själva är insatser i striden i den verklighet vi studerar, och att det vi säger därom i sin tur blir en insats i striderna."¹³² Således: dels levererar sociologen begrepp och förklaringar som

¹³¹ Se bland många andra textställen *Le sens pratique*, 1980, p. 139, där Bourdieu nämnde risken för att observatören i människors praktiker söker svar på frågor som ligger denne själv varmt om hjärtat men som faktiskt inte aktualiseras i praktikerna i fråga. I stället borde observatören fråga sig "om inte praktikens egenart ligger i sakförhållandet att den utesluter dessa frågor". Bourdieu fortsatte: "Paradigmet för detta fundamentala epistemologiska fel kan sökas i 'perversiteten' hos de författare som enligt T.E. Lawrence tillskriver 'en människa som är helt uppslukad av sitt värv' den synvinkel som tillhör 'en man som sitter i sin fåtölj'."

¹³² *Le sociologue en question*, 1980, p. 58.

olika sociala grupper har anledning att använda för egna syften, att ta till sig eller avvisa, dels bidrar sociologen genom att uttala sig om sociala förhållanden till att forma samma förhållanden eller åtminstone bilden av dem (Bourdieu har exempelvis pekat på det paradoxala förhållandet att Marx' analyser av samhällsklasserna bidragit till att skapa desamma).

Problem som de här nämnda har Bourdieu ofta återvänt till, ibland i termer av samhällsvetenskapernas specifika - och i jämförelse med andra discipliner ovanligt svårartade - "epistemologiska hinder". Det allra värsta epistemologiska hindret för sociologen är själva förtrogenheten med den sociala världen. Till skillnad från fysikern, som har lättare att hålla isär det som försiggår i laboratoriet från vardagslivet i övrigt, är sociologen ständigt upptagen av den sociala världen. Sociologen "blir aldrig färdig med den spontana sociologin"; han har att utforska en värld där spontana begrepp, kategorier och förklaringar oupphörligen frambringas, jämte de sociala betingelser som gör människor benägna att fästa tilltro till allt detta.¹³³

Från naturvetenskapsfilosofin har således Bourdieu försökt hämta, inte omedelbart översättbara lärdomar och än mindre färdiga metodologiska recept, utan snarare inspiration till en art av epistemologisk reflexion som, enligt hans bedömning, varit ett försummat kapitel inom samhällsvetenskaperna - trots att just dessa vetenskaper möter särskilt svårforcerade epistemologiska hinder.

3.4 En ekumenisk ambition

Den skrift som Bourdieu sammanställde 1980 inför sin kandidatur till Collège de France innehåller följande programförklaring:

"Sedan början av mitt arbete har det tyckts mig som om man skulle kunna åstadkomma ett avgörande framsteg för sociologin om man kunde gå i land med att samla denna traditions till synes antagonistiska och under alla omständigheter spridda landvinningar; om man med andra ord på annat sätt än genom retoriska förlikningar eller eklektiska kompromisser lyckades integrera de traditioner som symboliseras av "grundarfädernas" namn, Marx, Durkheim, Weber, och om man lyckades övervinna de epistemologiskt fiktiva men socialt reella motsättningarna mellan 'teoretiker' och 'empirister', eller bland de sistnämnda mellan de statistiska undersökningarnas anhängare och förespråkarna för den etnografiska observationen."¹³⁴

Självkaraktärstiken träffar onekligen en central ambition hos Bourdieus sociologiska projekt. Var och en som läser hans skrifter lägger märke till hans respektlösa sätt att blanda lån från de traditioner som utgår från

¹³³ Jfr t.ex. *Le métier...*, 1968, p. 35.

¹³⁴ *Travaux...*, 1980, p. 5.

durkheimianerna, Weber och Marx (däremot räknar han knappast Comte till den vetenskapliga sociologins egentliga fäder, och liknar härvidlag Durkheim, som trots sina reverenser för Comte ändå räknade denne som samhällsfilosof snarare än som vetenskaplig sociolog). Bourdieu har tagit vad han behöver. Han har undvikit att placera sig på en enda av sociologins grenar.

Bourdies ekumeniska ståndpunkt förutsätter att det finns något, utöver själva ämnesrubriken, som håller ihop sociologin som vetenskap. Vad är detta som ur Bourdies synvinkel binder samman arvet från Marx, Durkheim, Weber?

Till att börja med bör vi notera att Bourdieu alltid fäst stort avseende vid den vetenskapliga praktiken, det sociologiska hantverket i vidaste mening. Han har aldrig sysslat med att extrahera fram renodlat "teoretiska" sociologiska doktriner. Trots att han arbetat mycket med klassikerna finns i hans författarskap ingen "teoretisk" sociologihistoria av det slag som ställer doktrinerna mot varandra. I Bourdies ögon är det bestämda drag i den sociologiska praktiken och i sättet att reflektera över densamma som förenar "klassikerna" och som därmed lagt grunden för den vetenskapliga sociologin.

I Bourdies programmatiska epistemologiska texter från andra hälften av sextioalet framtonade en bestämd uppfattning om vad som konstituerar sociologin som vetenskap. De doktriner om hur samhället är ordnat som Marx, Durkheim och Weber lanserade är högst olikartade; det är inte här sociologins enhet står att finna. Däremot finns hos Marx, hos Durkheim, hos Weber mer eller mindre explicita teorier om den sociologiska kunskapen, teorier som företer så stark släktskap att det är meningsfullt att tala om en konstituering av sociologin som vetenskap - och att, som i citatet ovan, tala om *den* sociologiska traditionen, i singularis.¹³⁵

Även nutidens sociologi bör enligt Bourdieu grundas på en reflexion över betingelserna för frambringande av sociologisk kunskap. Närmare bestämt vaskade han ur den sociologiska traditionen fram ett program som i hög grad överensstämmer med den historiska epistemologins: sociologin måste för att vara en vetenskap sorgfälligt konstruera sina egna objekt, bryta med vardagstänkandets empirism, realism och substantialism, skärpa sin vaksamhet inför vardagstänkandets begrepp, kategorier och förklaringar, odla en reflexion över det för sociologin speciella förhållandet mellan forskningssubjekt och forskningsobjekt, och så vidare. Man kunde också formulera saken så, att Bourdieu valde ut de inslag hos arvet från klassikerna som, *mutatis mutandis*, lät sig förenas med den historiska epistemologins program för naturvetenskapernas filosofi.

Sådant var Bourdies budskap i programskrifterna från det sena sextioalet

och han har hållit fast därvid. Mot den bakgrunden har vi kanske lättare att förstå att han så obekymrat kunnat blanda inspiration från skilda samhällsvetenskapliga "skolor" och utnyttja ett brett spektrum av forskningstekniker: statistiska bearbetningar, fenomenologiska analyser, etnografiska observationer, tolkningar av historiska källor, etc. Om Bachelard hyllade "det pluralistiska tänkandet" inom naturvetenskaperna, så har Bourdieu i sin forskningspraktik bekant sig till en motsvarande sociologisk pluralism. Antagonismen mellan forskare som specialiserat sig på den ena eller andra metodläran eller forskningstekniken framstår ur Bourdies perspektiv som vetenskapligt omotiverad - ja, till och med som fördärvlig, eftersom den förleder till en uppstyckning av sociologins objekt. Frågan om vetenskaplig legitimitet har inget med det slaget av socialt betingad antagonism att göra. Däremot har Bourdieu inte sparat på krutet så snart han tyckt sig skönja slarv beträffande de epistemologiska grundfrågorna.

3.5 Bourdies stil

Bourdies läsare brukar sucka över det krångliga skrivsättet. Ett skäl till att han skriver som han gör är utan tvivel den pluralistiska ambitionen. Den läsare som söker en och endast en röd tråd i framställningen letar förgäves.

Det är svårt att kritisera eller ens referera Bourdieu på grund av hans böjelse för att oupphörligen driva analysen vidare till allt mer komplexa förklaringar. Även om många delundersökningar företagits med hjälp av tämligen enkla verktyg, låter Bourdieu när han presenterar resultaten sig sällan beslås med förenklningar. Hans texter lämnar få blottor. Bourdieu är en mästare i att föregripa invändningar. I stället för att sätta punkt för tanken har han för vana att tillfoga modifieringar, preciseringar, brasklappar; ... men detta är inte hela sanningen ... inte bara, utan också ... å andra sidan ... vid närmare påseende ... men det är inte allt ... utan att förglömma ... allt sker som om.

Den verklighet jag analyserar är inte mindre komplex! är Bourdies försvar mot anklagelsen för att hans texter är snåriga och tröglästa. I följande citat, en enda mening vars form bekräftade innehållet, ur förordet till den tyska översättningen av *La distinction* kommenterade han sitt eget skrivsätt:

"Stilen, som genom sina långa invecklade satser riskerar att avskräcka till och med den mest välvillige läsare men som faktiskt i sin uppbyggnad försöker återge den mest komplexa strukturen hos den sociala världen, och detta med hjälp av ett språk vilket sammanfogar det mest disparta till en - i sig samtidigt genom ett rigoröst perspektiv hierarkiserad - enhet, beror av viljan att så långt som möjligt uttömma möjligheterna hos litteraturens, filosofins och vetenskapens traditionella uttrycksformer, för att på så sätt inte bara låta sådant komma till tals som hittills de facto eller de jure varit bannlyst därifrån. utan också förhindra att läsningen halkar ned i den gängse

¹³⁵ Se *Structuralisme...*, 1968, p. 2; *Le métier...*, 1968, p. 11.

essäismens eller politiska polemikens förenklingar".¹³⁶

Bourdieu's mest utförliga försvar för sitt komplicerade skrivsätt återfinns i en intervju¹³⁷ från 1983: Verkligheten är inte bara komplex utan även strukturerad och hierarkiserad. För att skriva om denna verklighet måste författaren göra rättvisa åt dess komplexitet och struktur, och samtidigt markera sin egen relation till det ämne han behandlar. "Mina texter är fyllda av anvisningar avsedda att förhindra att läsaren vanställer och förenklar."¹³⁸

Bourdieu angav i samma intervju flera skäl till sin aversion mot "lättlästa" framställningar. Den falska klarheten är utmärkande för den dominerande och konserverande diskursen, som uttalas av dem som finner att allting är självklart, att det är bäst om allting förblir självklart:

"[...] att producera en förenklad och förenklande diskurs om den sociala världen innebär oundvikligen att man tillhandahåller vapen för farliga manipulationer med denna värld. Jag är övertygad om att man, av vetenskapliga såväl som politiska skäl, måste förutsätta att diskursen kan och bör vara så komplicerad som det mer eller mindre komplicerade problem som diskursen behandlar kräver. [...] När det handlar om objekt som är så laddade med lidelser, känslor och intressen som de sociala tingena, är det utan tvekan de 'klaraste', det vill säga de enklaste diskurserna som löper störst risk att missförstås, ty de fungerar som projektiva test där envar tar med sig sina fördomar, sina förutfattade meningar, sina fantasmer."¹³⁹

Bourdieu's pluralistiska vetenskapsideal har inneburit att han gärna blandat olika forskningstekniker och utnyttjat de mest skilda typer av "data", däribland sådana som sociologer annars sällan ägnar uppmärksamhet.¹⁴⁰ Pluralismen har också präglat uttrycksformerna. Det räcker med att bläddra i Bourdieus tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales* för att spåra hans ambition att även i detta avseende reformera sociologin. Korta preliminära texter avlöser långa redogörelser för fullbordade studier, ibland utförliga som en mindre bok. I Bourdieus egna artiklar, och i många andra, samsas teoretiska utläggningar med etnografiska observationer, statistiska tabeller, intervjuutdrag, teckningar, fotografier eller klipp ur de mest olikartade dokument, inte sällan försedda med understrykningar, marginalanteckningar eller pratbubblor. Så brukar inte sociologiska artiklar se ut. Enligt programförklaringen som inledde det allra

¹³⁶ "Vorwort...", 1982, p. 14.

¹³⁷ Den franska versionen av denna intervju publicerades under rubriken "Repères" i *Choses dites*, 1987. Bourdieus reflexioner över sin stil återfinns på sidorna 66-71.

¹³⁸ *Op. cit.*, p. 67.

¹³⁹ *Op. cit.*, pp. 67f.

¹⁴⁰ Så vore exempelvis Bourdieus bruk av fotografier värt ett särskilt studium, både hans egen användning av kameran som etnologiskt verktyg - prov därpå har ackompanjerat en del av hans publicerade texter som berör förhållanden på den algeriska landsbygden, med början i *Travail...*, 1963 - och hans sätt att utnyttja bilder hämtade från annat håll för att tillföra sina analyser sådant som svårligen låter sig utsägas i ord.

första numret är syftet att dels ge läsaren inblick i det sociologiska hantverket, dels bryta med de ritualiserade presentationsformer som florerar inom sociologin:

"Här finner man sida vid sida texter som i grunden skiljer sig avsevärt såväl i stilen som till sin funktion: förvisso 'fullbordade' texter, men även korta anteckningar, referat av muntliga anföranden, arbetstexter om forskningsplaner eller underhandsnoteringar som snarare gäller teoretiska intentioner, empiriska verifieringsproblem eller de data som analysen vilar på. Viljan att ge tillgång till själva verkstaden, som inte känner andra regler än metodens regler, och att visa upp materialsamlingarna från pågående arbete, medför att man måste överge de mest uppenbart rituella formalismerna: rätlinjig typografi, den obrutna diskursens retorik, samma omfång på artiklar eller tidskriftsnummer, och mer generellt allt som leder till standardisering och 'normalisering' av forskningsprodukterna."¹⁴¹

Om den bland hans böcker som härvidlag uppvisar de största likheterna med tidskriften yttrade Bourdieu i en radiointervju: "För mig är det intressantaste med *La distinction* den omvälvning av formen som jag genomförde i denna bok. [...] Stilistiskt sett är det en avantgardebok, dvs. jag har kombinerat fem eller sex språkbruk som vanligen är oförenliga. Sida vid sida finns analyser som kan kallas teoretiska eller filosofiska, beskrivningar som om man så vill kan kallas litterära, och råa men konstruerade dokument i form av intervjuer som blandar direkt, indirekt och semidirekt stil, [...] statistik, etc."¹⁴² I samma intervju nämnde Bourdieu möjligheten att utnyttja en litterär form för att kort och sammanfattande säga något om det som med ett vetenskapligt språk skulle kräva komplexa utläggningar. Över huvud taget har han lagt sig vinn om att utnyttja ett brett register av skriftspråkets verkningsmedel, och i gengäld har han varit noga med att bevara talspråksskaraktern hos sina många publicerade föredrag och intervjuer.

Med all denna omsorg om stilen har Bourdieu uppenbarligen velat något mer än att blott klä färdiga tankar och forskningsresultat i en ändamålsenlig förpackning. Om, för att anknyta till Bourdieus bruk av psykoanalysens modeller, presentationen av vetenskapligt arbete innebär en "formgivning", en anpassning till det vetenskapliga fältets "censur"¹⁴³, så kan valet av stil och till och med den typografiska formgivningen tjäna som försvarsvapen för den författare som försöker reducera detta tvång.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, n° 1, 1975, p. 2 (orub. redaktionell text).

¹⁴² Bourdieu intervjuad i radioutsändning "Le bon plaisir de Pierre Bourdieu", France Culture, 23 juni 1990.

¹⁴³ Om "formgivning" och "censur", se bl.a. "L'ontologie politique...", 1975; "La censure", 1977; "Censure et mise en forme", pp. 167ff i *Ce que parler...*, 1982; fjärde kapitlet, pp. 83ff, i *L'ontologie politique...*, 1988. Jfr ovan, kapitel III, avsnitt 1.2.5.

¹⁴⁴ I den nyss citerade inledningen till första numret av sin tidskrift ställde Bourdieu mot den

3.6 Den epistemologiska vaksamheten

Ursprungligen hade jag tänkt ge den här boken titeln "Den epistemologiska vaksamheten", ett uttryck som Bourdieu ibland, mest frekvent i några texter för undervisningsändamål publicerade 1968¹⁴⁵, använt om den hållning som det vetenskapliga arbetet kräver. Ordet "vaksamhet" <vigilance> var inte särskilt vanligt i Bachelards författarskap¹⁴⁶, men Bourdieu använde det för att beteckna just den hållning till det vetenskapliga arbetet som denne förespråkade. Avsikten med läroboken *Le métier de sociologue* var att "i praktiska föreskrifter specificera den epistemologiska vaksamhetens princip"¹⁴⁷. Dessa föreskrifter följde i långa stycken Bachelards program. Den epistemologiska vaksamheten innebär att forskaren skaffar sig kunskap om hur epistemologiska "fel" och "hinder" alstras, för att därigenom, i bästa fall, ha en chans att övervinna dem.¹⁴⁸ Inom humanvetenskaperna är den epistemologiska vaksamheten särskilt påkallad, eftersom åtskillnaden mellan vardagsåsikter och vetenskapliga diskurser där framstår som ovanligt suddig.¹⁴⁹ Den epistemologiska vaksamheten, som innebär att användningen av tekniker och begrepp är underordnad frågan om betingelserna och gränserna för giltigheten hos dessa tekniker och begrepp, kan vidare motverka "den ständigt återkommande frestelsen att överföra metodföreskrifter till det vetenskapliga kökets kokboksrecept eller till laboratorietrix"¹⁵⁰. Epistemologisk vaksamhet är således raka motsatsen till den ritualisering av forskningsprocedurerna som ibland präglar tillämpningen av exempelvis statistiska tekniker.¹⁵¹ Den epistemologiska

standardiserade och normaliserade presentationen av forskningsresultat en framställning som inte "erkänner några andra påbud än dem som den rigorösa argumenteringen och, i andra hand, läsbarheten tvingar fram, vilket innebär att man befriar sig från den censur, de konstgrepp och de perversioner som följer av att man fogar sig efter konventionerna och god ton inom universitetsfältet: försiktighetens eller den falska precisionens retorik, de pampiga hyllningsdiskurser som aldrig är annat än självförhärligande, den iögonenfallande frikostigheten med att visa fram tecken på att man själv tillhör de mest utsökta och utvalda grupperna i den intellektuella världen" (p. 2).

¹⁴⁵ "Introduction à la sociologie", 1968 samt *Le métier...*, 1968. Uttrycket förekom även i *Sociologie et philosophie*, 1966, p. 62.

¹⁴⁶ Se dock t.ex. G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 80; *La psychanalyse du feu*, 1949 [1938], p. 10. Bourdieu tycks (jfr *Le métier...*, 1968, p. 125-127) använda ordet *vigilance* som synonymt med Bachelards uttryck *surveillance*.

¹⁴⁷ *Le métier...*, 1968, p. 10.

¹⁴⁸ Se t.ex. *op. cit.*, pp. 9f.

¹⁴⁹ *Op. cit.*, p. 35.

¹⁵⁰ *Op. cit.*, p. 11.

¹⁵¹ *Op. cit.*, p. 30. Med en dold hänvisning till Bachelards huvudavhandling noterade Bourdieu här att det är anmärkningsvärt att statistiken, som när det gäller "fel" och "den tillnärmande kunskapen" verkligen skulle kunna tjäna som en filosofi för den kritiska vaksamheten, i stället "så ofta används som vetenskapligt alibi för den blinda underkastelsen

vaksamheten kan skärpa blicken för att det sociologiska upptäckararbetet har sin egen logik, skild från logiken i framställningen av resultaten eller prövningen av deras hållbarhet.¹⁵²

Vi bör hålla det pedagogiska syftet med *Le métier de sociologue* i minnet. Den skrevs som lärobok för sociologistuderande. Avsikten var att dessa skulle lära sig goda intellektuella vanor, och närmare bestämt tillägna sig en habitus "som inte är annat än interioriseringen av principerna för teorin om den sociologiska kunskapen"¹⁵³, för att citera ur ett avsnitt som i andra upplagan 1973 försågs med rubriken "forskningens pedagogik". Av lärobokens innehåll och disposition framgår tydligt att den var tänkt att hjälpa de studerande att införliva en "epistemologisk vaksamhet" som skulle prägla alla inslag i det sociologiska hantverket, från umgänget med sociologins klassiker till utarbetandet av frågeformulär, tolkningen av statistiska data eller bruket av etnografiska observationstekniker.

I slutet av detta kapitel skall vi återvända till en central tes i *Le métier de sociologue*: sociologen förfogar över ett särdeles effektivt redskap för att skärpa sin epistemologiska vaksamhet, "ett redskap för att öka och precisera kunskapen om felet och om de betingelser som gör felet möjligt och ibland oundvikligt"¹⁵⁴, nämligen kunskapssociologin.

under instrumentet".

¹⁵² *Op. cit.*, p. 133.

¹⁵³ *Op. cit.*, p. 11.

¹⁵⁴ *Op. cit.*, p. 10.

4. RELATIONISMEN

I kapitel III mötte vi många exempel på Bourdieus förkärlek för att betona relationer framför de element som är relaterade till varandra. Hans ståndpunkt, som vi här skall kalla relationism, innebär kort sagt att väsentliga egenskaper hos vart och ett av elementen är beroende av detta elements placering i förhållande till de övriga elementen, eller för att vara mer precis: av dess placering inom hela systemet av relationer mellan element. Bourdieus nyckelbegrepp är utpräglat relationella. Ett visst innehav av symboliskt kapital definieras inte av immanenta egenskaper hos tillgångarna i fråga, utan av att det existerar en relation till sociala grupper som är benägna att värdesätta just dessa tillgångar. En viss habitus får sin mening och sina effekter inom ramen för ett system av relationer mellan olika gruppers habitus. Ett fält i Bourdieus mening är per definition ett system av relationer mellan positioner.

Tonvikten vid system av relationer har givetvis mycket gemensamt med strukturalismen, men det finns skillnader i jämförelse med strukturalismens huvudfåra som gör att Bourdieu kanske hellre bör kallas relationist än strukturalist. Han har inte på samma sätt favoriserat strukturer uppbyggda av bipolära relationer. Han har ofta kritiserat strukturalisternas tendens att betrakta strukturer som självtillräckliga. Han har varit jämförelsevis mer öppen för genetiska och historiska förklaringar. Han har med sitt habitusbegrepp berett utrymme för studiet av människors aktiva förmåga att handla. Därför förefaller det rimligt att, som Bourdieu själv ofta gjort¹⁵⁵, uppmärksamma släktskapen med traditioner som föregick strukturalismen, nämligen naturvetenskapsfilosofin av framför allt den historiska epistemologins eller Cassirers märke. Naturvetenskaperna har, enligt Bourdieus uppfattning, gått i täten när det gäller att göra rättvisa åt relationernas primat - ja, den moderna matematiken och fysiken hade aldrig kunnat utvecklas om man inte givit företräde åt relationerna framför substanserna, konstaterade Bourdieu i en intervju 1983 med en

¹⁵⁵ Jfr följande tillbakablick, daterad i mitten av åttiotalet: "I en artikel skriven då strukturalismen stod på sin höjdpunkt försökte jag frilägga betingelserna för att inom samhällsvetenskaperna tillämpa det relationella sätt att tänka som gjort sig gällande inom naturvetenskaperna och som, eftersom man inte klart tänkt igenom dess principer, efter hand uppträdde deformerat, förvrängt eller perverterat inom olika former av strukturalism." (*Les concepts...*, 1985, p. 5 not 2; eng. övers "The Genesis...", 1985, p. 16 not 6. Den apostroferade artikeln är *Structuralisme...*, 1968.)

hänvisning till Cassirers historieskrivning.¹⁵⁶

Oavsett varifrån Bourdieu hämtat sin inspiration är det lätt att finna ett relationistiskt sätt att tänka redan i hans tidiga arbeten. I den allra första skriften, *Sociologie de l'Algérie* från 1958, nämndes att varje element i ett starkt integrerat samhälle blott kan förstås med hänvisning till alla andra element.¹⁵⁷ I dessa nordafrikanska samhällen "finns det inga slutna och avskilda världar, ingen grupp som är så isolerad och inkrökt i sig själv att den inte tänker på eller värderar sig själv med hänvisning till främmande modeller. Därför söker och konstituerar varje grupp sin identitet i skillnaden"¹⁵⁸. En enskild stam blir medveten om sin egen särskilda identitet blott via motsättningen till andra jämförbara grupper¹⁵⁹, och stammens geografiska territorium definieras i relation till grannstammarnas jordinnehav¹⁶⁰. I andra upplagan av samma bok nämndes att varje form av religiositet definierar sig med hänvisning till andra former av religiositet.¹⁶¹

I de tidiga kultursociologiska texterna finns gott om exempel på hur Bourdieu lade tonvikt vid relationerna. Boken om fotografiets sociala användningar inleddes med en diskussion om konstarternas hierarki¹⁶². En sociologisk analys av fotografiet förutsätter, menade här Bourdieu, att man tar hänsyn till att fotograferandet är lågt placerat i systemet av hierarkiska relationer mellan konstnärliga praktiker. Fotografiet är en icke - eller var när boken skrevs en ännu icke - konsekrerad konst.¹⁶³ (Ur detta perspektiv var det givetvis tacksamt för Bourdieu och hans medarbetare att ägna sina första stora kultursociologiska studier åt två slag av kulturella praktiker som representerade toppen och botten på denna sociala värdeskala: att besöka de renomméerade museernas konstsamlingar respektive att knäppa semesterbilder.) Även i en rad andra avseenden anlade Bourdieu ett relationistiskt perspektiv på fotograferandets praktiker. Han noterade att varje social grupp synes bli medveten om sina normer genom att sätta dem i relation till andra gruppers normer.¹⁶⁴ Den mening som människor tillskriver fotograferandet är i grunden en relativ mening, karaktäriserad av motsättningen till andras bruk av fotografier - som exempel nämnde Bourdieu att överklassen, i synnerhet i Paris,

¹⁵⁶ "Repères", 1987, p. 53 (i det opublicerade manuskriptet nämndes i samma sammanhang även Bachelard).

¹⁵⁷ *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 80.

¹⁵⁸ *Op. cit.*, p. 10.

¹⁵⁹ *Op. cit.*, p. 84.

¹⁶⁰ *Op. cit.*, p. 76.

¹⁶¹ *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 101.

¹⁶² *Un art moyen*, 1965, p. 17.

¹⁶³ *Op. cit.*, pp. 73, 95f.

¹⁶⁴ *Op. cit.*, p. 67 not 42.

kan betrakta vissa fotografiska praktiker som alltför spridda och därför vulgära, samtidigt som andra grupper kan använda samma praktiker för att utmärka sig.¹⁶⁵ "Individernas förhållande till fotograferandets praktik är väsentligen *förmedlat*, på samma sätt som det förhållande de intar till sin sociala klass: i själva verket innesluts i detta förhållande [till fotograferandets praktik] alltid en hänvisning till det förhållande som medlemmar av andra sociala klasser intar till fotograferandet."¹⁶⁶ En konsekvens av Bourdieus relationistiska ståndpunkt är att han inte har något till övers för tanken att den folkliga kulturen skulle representera något slags obesmittad ursprunglighet: "den folkliga estetiken definieras och framträder (åtminstone delvis) i motsättning till de bildade estetikerna [...]. I själva verket är hänvisningen till den legitima kulturen aldrig helt frånvarande, inte ens bland arbetarna."¹⁶⁷

Det relationella perspektivet är framträdande även i redovisningen av den andra stora tidiga kultursociologiska studien, av museibesökarna, och i synnerhet i andra upplagan från 1969. I en diskussion om hur vissa grupper eftersträvar distinktioner - "vad man vanligen kallar snobberi" - noterade Bourdieu att denna strävan är beroende av gruppens storlek, "och särskilt av dess position inom den sociala strukturen, på så sätt att varje förändring av en del av systemet av relationer mellan berörda grupper innebär en förändring av alla gruppernas karaktäristika".¹⁶⁸ Denna andra upplaga av *L'amour de l'art* var utvidgad med material från jämförande studier av museibesökare i ett antal europeiska länder, och det är lätt att inse att komparativa studier av denna typ ställde en relationistiskt sinnad sociolog inför svårigheter. I varje land taget för sig äger klasstrukturen, utbildningssystemet, relationerna mellan konstarna etc en systemkaraktär, vilket innebär att man inte utan vidare kan rycka loss och jämföra statistiska uppgifter om utbildningsnivåer eller kulturkonsumtion. Med Bourdieus ord: "[...] till varandra relaterade fakta eller system av fakta är inplacerade i system av relationer från vilka de hämtar sina specifika egenskaper [...]". Det är i sådana system av relationer som varje enskilt faktum "erhåller sin mening och sitt värde".¹⁶⁹

Det finns ingen anledning att rada upp fler exempel på Bourdieus sätt att lägga tonvikten vid relationerna och deras systemkaraktär. Jag får nöja mig med

¹⁶⁵ *Op. cit.*, p. 97.

¹⁶⁶ *Op. cit.*, p. 27. En något precisare formulering förekom i 2 uppl. 1970, p. 28: "Individernas förhållande till fotograferandets praktik är väsentligen *förmedlat*, ty detta förhållande innesluter alltid en hänvisning till det förhållande som medlemmar av andra sociala klasser intar till fotograferandet, och därmed till hela strukturen av förhållanden mellan klasserna."

¹⁶⁷ *Un art moyen*, 1965, p. 121.

¹⁶⁸ *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 58.

¹⁶⁹ *Op. cit.*, p. 31.

att påstå att relationismen, som var framträdande redan i de tidiga studierna, blev än mer poängterad från och med senare hälften av sextioalet.

I stället skall vi närma oss egenarten hos Bourdieus relationism genom att gå närmare in på några metodiska konsekvenser därav. Hur har Bourdieu ställt sig till samhällsvetenskapens traditionella motsättningar mellan struktur och historia, externalism och internalism, kulturalism och sociologism? Vad har hans sätt att prioritera relationer betytt för hans bruk av statistiska tekniker?

4.1 Struktur vs. historia, externalism vs. internalism, kulturalism vs. sociologism

Under ett seminarium med anledning av publiceringen av *Homo academicus* formulerade Bourdieu en vacker sats: "Man glömmer alltför ofta att rummen är förklarande."¹⁷⁰ Med rum avses här konstruerade system av relationer mellan positioner, och Bourdieus tes är att sådana rum, om de konstrueras med omsorg, ger mycket mer än blott ett snapshot av ett utsnitt av den sociala världen vid en given tidpunkt. Med sin undersökning av tillståndet inom universitets- och högskoleprofessorernas konkurrensfält i Paris strax innan 1968 gjorde Bourdieu anspråk på att ha fångat in relevanta drag i detta fälts speciella förhistoria (han har i många sammanhang poängterat att ett fälts struktur vid närmare betraktande *är* dess förhistoria; fältets struktur är helt enkelt ett resultat av utgången av tidigare strider). Vidare avtäckte analysen vissa förändringspotentialer: genom kartläggningen av professorernas olika arter av kapital, deras strategier, deras positioner i förhållande till varandra etc, blir det möjligt att förstå inte bara de aktuella striderna inom fältet utan även "de förändringar som kan dyka upp som en följd av denna kamp".¹⁷¹ Om undersökningen inte kan förklara hela den utveckling som från och med 1968 skakade den franska universitetsvärlden, så beror det, hävdade Bourdieu, inte på att metoden kommer till korta - det beror i så fall på att undersökningen begränsades till att gälla ordinarie ämnesföreträdare och jämställda. För att blottlägga betingelserna för utvecklingen under de följande åren skulle en mer komplett studie krävas, innefattande andra lärarkategorier, studenter, styrkeförhållanden mellan olika grupper och deras relativa storlek etc. Därmed upplöses, som Bourdieu ser saken, humanvetenskapernas traditionella motsättning mellan strukturella och historiska, synkrona och diakrona analyser.¹⁷²

¹⁷⁰ "Les professeurs...", 1985, p. 184.

¹⁷¹ *Loc. cit.*

¹⁷² Jfr *op. cit.*, p. 183.

En annan inom humanvetenskaperna ständigt återkommande motsättning är den mellan externalism och internalism. En externalistisk läsning av ett litterärt verk kan innebära att det tolkas med hänvisning till författarens biografi eller sociala och ekonomiska förhållanden i hans samtid. Den externalistiska vetenskapssociologin kan söka förklaringar till vetenskapernas utveckling i exempelvis forskarnas klasstillhörighet eller ekonomiska eller politiska maktgruppers intressen. Internalistiska tolkningar tar i stället sikte på "interna" egenskaper hos litterära verk eller vetenskapliga diskurser.

Är Bourdieus sociologi externalistisk? Så har den ofta uppfattats - med orätt enligt min mening. I själva verket har Bourdieus kultursociologi präglats av ambitionen att överskrida den traditionella dikotomin externalism/internalism.

Tag som exempel litteratursociologin, som brukar betraktas som en utpräglat externalistisk specialitet. Det är sant att även Bourdieu och i synnerhet några av hans elever¹⁷³ ägnat stor uppmärksamhet åt "externa" faktorer, men Bourdieus litteratursociologi har inte begränsats till frågor om de litterära verkens beroende av samhällsförhållanden, av författarens klasstillhörighet, av publikens sammansättning och förväntningar etc. I Bourdieus egna texter om Flaubert¹⁷⁴, Kafka¹⁷⁵, Francis Ponge¹⁷⁶ eller Virginia Woolf¹⁷⁷ ägnades jämförelsevis begränsat intresse åt sådana traditionella litteratursociologiska teman; i stället bemödade sig Bourdieu om att avtäckta den litterära framställningens specifika logik, för att i nästa steg resonera om förbindelser med den sociala världens logik.

Generellt sagt har Bourdieu ständigt närmat sig kulturella produkter från dessa två håll. Å ena sidan har han studerat relationer inom representationernas värld (dit litterära verk hör), å andra sidan relationer inom den sociala världen, exempelvis relationer mellan de agenter som producerar och förmedlar representationerna (författare, kritiker, lärare och andra). Dessa två slag av världar måste, så lyder Bourdieus föreskrift, studeras var för sig. Sociologen kan studera förbindelserna dem emellan enbart under förutsättning att han samtidigt gör var och en av dem rättvisa på dess egna villkor. Ett litterärt verk är inplacerat i ett rum av relationer till andra litterära verk, en författare är

¹⁷³ Det när detta skrives färskaste exemplet är Niilo Kauppi's studie av tidskriften *Tel Quel* och dess plats inom det intellektuella produktionsfältet under sextiotalet. Kauppi reder i detalj ut maktkamperna inom redaktionen, förhållanden till läsekretsen, konkurrensen med andra tidskrifter och intellektuella miljöer, striderna inom förlagsvärlden, de ekonomiska betingelserna för utgivningen av *Tel Quel* och så vidare, men uppehåller sig inte särskilt ingående vid de "interna" egenskaperna hos de artiklar som fyllde tidskriften.

¹⁷⁴ "Champ du pouvoir...", 1971; "L'invention...", 1975.

¹⁷⁵ "La dernière instance", 1984.

¹⁷⁶ "Nécessiter", 1986.

¹⁷⁷ "He whose...", 1989; "La domination masculine", 1990, pp. 21-26.

inplacerad i ett rum av relationer mellan positioner som besättes av förlag och kulturtidskrifter, litteratörer, förläggare, kritiker och litteraturvetare.

En litteratursociologi i Bourdieus anda relaterar dessa två rum till varandra. Det innebär att han tagit avstånd från de inom litteratursociologin vanliga externalistiska direktkopplingarna mellan litterära verk å ena sidan och författarens sociala livsbana, samhällsklassernas kamp eller publikens struktur och receptionsförmåga å den andra. "Den gängse formen av konst- och litteratursociologi glömmer faktiskt bort det väsentligaste, nämligen den sociala värld som den konstnärliga produktionen utgör, utrustad med sina egna traditioner, sina egna funktionslagar och rekryteringsregler, dvs. med sin egen historia." Samtidigt har Bourdieu distanserat sig från det slags internalistisk läsning som stannar vid verkens interna kvaliteter. Förvisso äger den konstnärliga eller litterära produktionen en viss grad av autonomi, och såtillvida har de konstnärliga värdenas apologeter rätt när de kritiserar kultursociologers eller marxisters externalistiska excesser, men denna autonomi framstår för Bourdieu inte som given utan som en historisk produkt, väl värd att studeras med sociologins verktyg. Den konstens och konstnärens autonomi som den hagiografiska historieskrivningen tar för självklar "är intet annat än den (relativa) autonomin hos detta spelrum som jag kallar ett *fält*, en autonomi som under historiens gång institueras gradvis och under bestämda betingelser".¹⁷⁸

För att förbinda representationernas värld med den sociala världen har Bourdieu gjort bruk av begreppen *fält* och *habitus*. Vi skall nämna några typiska exempel.

Representationernas värld kan studeras som ett *fält* av ståndpunkter, visserligen utrustat med sin egen inre logik men inte desto mindre förbundet med det sociala *fält* som befolkas av de människor vilka intager dessa ståndpunkter. Bourdieu har ständigt försökt att finna eventuella homologier mellan å ena sidan *fält* av ståndpunkter, å andra sidan *fält* av sociala positioner (eller ställningstaganden resp. ställningarnas *fält*, för att behålla poängen med Bourdieus termer *champ des prises de position* och *champ des positions*). Förkärleken för operett eller Brassens tillhör ståndpunkternas *fält*, den ekonomiska och kulturella medelklassen hör hemma i ett *fält* av sociala positioner. Framför allt har dock Bourdieu ägnat sig åt studier av producent*fält*. Tillsammans med Yvette Delsaut studerade han relationer mellan modestilar (asketisk lyx vs. sportig bekvämlighet, etc) som ett *fält*, förbundet med *fältet* av relationer mellan producenter, det vill säga modehusen och modeskaparna

¹⁷⁸ "Mais qui...", 1980, pp. 208f. En konsekvens av Bourdieus resonemang är att kulturella områden med svag autonomi, exempelvis populärpressen, är jämförelsevis mer tillgängliga för externalistiska metoder (jfr "Champ intellectuel...", 1966, p. 875).

(Balmain vs. Corrèges, deras respektive banor och strategier, kapitalinnehav och habitus), vilket i sin tur förbands med det fält som konstitueras av relationerna mellan klassfraktioner (traditionell bourgeoisie vs. ny bourgeoisie).¹⁷⁹ I en uppsats om juridikens fält i Frankrike argumenterar Bourdieu för att de motsättningar och hierarkier som åtskiljer olika slag av juridisk verksamhet måste sättas i samband med juristernas arbetsdelning och hierarkier ("teoretikerna" rankas högst, "praktikerna" lägst och allra längst ned de som sysslar med arbetsrätt eller socialrätt), varefter man måste undersöka hur det sistnämnda fältet av relationer förhåller sig till hela det sociala rummet (juristerna som ägnar sig åt socialrätt har dominerade grupper som klienter, vilket ytterligare bidrar till att sänka värdet på deras egen position).¹⁸⁰

I undersökning efter undersökning har Bourdieu på detta sätt försökt realisera det program han skisserade redan i sitt första försök till fältanalys, läsningen av Flauberts *L'éducation sentimentale* (jfr ovan, kapitel III, avsnittet 3.2.3). Det innebär att han vägrat att acceptera motsättningen mellan externalistiska och internalistiska förklaringar. Vi kan återvända till juridikens fält som exempel, eftersom Bourdieu i det sammanhanget fört en explicit diskussion om externalism kontra internalism. Marxister har, menade Bourdieu, oftast varit externalister. För dem har rätten och rättsskipningen framstått som en avspeglning av existerande styrkeförhållanden, som ett redskap för de härskandes maktutövning, som en "apparat" i Althusserns mening. Paradoxalt nog har strukturmarxisterna bortsett från symbolsystemens struktur, i detta fall den juridiska diskursens specifika form: "Det beror på att de, samtidigt som de upprepat den rituella försäkran att 'ideologierna' besitter en relativ autonomi, underlåtit att ställa frågan om den sociala grunden för denna autonomi. Denna fråga gäller närmare bestämt vilka historiska betingelser som måste vara uppfyllda för att striderna inom maktfältet skall kunna frambringa ett autonomt socialt universum, förmöget att - genom logiken hos sitt specifika sätt att fungera - producera och reproducera en juridisk kår som är relativt oberoende av yttre tvång." Den motsatta, internalistiska, synen på juridiken omfattas av juristkårens egna apologeter, som "identifierar rättens historia med historien om den interna utvecklingen av dess begrepp och metoder och uppfattar rätten som ett slutet och autonomt system vars utveckling icke kan förstås annat än enligt dess egen 'interna dynamik'". Ur Bourdieus perspektiv gör sig externalisterna och internalisterna skyldiga till samma fel: de förra lägger tonvikten vid utifrånkommande bestämningar, de senare tänker sig juridiken som en frizon, men ingendera lägret bemödar sig om att studera producentfältet, befolkat av

¹⁷⁹ "Le couturier...", 1975.

¹⁸⁰ "La force...", 1986.

jurister med olika habitus och olika positioner. Endast ett sådant studium kan, enligt Bourdieu, avtäcka rötterna till de juridiska praktikerna och diskurserna.¹⁸¹

I ett av sina första försök att tillämpa fältbegreppet visade Bourdieu hur Heidegger till filosofins fält (via de transformerande som den specifika censuren inom detta fält nödvändiggjorde) överförde diverse strömningar som rubricerats *völkische*, Ernst Jüngers och Oswald Spenglers "revolutionära konservatism", Nietzscheinspirationen osv. - ett brett spektrum av diskurser som saknat hemortsrätt inom den legitima universitetsfilosofin men odlats inom politiska eller litterära kretsar eller bland studenter och assistenter i universitetets marginal. Studien är ett gott exempel på Bourdieus speciella sätt att överbrygga klyftorna mellan "internalistisk" och "externalistisk" filosofihistoria, och mellan "individperspektiv" och "samhällsperspektiv". Den heideggerska filosofins succé förbinds med filosofens personliga habitus och hans filosofiska stil, och omvänt blir funktionerna hos hans habitus och stil begripliga först i relation till politiska och moraliska ståndpunkter i den samtida intellektuella världen. Analysen följer samma mönster som så många andra av Bourdieus fältstudier: för det första ett studium av ett symbolsystem eller system av ståndpunkter (här Heideggers språkbruk och filosofiska diskurs, inplacerade i det samtida filosofins fält), för det andra ett studium av producentfältet (positionerna som intogs av nykantianerna, av Heidegger själv etc) och för det tredje ett studium av förbindelserna mellan det sistnämnda fältet och andra sociala fält, i sista hand relationerna mellan samhällsklasserna.¹⁸²

Nog om Bourdieus försök att överskrida motsättningen mellan externalism och internalism. Jag överlåter åt läsaren att bedöma i vad mån företaget varit lyckosamt. Det torde ha framgått att jag inte instämmer i den kritik som går ut på att Bourdieu överbetonar externa faktorer. Tvärtom har han och hans medarbetare i talrika studier bemödat sig om att lyfta fram den specifika "egenlogiken" inom de mest skilda kulturella fält. Däremot ser jag ett annat problem som vore värt en diskussion, nämligen att alla dessa analyser är så lika varandra. Dominerande positioner ställs mot dominerade, agenternas habitus, investeringar, insatser och strategier skärskådas - oavsett om det rör sig om filosofernas eller biskoparnas eller modeskaparnas fält. Med andra ord tenderar

¹⁸¹ *Op. cit.*, p. 3.

¹⁸² "L'ontologie politique...", 1975. Egenarten hos Bourdieus sätt att handskas med frågan om individen kontra samhället eller filosofins "interna" historia kontra socialhistorien låter sig illustreras av en jämförelse mellan hans Heideggerstudie och den stora debatt som utlöstes när Victor Faria i början av 1987 publicerade *Heidegger et le nazisme*. Den sistnämnda debatten gällde Heideggers samröre med nazismen och striden kom i hög grad att gälla huruvida dennes filosofiska verk bör läsas "externalistiskt" eller "internalistiskt", det vill säga med eller utan hänsyn till filosofens eventuella bebländning med nationalsocialismen - just det slags antingen/eller-diskussion som Bourdieu försökte komma förbi i sin egen studie.

den för varje kulturellt område specifika "material" att försvinna ur analysen. Det blir särskilt uppenbart om vi tänker oss områden där någon helt ny "material" introducerats och omdanat hela fältet, låt säga mikrochipsen inom datalogin, HIV inom immunologin eller narkotikan inom kriminologin. Det är lätt att finna argument för att Bourdieus metoder ändå kan göra tjänst (all slags materia som uppträder i den sociala världen investeras med social mening och lånar sig till sociala användningar - varje annan ståndpunkt vore ur Bourdieus perspektiv uttryck för essentialism eller substantialism). För egen del har jag trots allt en känsla av att vi står inför en yttersta gräns för en sociologi av Bourdieus snitt. Jag saknar ett färdigt svar på frågan om huruvida sociologin bör utvecklas i riktning mot att även studera olika "materialitetsformer" (ungefär som när vissa marxister försökt komplettera bytesvärdeslogiken med en bruksvärdeslogik) eller om den bör göra halt här och överlåta uppgiften till andra discipliner.

Till sist några ord om Bourdieus kritik av "kulturalismen". I den stora striden mellan de mer strukturellt sinnade brittiska antropologerna (Edmund Leach m.fl.) och de amerikanska "kulturalisterna" (Margret Mead, Ruth Benedict m.fl.) hade Bourdieu i mitten av sextioalet tagit ställning för de förra. De senare, "kulturalisterna", var i Bourdieus ögon essentialister, de odlade illusionen att man kan destillera fram en essens eller ett väsen ur ett samhälles allmänna kultur. Exempelvis reagerade Bourdieu mot J.R. Pitts anspråk på att i den aristokratiska kulturen av hjältedådet ha upptäckt en grundläggande princip som gör sig gällande på den franska kulturens alla områden. När man på "kulturalistiskt" manér letar efter något slags nationalkaraktär bortser man från den specifika logiken inom skilda kulturella fält och domäner. Man döljer att exempelvis utbildningssystemet karaktäriseras av sin egen relativa autonomi, varför det leder vilse att reducera utbildningsfenomen till nedslag av en allmän, för hela samhället gemensam kultur.¹⁸³

Bourdieu strävan har varit att påvisa dels förbindelserna mellan de kulturella representationernas värld och strukturen av sociala positioner, dels den "relativa autonomin" hos världen av representationer. Ur det perspektivet begick "kulturalisterna" ett dubbelt misstag: de isolerade kulturen från den sociala världen och de kortslöt analysen genom att slå en brygga mellan isolerade kulturella fenomen å ena sidan och samhällets generella "kultur" å den andra. Även på senare år har Bourdieu ansett sig ha anledning att kritisera liknande misstag hos bl.a. Umberto Eco¹⁸⁴ och den amerikanska "Cultural History"-

¹⁸³ Bourdieu formulerade sin tidiga kritik av "kulturalismen" i *Le partage...*, 1966, pp. 12-14, och "La comparabilité...", 1967, pp. 34-36.

¹⁸⁴ "Mais qui...", 1980, p. 210.

strömningen (Robert Darnton m.fl.)¹⁸⁵. Hans egen uppgörelse med "kulturalistiska" tendenser skedde gradvis. I de allra första arbetena är det inte svårt att spåra "kulturalistiska" tendenser¹⁸⁶ (vilket i någon mån kan försvaras med hänvisning till objektet för hans tidiga antropologiska studier: ett traditionellt samhälle kännetecknas i högre grad än ett modernt av en sammanhållen och sammanhållande kultur). I arbetena från sextioalet hänvisade han för att överskrida föreställningen om en allmän kultur i synnerhet till de olika klassernas skilda kulturer - ett tämligen grovt förfaringsätt, som kunde ge intrycket att ett samhälle som det franska inrymmer tre, fyra kulturer och inte mer. Under sjuttioalet kunde han så gå vidare, och med fältbegreppet som redskap avgränsa, konstruera och analysera de många skilda områden av kulturen som (i ett givet samhälle vid en given tidpunkt) vart och ett lyder sin egen logik.

Denna anti-"kulturalistiska" ståndpunkt är utomordentligt viktigt om vi vill förstå hur den kultursociologi som odlas av Bourdieus skola¹⁸⁷ skiljer sig från det slags kulturanalys som går ut på att skapa oförmedlade (och därmed ur Bourdieus perspektiv fiktiva) kopplingar mellan enskilda kulturella fenomen, beteenden eller attityder å ena sidan och en föregivet allmän "kultur" - "den postmoderna kulturen", "new age", "nittiotalskulturen", etc - å den andra, utan hänsyn till den specifika logik som karaktäriserar de skilda kulturella produktions- och konsumtionsfälten.

Hur förhåller sig Bourdieu försök att göra rättvisa åt varje kulturellt fältets särskilda relativa autonomi till den historiska epistemologin? Först kan vi

¹⁸⁵ Se särsk. "Dialogue...", 1985.

¹⁸⁶ Se exempelvis några passager om de arabiskspråkiga stammarna i *Sociologie de l'Algérie*, 1958: Beteenden och tekniker "utgör ett koherent system" (p. 70), och även de mest arkaiska sedvänjorna har en "funktionell betydelse om man relaterar dem till det totala systemet" (p. 71). Om islam sägs att dess styrka beror på att denna religion "i sin stil och anda är i harmoni med den nordafrikanska civilisationens stil och anda" (*op. cit.*, p. 109). Ännu tydligare uttryck för "kulturalistiska" tendenser finns i ett par korta artiklar från året därpå om kulturella drag i det traditionella algeriska samhället. Detta samhälle "konstituerar en totalitet vars element är oskiljaktiga och alla uttrycker samma ursprungliga 'stil'" ("Le choc...", 1959, p. 57). Forskaren måste försöka visa att "[...] alla dessa kopplingar är betydelsebärande <signifiantes>, kort sagt att alla konstitutiva delar av den kulturella helheten är besjälade av samma 'anda', av samma 'intention', utmärkande för en 'livsstil' som vi i brist på en bättre term kallar traditionalistisk" ("Logique interne...", 1959, pp. 43f).

¹⁸⁷ Bourdieu har fostrat alla sina elever till att misstro "kulturalismen". En av dem, Louis Pinto, har formulerat kritiken så här: "[...] den 'kultursociologi' som gör den prekonstruerade realiteten hos en 'tidsanda' (*Zeitgeist*) till sitt objekt [med 'prekonstruerad' avses att objektet övertages från det spontana tänkandet och således inte utgör ett vetenskapligt konstruerat objekt] är ett hinder för den empiriska kunskapen, eftersom detta slags kultursociologi kombinerar, för det första, den positivistiska illusionen om omedelbar tillgång till verkligheten med, för det andra, den intellektuella etnocentrism som i en 'epoks' 'tänkande' ser det kondenserade uttrycket för den sociala realiteten." (L. Pinto, 1986, p. 346)

påminna oss Bachelards resonemang om de "regionala rationalismer" som präglar olika vetenskapliga områden, vart och ett utrustat med en viss "autonomi" och "egenpolemik". Här föreligger i någon mån en parallell till Bourdieus analyser av den specifika logiken inom skilda kulturella fält (inklusive vetenskapens olika fält). Åtminstone kan vi kanske jämföra Bachelards kritik av olika varianter av det enhetsvetenskapliga programmet med Bourdieus kritik av kulturalisternas idé om en enhetlig kultur.

Vidare präglades den historiska epistemologins tradition av ett avståndstagande från externalistiska förklaringar. Att så var fallet med Bachelards skrifter om poetiska bilder är inte förvånande med tanke på att hans "inbillningskraftens fenomenologi" innebar ett intimt studium av de poetiska bilderna utan hänsyn till poeternas livsbanor eller andra externa faktorer¹⁸⁸, men även Bachelards epistemologiska författarskap var utpräglat anti-externalistiskt. Läsaren får ta del av de mest ingående analyser av nyanserna i det förvetenskapliga och vetenskapliga tänkandet, men tankarna som personer förblir märkvärdigt anonyma, som hade de varken moder eller fader eller samhällsställning. Bachelards objekt var tänkandet självt. Några av hans likasinnade utsatte de externalistiska varianterna av vetenskapshistoria för hårda attacker. När Koyré i ett anförande i Oxford 1961 försvarade sig mot en beskyllning för att vara idealist¹⁸⁹, använde han vändningar som onekligen kan klinga idealistiska i en externalistisk vetenskapshistorikers öron: "...vetenskapen, i vår tid liksom hos grekerna, är väsentligen *theoria*, sökande efter sanningen, och har därför och har alltid haft ett eget liv, en immanent historia, och det är enbart utifrån vetenskapens egna problem och egen historia som dess historieskrivare kan förstå den."¹⁹⁰ Lika litet som grekernas vetenskap kan härledas ur den sociala strukturen hos deras *polis* eller *agora*¹⁹¹, kan enligt Koyré den moderna tidens vetenskap - inte ens den tillämpade - förklaras med

¹⁸⁸ "Jag har", förklarade Bachelard i en sen text, "brutit med vad som varit rutin hos de otjänliga biografier som får oss att tro att Baudelaires poem skrevs - i poetiskt avseende - av hans mors son, dvs. av sonsonen till general Aupick." (*Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 31) Redan långt innan Bachelard nått fram till sin radikala poetiska fenomenologi hade han i boken om Lautréamont tagit avstånd från författarbiografiernas "artificiella karaktär" (*Lautréamont* [1939], 1986, p. 89). Slutorden i kapitlet om "Biografins problem" lyder: "För att förstå poeten måste man alltid återvända till verket. Geniets verk är antitesen till livet." (*Op. cit.*, p. 102) Se vidare ovan, kapitel IV, avsnitt 2.2.1.

¹⁸⁹ Koyrés genmäle vad gällde beskyllningen för idealism finns på sidorna 852ff i "Commentary...", 1963, motsv. pp. 395ff i den franska versionen "Perspectives sur l'histoire des sciences" i *Études d'histoire de la pensée scientifique* [1966], 1973. (Anförandet hölls ursprungligen på franska.)

¹⁹⁰ *Op. cit.*, 1973 [1966], p. 399.

¹⁹¹ *Op. cit.*, p. 398.

hänvisning till samhällets sociala struktur.¹⁹² Eller för att citera ur en uppsats som Canguilhem publicerade 1968, vid en tidpunkt då marxismens externalistiska förklaringar stod högt i kurs: "Externalismen är ett sätt att skriva vetenskapernas historia där man bestämmer ett visst antal händelser - händelser som man fortsätter att benämna vetenskapliga snarare på grund av tradition än genom kritisk analys - genom dessas förhållande till ekonomiska och sociala intressen, till tekniska krav och praktiker, till religiösa eller politiska ideologier. Det är på det hela taget fråga om en försvagad eller snarare utarmad marxism som är gångbar i de rika länderna."¹⁹³

För att belysa avståndet mellan Bourdieus sociologi och traditionell externalistisk kultur- och kunskapssociologi har jag fäst uppmärksamheten vid hans intresse för de kulturella fältens egna interna system av relationer. Därmed kontrasterar Bourdieus relationism från det tillvägagångssätt som inom Mannheims kunskapssociologi går under namn av *Relationieren*, dvs. att "systematiskt och utan undantag utsätta allt andligt för frågan i vilken social struktur detta [andliga] uppkommit och äger giltighet"¹⁹⁴. Inte så att Bourdieu avstått från att studera relationerna mellan kulturella fenomen och samhällsutvecklingen i stort, men han menar att sådana studier förutsätter analyser av de interna relationerna mellan kulturella fenomen, liksom mellan de människor som är professionella producenter av kultur.

4.2 Sociologi och statistik¹⁹⁵

Den vikt Bourdieu tillmätt kartläggningen av system av relationer har haft konsekvenser för hans inställning till bruket av statistiska tekniker. När de metoder som utvecklats av Jean-Paul Benzécri och dennes medarbetare blev allmänt tillgängliga under sjuttioalet kom de att passa Bourdieus epistemologiska program utomordentligt väl. I synnerhet skulle korrespondensanalysen bli ett viktigt verktyg i ett otal av de undersökningar som Bourdieus krets av forskare publicerat från och med senare delen av sjuttioalet.

Varför hade Bourdieu bruk för korrespondensanalysen och besläktade metoder? Det är den fråga jag skall försöka besvara i det följande. Vi skall utgå från den hållning till statistiska metoder som kan utläsas ur Bourdieus skrifter

¹⁹² *Op. cit.*, p. 397.

¹⁹³ G. Canguilhem, "L'objet de l'histoire des sciences", *Études d'histoire et de philosophie des sciences* [1968], 1983, p. 15.

¹⁹⁴ K. Mannheim, 1978 [1929], p. 242.

¹⁹⁵ Detta avsnitt är en reviderad och något förkortad version av *Jean-Paul Benzécri och korrespondensanalysen*. UHÄ/FoU Arbetsrapport 1988:4.

från sextiotalet. På så sätt kan vi göra oss en bild av behoven, och förstå varför just Benzécri metoder i allmänhet och korrespondensanalysen i synnerhet kunde tillfredsställa dem. Syftet med den presentation av korrespondensanalysen som sedan följer är inte att diskutera den matematiska teorin eller tekniska frågor. Min enda ambition är att skissera korrespondensanalysens egenart i förhållande till i vårt land mer bekanta anglosaxiska statistiska traditioner, samt att beskriva hur korrespondensanalysen brukar användas i den sociologiska forskningspraktiken. Därefter granskas förhållandet mellan Benzécri kunskaps- och vetenskapsteoretiska ståndpunkter och det epistemologiska programmet. Slutsatsen blir att Benzécri, om vi fäster oss vid hans explicita ställningstaganden, inte bör räknas in i den epistemologiska traditionen. Samtidigt är det uppenbart att de statistiska metoder och tekniker som utvecklats av Benzécri och hans medarbetare är väl förenliga med en sociologisk forskningspraktik som inspirerats av det epistemologiska programmet. Därom handlar några avslutande anmärkningar.

I dag har Benzécri tradition i allmänhet och korrespondensanalysen i synnerhet vunnit stor utbredning bland franska samhällsvetare. När dessa använder ordet "faktoranalys" avser de ofta korrespondensanalys av Benzécri märke, vilket kan vålla kommunikationsproblem. Korrespondensanalysen räknas i Frankrike som en variant av *analyse factorielle* men skall icke förväxlas med de i vårt land välbekanta anglosaxiska metoderna för *factor analysis*. En anledning till att Bourdieus och hans medarbetares nyare empiriska arbeten, liksom mycken annan aktuell fransk kultursociologi som använder Benzécri-inspirerad statistisk metodik, kan te sig svårtillgängliga för forskare som fostrats inom den anglosaxiska inflytandesfären är att den franska korrespondensanalysen först de allra senaste åren börjat uppmärksammas på allvar i den engelskspråkiga forskarvärlden.¹⁹⁶

Skälet till att jag här tänker ägna en del utrymme åt Benzécri-traditionen är att svenska samhällsvetare, som ofta skolats i anglosaxisk kvantitativ metodik, kanske finner det svårt att bedöma de statistiska inslagen i Bourdieus och hans medarbetares arbeten. Där finner vi sällan eller aldrig formaliserade beräkningar av urvalsrepresentativitet, spridningsmått eller sambandsmått, eller

¹⁹⁶ Det dröjde till 1984, två decennier efter det att Benzécri kläckt de grundläggande idéerna, innan de första engelskspråkiga presentationerna i bokform av korrespondensanalysen publicerades: M.J. Greenacre, 1984, samt en engelskspråkig version av L. Lebart, A. Morineau och N. Tabard, 1977. Den sistnämnda boken, utgiven 1984 av John Wiley & Sons i New York, var rubricerad *Multivariate Descriptive Statistical Analysis. Correspondence Analysis and Related Techniques for Large Matrices* och bar författarnamnen Lebart, Morineau och Kenneth M. Warwick. När detta skrivs, 1990, har korrespondensanalysmoduler införlivats med några av de större amerikanska statistikprogrampaketen.

formaliserade procedurer för hypotesprövning (av typ beräkning av signifikansnivåer). På vad sätt tillfredsställs då kraven på stringens?

En diskussion av Benzécri-traditionen kan ge svar på den frågan. Benzécri och hans efterföljares metoder och tekniker tillät forskaren att på ett syntetiskt sätt göra sig tankar om - Benzécri talar gärna om "en kognitiv syntes" - en stor mängd data, av disparat och ofta kvalitativ karaktär men relaterade till ett gemensamt objekt och samlade i en enda stor matris. Man är således mindre intresserad av att finna mått på isolerade korrelationer. Man försöker så långt som möjligt undvika aprioriska antaganden om datas natur, såsom antaganden om fördelningsegenskaper, skalegenskaper, hierarkiska relationer etc. Enligt Benzécri egna strängt induktionistiska ideal bör systemet av relationer framträda som en frukt av analysen (Bourdieu är mindre renlärig på den punkten). Man strävar också efter att undvika aprioriska modeller, dvs. modeller som hämtats utifrån, t.ex. från sannolikhetsläran, utan samband med föreliggande data eller undersökningsområdet i fråga; därför avstår man från bl.a. formaliserade procedurer för hypotesprövning.

4.2.1 Om den bourdieuska sociologins krav på statistiska metoder

Från mitten av sjuttiotalet blev korrespondensanalysen ett viktigt redskap för Bourdieu och hans medarbetare. Vi skall med utgångspunkt i Bourdieus tidiga texter närma oss ett svar på frågan varför just Benzécri-traditionen skulle visa sig förenlig med hans ambitioner. Därmed bereder vi marken för den följande diskussionen av korrespondensanalysens särart.

Allra först skall vi påminna oss om att samarbetet med statistiker var en viktig förutsättning när Bourdieus sociologi tog form. I det tidiga arbetet *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963 redovisades resultat från Bourdieus samarbete med statistiker vid l'Institut de statistique i Alger (Alain Darbel, Jean-Claude Rivet, Claude Seibel). Flera av dessa skulle senare besätta ledande positioner vid INSEE i Paris (Institut National de la Statistique et des Études Économiques, den franska motsvarigheten till Statistiska centralbyrån).

Särskilt Alain Darbel fick stor betydelse för det statistiska inslaget i Bourdieus projekt under de följande åren.¹⁹⁷ Darbel medverkade i de tidiga

¹⁹⁷ Bourdieus erkännanshet framgår av att *Algérie 60* (en förkortad version, publicerad på franska 1977, av Bourdieus eget bidrag till *Travail et travailleurs en Algérie*) är tillägnad Alain Darbel. Enligt Jacques Lautman (1975, p. 419) var det Darbel som bar huvudansvaret för de statistiska bearbetningarna i *Travail et travailleurs en Algérie*, 1963. Darbel hade en utbildning som statistiker men erfor (alltjämt enligt Lautman) "tack vare Pierre Bourdieu" sin

utbildningssociologiska¹⁹⁸ och kultursociologiska¹⁹⁹ undersökningarna vid Centre de sociologie européenne. Bourdieu och Darbel företog under denna period gemensamma tolkningar av nativitetens utveckling i Frankrike²⁰⁰, och Darbel medverkade med metodologiska och empiriska²⁰¹ bidrag till arbetet vid centret.

Den som vill utreda Bourdieus inflytande över INSEE-statistikerna borde skriva historien om de seminarier som Bourdieu efter återkomsten till Frankrike hade vid det nyskapade ENSAE, en utbildningsinstitution av central betydelse för reproduktionen av den franska statistikerkåren.²⁰² Bourdieus sociologiska budskap sägs ha väckt stark anklang hos deltagarna, till stor del *polytechniciens* varav somliga skulle komma att inta framskjutna positioner vid INSEE.

Av allt att döma hade Bourdieu, inte minst tack vare dessa seminarier, en viss betydelse för den utveckling som särskilt under sjuttioalet²⁰³ innebar att statistikarbetet vid INSEE allt mer kom att inriktas mot information om sociala och kulturella förhållanden. Under INSEEs första period, från och med grundandet 1946, hade statistikinsamlingen främst gällt ekonomiska data.

Ett uttryck för denna omsvängning var tillkomsten av INSEEs serie *Données sociales*, ett slags social- och kulturstatistisk årsbok (som dock inte utkommer varje år) vars första utgåva publicerades 1973 på initiativ av bland andra Darbel. Med åren har materialet av kultursociologiskt intresse blivit allt rikare (i den senaste utgåvan finns även för första gången internationella jämförelsematerial).

Bourdies samarbete med statistiker vid INSEE fortsatte även efter Alain Darbels bortgång 1975. Synliga uttryck för Bourdieus inflytande över fransk offentlig statistik gavs i femte upplagan 1984 av *Données sociales*. Närmast föregående utgåva var daterad 1981, och den folkräkning som under mellantiden (1982) hade genomförts i Frankrike innebar en metodisk nyorientering. I presentationen av resultaten²⁰⁴ är Bourdieus inflytande klart skönjbart. Upphovsmännen bakom denna nya socioekonomiska klassificering²⁰⁵, Alain

kallelse som sociolog i samband med mötet med det algeriska samhället.

¹⁹⁸ Se t.ex. den av Darbel författade metodologiska notisen i *Les héritiers*, 1964, p. 145-148.

¹⁹⁹ Bourdieu och Darbel står som gemensamma författare till *L'amour de l'art*, 1966. Darbel medverkade även i fotografistudien, se *Un art moyen*, 1965, p. 337 not 1.

²⁰⁰ "La fin d'un malthusianisme?", 1966.

²⁰¹ Se bl.a. A. Darbel och D. Schnapper, 1969 och 1973.

²⁰² ENSAE utläses École nationale de la statistique et de l'administration économique. Skolan grundades 1960, som en efterföljare till INSEE's egen interna utbildningsverksamhet (se t.ex. *Pour une histoire de la statistique*, tome 2, 1987, p. 1957).

²⁰³ Jfr J. Vacher, 1987, p. 569.

²⁰⁴ Se *Données sociales*, 1984, pp. 1f, 535-557.

²⁰⁵ För en beskrivning av kategorierna i 1982 års nomenklatur (som hos INSEE kallas "PCS", les professions et catégories socioprofessionnelles, att skiljas från den tidigare CSP-nomenklaturen), se Desrosières' framställning i *op.cit.*, , pp. 538ff, samt Desrosières och Thévenot, 1988, pp. 67-88. De fullständiga klassifikationsschemana är tillgängliga som en serie publikationer från INSEE 1983.

Desrosières och Laurent Thévenot, hade båda haft nära samröre med Bourdieu. Man kan för övrigt redan när man slår upp de första sidorna av publikationen se en bildframställning à la Bourdieu av "det sociala rummet": längst upp till höger, intill det ekonomiska kapitalets pol, fotografiet av en företagsledare, och längst upp till vänster, vid det kulturella kapitalets pol, en universitetsprofessor. Mellan dem syns en läkare, även han i besittning av ett avsevärt mått av kapital men med en jämnare fördelning mellan ekonomiskt och kulturellt kapital. Därunder avbildas representanter för andra yrkesgrupper, längst ned en gruvarbetare och en tunnelbanestädare. Med andra ord en representation av det sociala rummet som ansluter till den vi första gången mötte i "Anatomie du goût"²⁰⁶ och i många av Bourdieus och hans medarbetares senare arbeten.

Låt oss återvända till *Travail et travailleurs en Algérie*, som i några metodiska passager innehöll tidiga uttryck för Bourdieus syn på förhållandet mellan sociologi och statistik. I början av detta kapitel (avsnitt 1.1) berörde vi dessa Bourdieus reflexioner om nödvändigheten av och villkoren för samarbetet mellan sociologer och statistiker, och vi konstaterade att det närmast var fråga om ett eko av Gaston Bachelards många hänvisningar till samarbetet mellan den teoretiske fysikern och experimentalfysikern, det vill säga modellsituationen för Bachelards "tillämpade rationalism". Sociologen bör, menade Bourdieu, ta hjälp av statistiken för att bekämpa intuitionistiska föreställningar, det spontana tänkandet, vardagsmedvetandet, den omedelbara visshetens implicita antaganden, etc.²⁰⁷ Även om Bachelards namn inte nämns i *Travail et travailleurs en Algérie* förefaller således inte bara tankegången utan även terminologin att vara hämtad från denne.

Vidare finner vi i Bourdieus arbeten, med början i de tidiga algeriska studierna, en ständig strävan efter att förena statistiska och etnografiska metoder. I Algeriet fann Bourdieu såväl jämförelsevis traditionella bondesamhällen som samhällen där kapitalismen, lönarbetet och arbetsdelningen gjort sitt intåg. I det förstnämnda slaget av samhälle kan sociologen nå långt med traditionell etnografisk metod, påpekade Bourdieu (han torde mena att traditionella kabylliska bönder är varandra så lika att information från ett begränsat antal byar ger en god bild av förhållanden med avsevärd räckvidd i tid och rum). Däremot är etnografiska metoder otillräckliga för studiet av mer komplexa och föränderliga samhällen. Där krävs statistiska metoder.²⁰⁸

²⁰⁶ "Anatomie de goût", 1976, pp. 10f

²⁰⁷ *Travail...*, 1963, pp. 10-12, 167.

²⁰⁸ *Travail...*, 1963, p. 12. För svensk samhällsvetenskap, där inom åtskilliga discipliner etnografiska metoder haft ett uppsving på de kvantitativa metodernas bekostnad, är dessa Bourdieus överväganden ett memento. Det händer alltför ofta att information om ytterst

Vi kan förstå den tanken när vi tar del av Bourdieus och hans medarbetares studier i Algeriet under sextiotalets första år, en period då en våldsam omvandling ägt rum. Bourdieu och hans medarbetare företog omfattande jämförelser mellan grupper, som i olika grad och på olika sätt var indragna i den inbrytande kapitalismens logik - de traditionella bönderna och lantarbetarna på de franska kolonisationsöarna, städernas arbetare och arbetslösa - samt jämförelser mellan grupper i olika regioner, mellan äldre och yngre, mellan män och kvinnor, mellan äldste sonen och yngre bröder etc. Statistiska metoder behövdes för att fånga systematiska skillnader mellan dessa grupper. Statistiken tvingar, skrev Bourdieu i *Travail et travailleurs*, sociologen att "vikta" sina hypoteser, dvs. att inte otillbörligen utsträcka deras räckvidd utanför de avgränsade grupper som sociologen faktiskt studerat.²⁰⁹ Sociologens hypoteser kan i statistiska material konfronteras med data som gäller en mycket större population än det sammanhang där hypoteserna konstruerats.²¹⁰ Och statistiska data kan ge anledning till nya hypoteser: nya relationer kan framträda, relationer vilka till att börja med ter sig aparta, men som den sociologiska reflexionen kan ge mening genom att införa förmedlande termer²¹¹, genom etnografiska studier och genom hänvisningar till den kulturella kontexten²¹².

Vi finner redan i *Travail et travailleurs en Algérie* en formulering av en metodisk princip som skulle förbli vägledande för Bourdieu: Forskaren kan välja sin utgångspunkt i det välbekanta (i sin egen eller andras upplevda relation till världen), men måste då "krossa" de spontana, intuitionistiska föreställningarna, och för det syftet kan statistiken behövas, varefter forskaren efter denna omväg kan återvända till traditionella etnografiska metoder.²¹³

När Bourdieu i *Le sens pratique*, 1980, återvände till sina algeriska studier, resonerade han om strukturalistisk metod på ett sätt som liknar detta resonemang om statistisk metod. Det är, inskräpte han, nödvändigt att göra en "objektivistisk

begränsade grupper tas till intäkt för generella omdömen om "tidsandan" ("90-talsandan") eller stora heterogena grupper ("fyrtioalisterna", "den nya medelklassen"). Dessutom behövs statistiken för att man skall kunna få ögonen på skillnaden mellan normer och faktiska beteenden (*Le métier...*, 1968, p. 73 not 1). Å andra sidan demonstrerar Bourdieu i sitt eget arbete att enbart bearbetning av statistisk information om stora grupper är alldeles otillräckligt för sociologens syften. I *Le métier...* kritiserade han de metodologer som anser frågeformuläret överlägset den etnografiska observationen; Bourdieu ville i stället hävda den metodiska och systematiska observationens epistemologiska förrangspå plats framför såväl frågeformuläret (pp. 71-73) som den ostrukturerade intervjun (pp. 68f).

²⁰⁹ *Travail...*, 1963, pp. 11, 13.

²¹⁰ *Op. cit.*, p. 13.

²¹¹ *Op. cit.*, p. 12.

²¹² *Op. cit.*, p. 13.

²¹³ *Op. cit.*, p. 267.

rekonstruktion av systemet av relationer". Först sedan man tagit sig genom detta konstruktionsarbete kan man nå fram till en slutlig tolkning, som ibland kan synas ligga nära den ursprungliga intuitionistiska förståelsen.²¹⁴

Den sistnämnda principen ligger till grund för en lång rad av Bourdieus undersökningar. För att bryta med de spontana föreställningarna, låter han - med strukturell metod, och ofta statistiska tekniker - skapa en "karta" över studieobjektet. Objektet framstår i det här skedet som ett system av relationer; därmed åstadkoms brytningen med de spontana, intuitionistiska, substantialistiska föreställningarna om objektet. I nästa steg, när en tillräckligt meningsfull "karta" över systemet av relationer föreligger, är det dags för mer avgränsade studier. Forskaren kan då nå fram till slutsatser som kan synas ligga nära vardagsförståelsen av de enskilda elementen, men tolkningen får en annan mening tack vara kunskapen om det system av relationer som förenar elementen.

Ett dylikt tillvägagångssätt ställer bestämda krav på de statistiska metoderna. De skall vara verktyg för brytningen med de spontana föreställningarna, de skall göra tjänst i arbetet med att konstruera system av relationer, de skall bidra till att skapa hypoteser vilka kan prövas och berikas med hjälp av metoder för etnografisk observation och fenomenologisk tolkning.

Här duger givetvis inte den hållning till statistiska metoder som grundas på den realistiska föreställningen att forskningen producerar avtryck av verkligheten, att data är givna och objektiva och att forskningens uppgift är att samla in och presentera dessa.

Här duger inte heller statistiska bearbetningstekniker som uttraderar systemet av relationer, t.ex. genom att rycka loss korrelationer ur deras sociala och kulturella kontext. I andra kapitlet av *La distinction*, 1979, finns en grundlig genomgång, med många exempel, av varför ett dylikt förfarande förstör det sociologiska objektet. Om man säger att utbildningsnivå eller social bakgrund är determinerande faktorer för individernas sociala banor, så måste man minnas att det i själva verket handlar om knippen av variabler som tillsamman tagna och knutna till en bestämd position i det sociala rummet ger bestämda effekter. Att en faktor som social bakgrund är så anmärkningsvärt verksam, beror på att den (med exempelvis faderns yrke och utbildning som indikator) i sig sammanfattar - och i värsta fall, om man missbrukar de statistiska teknikerna, döljer - en mängd variabler (innehav av ekonomiskt och kulturellt kapital och andra tillgångar, sociala och geografiska banor etc). Noga taget är socialt ursprung i sig ingen egenskap i stil med biologisk ålder utan startpunkten för en social bana, varför

²¹⁴ *Le sens pratique*, 1980, p. 441 not 1.

dess verkan kan modifieras beroende på individens vidare öden. Bourdieus sätt att undersöka sociala grupper påkallar metoder som tillåter att de olika indikatorerna, såsom indikatorer på socialt ursprung, utbildningskapital och andra arter av kapital, kulturella praktiker, attityder etc tvärs igenom hela bearbetningen förblir knutna till individerna eller grupperna i materialet. Därför duger det inte att klumpa ihop sociala grupper till alltför aggregerade - och därmed fiktiva - enheter (socialgrupp 1, 2, 3)²¹⁵, vilka stöps om till rangordnade värden på endimensionella variabler som aprioriskt antas äga vissa skalegenskaper och korreleras med andra variabler. Det är systemet av relationer mellan sociala positioner som måste relateras till systemet av relationer mellan livsstilar, systemet av relationer mellan utbildningsinstitutioner, etc. Det vore att kortsluta analysen att knyta en isolerad punkt i det sociala rummet till en punkt i livsstilarnas eller utbildningsinstitutionernas rum.

Bourdieu ambitioner kräver, sammanfattningsvis, "multivariata" analystekniker av ett slag som inte reducerar heterogena data till central- och spridningsmått eller samband till sammanfattande siffervärden av typ korrelationskoefficienter eller faktorladdningar, utan i stället låter mönstret av relationer framträda.

För en sociologi av Bourdieus art är det inte av primärt intresse att skaffa fram samlade mått på exempelvis hur mycket "social bakgrund" bidrar till skolframgång. Intressantare är hur olika sociala grupper särskiljer sig från varandra i sin relation till utbildning och kultur. Härtill behövs tekniker som inte klumpar ihop variabelvärden utan tillåter att man tvärs igenom hela analysen behåller en differentierad överblick över indikatorer på gruppernas särskiljande egenskaper eller tillgångar (nedärvt kulturellt och ekonomiskt kapital, kön, boende i Paris eller i provinsstad eller på landet, utbildningskapital, socialt kapital etc). Bourdieus sätt att handskas med sådan information innebär på sätt och vis en återgång till det mer resonerande tillvägagångssätt som var det enda möjliga vid den tid då man fortfarande var tvungen att noga överväga varje steg, dvs. före handboksstatistikens och datateknikens intåg.

Alltifrån Bourdieus första sociologiska undersökningar i Algeriet finner vi samma hållning till det statistiska materialet. Han provar en tänkbar kombination av variabler: vad innebär det att vara född i en bondefamilj, att vara bosatt i en viss typ av region, att ha ett eget litet jordbruk, att vara äldste sonen, att ha släktingar som emigrerat till Frankrike...? Därefter provar han en andra tänkbar

kombination, och en tredje. Märk väl att jag skriver "tänkbar"! I Bourdieus sociologi finns ett rationalistiskt drag som nära ansluter till den historiska epistemologin. Arbetet med att kombinera variabler är ett tankearbete. Ett återkommande inslag i många av Bourdieus undersökningar är konstruktionen av ett tänkt maximalt "utfallsrum", representerande samtliga tänkbara fall, mot vilket han kan ställa de kombinationer som faktiskt låter sig observeras i det empiriska materialet.

Vi har för övrigt redan i Bourdieus första laboratorieartade analys av ett slags kulturellt fält, nämligen av Flauberts romanuniversum i *L'Éducation sentimentale*, mött en tillämpning av denna princip om att pröva alla upptänkliga kombinationerna av variabler. Bourdieu listade de tillgångar som en ung man i 1840-talets Paris kunde vara utrustad med, ekonomiskt kapital, kulturellt kapital, ett adligt namn eller ett fagert yttre, och prövade de möjliga kombinationerna - en "multivariat" analys i så liten skala att ingen dator behövs.²¹⁶

Den "multivariata" ambitionen innebär också att kvantitativa data inte är nog. Det gäller att med alla till buds stående tekniker, såväl kvantitativa som kvalitativa, skaffa fram så mycket information som möjligt om studieobjektet, ungefär som när socialantropologen försöker göra sig en tillräckligt mångsidig bild av hur livet levs av de människor han studerar.

De statistiska analyserna är ett led i detta arbete. Verifieringen av resultaten sker inte genom formaliserade representativitets- och sambandstest utan med hjälp av nya undersökningar. Objektet studeras ur flera olika perspektiv. Om vissa samband och en viss tolkning är stabila i bemärkelsen att de stöds av ett flertal undersökningar, med olika populationer eller med varierande uppsättningar forskningsredskap, kan sambanden betraktas som signifikativa och tolkningen som valid. Samband som icke låter sig tolkas betraktas inte som signifikativa, även om de skulle vara signifikanta i statistisk mening.

Redan i samband med de tidiga kultursociologiska undersökningarna lät Bourdieu importera amerikanska datorprogram för faktoranalys. De användes, men var uppenbarligen inte till någon större nytta²¹⁷, vilket inte är förvånande med tanke på vad som redan sagts om Bourdieus ambitioner. Kretsen kring Bourdieu behövde tekniker för multivariat analys som stämde bättre med deras uppfattning om det sociologiska hantverkets krav.

Detta behov framgår bl.a. av Alain Darbels bidrag till *Le partage des*

²¹⁶ "Champ du pouvoir...", 1971.

²¹⁷ Se *Un art moyen*, 1965, p. 133 not 29; *L'amour de l'art*, 1966, pp. 7f, 29, 44. Ett något mindre knapphändert omnämnande av arbetet med faktoranalys återfinns i andra upplagan av det sistnämnda arbetet, 1969, p. 29. Där hävdades att sammanfattningsvärdena för matriserna och faktorerna inte ger någon information utöver vad forskarna redan visste, varför resultaten inte publicerades.

²¹⁵ Att tala om "upper middle class", "lower middle class" innebär att aggregera olika typer av kapital, vilket enligt Bourdieu är det säkraste sättet att fördärva strukturen i undersökningsmaterialet ("Anatomie du goût", 1976, p. 16).

*bénéfices*²¹⁸, 1966. Darbel hänvisade här till Durkheims påvisande av att självmordsfrekvensen står i omvänd proportion till samhällets (det religiösa samhällets, familjens, nationens) grad av integration. Det är dock, menade Darbel, otillräckligt att sätta frekvensen av självmord - eller skilsmässor eller allmän brottslighet eller ungdomsbrottslighet - i relation till samhällets grad av integration. Eftersom indikatorer som de nämnda är mångtydiga borde de "göras till föremål för en simultan tolkning".²¹⁹ Tilläggas kan, att just Durkheims *Le suicide* från 1897 brukar anföras som ett tidigt exempel på "multivariat analys"²²⁰, men det är viktigt att observera att detta slags analys av hur olika variabler (som självmord) kan återföras till "förklarande" faktorer (grad av anomi/integration) - en princip som Charles Spearman ett par år senare skulle lägga till grund för den psykologiska faktoranalysen - är något helt annat än vad Bourdieus krets efterlyste.

Darbel förespråkade således en *simultan* tolkning av disparata uppsättningar sociologiska data. Samma strävan genomsyrar Bourdieus arbeten. Syftet är inte att återföra en uppsättning variabler till en gemensam faktor, och än mindre att peka ut vissa variabler som "beroende" av "förklarande" variabler. Redan i Bourdieus tidiga empiriska studier, och även i de första utkasterna till analyser av kulturella fält (nämligen det litterära fältet strax före mitten av 1800-talet), var ambitionen att finna ett system av relationer hos en mängd variabler och kvalitativa data vilka betraktas samtidigt.

²¹⁸ För att förstå vilket utspel det var fråga om när Bourdieu, Darbel och några likasinnade 1966 publicerade volymen *Le partage des bénéfices* bör vi hålla i minnet att detta var en tid när den statliga planeringsoptimismen firade triumfer bland politiker och administratörer, och även bland amerikainspirerade sociologer. Den stora konferensen om det samtida Frankrikes transformationer i oktober 1965 var ett uttryck för dessa ideal. Konferensen samlade både den nya generationen av amerikainspirerade sociologer och ledande administratörer: vid två av sessionerna presiderade Claude Gruson och Pierre Massé, framträdande företrädare för "le plan" (jfr J. Heilbron, 1986, pp. 72f).

Bourdieu och Darbel hade tidigare samma år, 12-13 juni 1965, i Arras ordnat en egen konferens om sociala och ekonomiska transformationer i Frankrike sedan andra världskriget - ämnet var således detsamma som för den nyss nämnda officiella konferensen. Bourdieu och Darbels arrangemang, som måste uppfattas som en utmaning i förhållande till det officiella planeringstänkandet och tillväxtoptimismen, resulterade i volymen *Le partage des bénéfices*, utgiven under den kollektiva författarpseudonymen "Darras" och ironiskt nog försedd med ett, visserligen en smula förbehållsamt, förord av Claude Gruson. Vi finner här ett försök att sammanföra sociologers, statistikers och ekonomers undersökningar. I konklusionen (p. 426) fastslås att en sådan samverkan förutsätter att man undviker att blanda in normativa ambitioner i forskningen, och hela boken utgjorde en mer eller mindre explicit kritik av den ideologiska karaktären hos den aktuella femte planen (se t.ex. pp. 23-25).

²¹⁹ A. Darbel, 1966, p. 205. Jag tackar Mme Marie-Ange Schiltz, som fäst min uppmärksamhet vid denna tidiga formulering av Bourdieu-kretsens behov av "simultan tolkning", ett behov som korrespondensanalysen skulle inlösa tio år senare.

²²⁰ Se t.ex. Steven Lukes' standardmonografi, 1981 [1973], p. 205f.

Också denna ambition knyter an till den historiska epistemologins tradition. I flera sammanhang har Bourdieu citerat Pierre Duhems beskrivning i *La théorie physique* av den fysikaliska vetenskapens framsteg: "en symbolisk tablå som genom ständiga retuscher blir alltmer omfattande och enhetlig, en tablå som i *sin helhet* ger en bild som alltmer liknar *helheten* av erfarenhetens fakta, medan varje avskild detalj förlorar varje betydelse och inte längre representerar något alls."²²¹ Detta är en god beskrivning av hur franska sociologer arbetar med den korrespondensanalytiska teknik som strax skall beskrivas. Man "retuscherar" sin korrespondensanalytiska graf genom att lägga till data, pröva andra kategoriseringar, avlägsna alla de modaliteter vilka inte tillför strukturen något av betydelse, låta svårhanterliga individer och variabler bli *éléments supplémentaires*, avlägsna kluster som förefaller avskilda från det centrala intresseområdet etc, och erhåller på så sätt en allt tydligare karta över systemet av relationer. Bilden blir mindre komplex utan att den ursprungliga strukturen för den skull fördärvas.²²²

Bourdieu's ståndpunkt, ofta uttryckt i hans tidiga kultur- och utbildningssociologiska texter, kan kallas relationistisk. Ett socialt fenomen får sin mening genom att det är infogat i ett system av relationer. För att kunna avtäcka dessa system föredrar Bourdieu ofta att undersöka "reella" grupper²²³, låt säga innevånarna i en viss by, medlemmarna i en viss fotoklubb eller studenterna vid bestämda utbildningsanstalter, för att exemplifiera med de grupper som studerades i fotografiundersökningen.

Även i de fall när Bourdieu använt survey-tekniker för att studera mer heterogena populationer är han primärt intresserad av system av relationer, inte av isolerade korrelationer. Ett exempel är undersökningarna av museibesökare från mitten av sextiotalet. Här var frågeformulären av begränsat omfång, populationerna var stora och spridda över ett halvdussin europeiska länder, och

²²¹ P. Duhem, 1914 [1906], p. 311. Stället citeras av Bourdieu i *Structuralisme...*, 1968, p. 10; *Le métier...*, 1968, p. 98; *Le sens pratique*, 1980, p. 19. (Bourdieu har då utelämnat den mellersta satsen, "en tablå [...] fakta". I citatet i *Le sens pratique* står felaktigt "synoptisk" i st. f. "symbolisk".)

²²² I rättvisans namn, för att inte överskatta den historiska epistemologins originalitet eller dess betydelse för Bourdieu, bör tillfogas att det inte är svårt att finna en snarlik ambition bland durkheimianerna. Fauconnet och Mauss, som var skeptiska till samtidens gängse bruk av statistiska metoder, förespråkade i sin encyklopediartikel "Sociologie" 1901 metodiska tillvägagångssätt vilka tillåter att man etablerar relationer mellan fakta. Sedan man konstruerat en allmän tablå över fakta, kan man genom metodisk jämförelse av dessa fakta alstra hypoteser (i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, pp. 170f). Detta var en pedagogisk utläggning av en central princip i Durkheims metodlära.

²²³ För en motivering till att Bourdieu föredrog "reella grupper", se *Un art moyen*, 1965, pp. 25f.

det gavs inte möjlighet till mer systematiska etnografiska observationer. Dylka förutsättningar innebär att indikatorerna med nödvändighet blir grova och den relationella meningen hos insamlade data svårtolkad; när data representerar fenomen som ryckts loss ur sina sociala och kulturella kontexter är det fara värt att man jämför det ojämförbara och underlåter att jämföra det jämförbara. Bourdieu och Darbel försökte ändå, så långt deras eget material och annan tillgänglig statistik tillät, att spåra systemen av relationer. De kunde visa, att utbildningsnivå fungerar som en "latent variabel"²²⁴ i Lazarsfelds mening när det gäller att "förklara" (i ordets statistiska mening) frekvensen i olika grupper museumbesök: de statistiska sambanden mellan museumbesöksfrekvens å ena sidan och inkomst, socioekonomisk kategori och fritids- och semestervanor å den andra låter sig således ledas tillbaka till det statistiska sambandet mellan museumbesöksfrekvens och utbildningsnivå. Detta samband gällde grovt taget för samtliga länder som ingick i undersökningen, sedan man korregerat för morfologiska skillnader, skillnader i utbildningsnivå och skillnader vad gäller den egentliga konstundervisningens ställning i utbildningssystemen. Men Bourdieu och Darbel gjorde inte halt här, utan försökte suga ut den kunskap som står att finna i kombinationerna av variabler som representerar ålder, kön, socioekonomisk kategori, inkomst, fritids- och semestervanor, boendeort etc. En starkt "förklarande" variabel av typ social bakgrund eller utbildningsbakgrund är "förklarande" eftersom den i sig sammanfattar ett stort antal signifikativa variabler. Därför krävs statistiska tekniker som inte förstör denna väv av variabler genom att reducera dem till genomsnittsvärden och sammanfattande sambandsmått.

Man kan heller inte förlita sig på vissa på förhand givna statistiska bearbetningsmetoder. Den statistiska metodologin måste enligt Bourdieu tänkas igenom på nytt i samband med varje ny undersökning.²²⁵ Läsaren finner därför få standardiserade varianter av exempelvis beräkningar av urvalsrepresentativitet eller signifikansnivåer i Bourdieus arbeten.²²⁶ Det är

²²⁴ *L'amour de l'art*, 1965, p. 55.

²²⁵ "Inom sociologin måste reflexionen över den statistiska tekniken och dess bearbetning av data påbörjas på nytt vid varje forskningsuppgift" (*Le métier...*, 1968, p. 249). Bourdieu hänvisade här till traditionen från durkheimianerna, närmare bestämt till Simiands kritiska uppgörelse med sin samtids rutiniserade bruk av statistiska tekniker.

²²⁶ Vi kan notera att Bourdieu och hans medarbetare i den första detaljerade presentationen av data från de tidigaste utbildningssociologiska studierna (*Les étudiants...*, 1964) gjorde flitigt bruk av signifikansnivåberäkningar, men i stort sett avstod från att redovisa dylka i de följande mer syntetiska framställningarna (i *Les héritiers*, 1964, fanns blott ett par signifikansnivåberäkningar, pp. 163, 164). I de tidiga algeriska undersökningarna, som innefattade bearbetning av stora statistiska material, förekom vid några tillfällen signifikansberäkningar (t.ex. *Travail...*, 1963, pp. 348, 349) men regeln var att

karaktäristiskt att Bourdieu och Darbel genomförde sin "multivariata" analys av data från museiundersökningen resonemangsvis, utan att ta till prefabricerade formler. För att hantera frågan om statistisk representativitet (i det här fallet främst frågan om huruvida museibesökarna utgjorde en kategori av hängivna konstälskare som skiljde sig från befolkningen i övrigt) genomförde de ett matematiskt resonemang om heterogenitet och homogenitet grundat på överväganden om materialet i just denna undersökning.²²⁷ De ställde också upp en logisk modell för sambanden mellan de viktigaste variablerna i samma undersökning²²⁸ och matematiska modeller för sambanden mellan kulturellt utbud och kulturell efterfrågan²²⁹. Inte heller när det gäller verifieringen av huvudundersökningens resultat tillgripes formella (i betydelsen av undersökningsobjektet oberoende) statistiska tekniker. I stället tjänar nya empiriska studier som verifiering.²³⁰ Ett annat tydligt exempel, hämtat från de tidiga utbildningssociologiska undersökningarna, är Darbels resonerande härledning av formler för beräkning av utbildningschanser.²³¹

Bourdieu är alltså minst av allt någon motståndare till att matematiska redskap används inom sociologin (han har bl.a. lovordat Lazarsfelds insatser på området²³²). Vad han vände sig mot var det rutiniserade bruket av färdiga statistiska modeller, och den dominans som de formaliserade varianterna av amerikansk matematiserad sociologi tillvann sig under den period vi här behandlar, på andra - bl.a. mer etnografiska - metoders bekostnad.

Dessa noteringar har syftat till att ur skrifterna från den period, sextioalet, då Bourdieu konstituerade sitt sociologiska projekt, utläsa hans hållning till statistiska metoder och tekniker. Vi skall nu övergå till en statistisk tradition som från och med mitten av sjuttioalet kom att betyda åtskilligt för Bourdieus möjligheter att realisera sina empiriska ambitioner.

4.2.2 Korrespondensanalysen

Under sextioalet hade matematikern Jean-Paul Benzécri och hans medarbetare börjat utveckla statistiska metoder och tekniker, som skulle komma att passa som

förhållandetalen eller de absoluta talen fick tala för sig själva.

²²⁷ *L'amour de l'art*, 1965, pp. 46-48.

²²⁸ *Op. cit.*, pp. 53-55.

²²⁹ *Op. cit.*, pp. 99-102, 104-112, 122f, 140f.

²³⁰ Jfr uttrycket "enquête de verification", t.ex. i *L'amour de l'art*, 1965, p. 46.

²³¹ *Les héritiers*, 1964, pp. 145-148 (resultat från beräkningarna av utbildningschanser återfinns på sidorna 15-18).

²³² *Le métier...*, 1968, p. 8 not 1; 2 uppl. 1973, pp. 12f not 1.

hand i handske till de ovannämnda behoven.

Jag använder här uttrycket "Benzécri-traditionen" för att beteckna denna strömning. I Frankrike talar man oftast om "*analyse des données*". Under denna rubrik publicerades 1973 traditionens grundstenar, två samlingsvolym²³³ där Benzécri och ett sjuttioal medarbetare presenterade metodernas teoretiska fundament och exempel på tillämpningar, resultatet av ett samarbete med specialister inom en lång rad discipliner: lingvistik, psykologi, sociologi, ekonomi, zoologi, kemi, medicin, arkeologi och många fler.

Som särskilt användbar för bl.a. samhällsvetenskapliga syften betraktar Benzécri och hans efterföljare den geometriska variant av faktoranalys²³⁴ som bygger på χ^2 -metrik (avstånden mellan punkterna är χ^2 -avstånd) och som de gav namnet *analyse factorielle des correspondances*, eller kortare: *analyse des correspondances*.

Den första offentliga presentationen av de idéer som skulle leda fram till korrespondensanalysen lär ha skett i samband med Benzécris föreläsningsserie vid Collège de France 1963.²³⁵ Idéerna hade enligt Benzécris egen historieskrivning vuxit fram i protest mot tidens dominerande lingvistiska teori, nämligen Chomskys deduktionistiska teser. Benzécri önskade skapa en *induktiv* metod för analys av lingvistiska data. Han ville rensa forskningsarbetet från varje aprioriskt antagande - Chomskys deduktionistiska principer är ett exempel - om språkets natur. Den metod han föreställde sig skulle låta lingvisten samla stora mängder lingvistiska (morfologiska, semantiska och stilistiska) data i en enda stor tabell, för att därur på induktivt maner dra slutsatser om språkets struktur.²³⁶

Det var enligt egen uppgift²³⁷ i detta sammanhang, i sitt arbete med den matematiska lingvistikens problem vid Universitetet i Rennes i början av sextioalet, som Benzécri utvecklade sina idéer om utforskandet av strukturen hos en uppsättning multivariata data, idéer som kom att ligga till grund för den korrespondensanalytiska metoden. Benzécri framhåller gärna att denna franska utveckling skedde oberoende av jämförbara insatser inom japansk och anglosaxisk statistisk teori.²³⁸

²³³ *L'analyse des données. I. La taxinomie*, 1973 (4 uppl. 1984), samt *L'analyse des données. II. L'Analyse des correspondances*, 1973 (4 uppl. 1982).

²³⁴ Inom den anglosaxiska inflytandesfären avser vi med ordet "faktoranalys" ofta enbart den klassiska faktoranalysen med rötter i psykologin. I Frankrike avses även principalkomponentanalys och korrespondensanalys, se vidare de terminologiska noteringarna nedan.

²³⁵ Enligt Benzécri, 1977, pp. 9, 27.

²³⁶ *Op. cit.*, pp. 10f, 19.

²³⁷ *Op. cit.*, p. 11.

²³⁸ Bland de insatser som direkt föregrep korrespondensanalysen nämner Benzécri särskilt

Ett mycket enkelt exempel på en lingvistisk tillämpning av tanken är följande²³⁹. Vi har två mängder av data, å ena sidan samtliga personer i Racines *Phèdre*, å andra sidan de fyrtio ord som oftast yttras i dramat. En korrespondensanalys av dessa två mängder kan i kondenserad form visa hur ofta dramats personer använder orden och hur ofta orden används av personerna. En grafisk endimensionell representation av analysens resultat visar en axel, där vi i ena änden finner huvudpersonen Phèdre och orden "tu", "assez", "je" och i andra änden Thérémène och orden "Madame", "Vous".

Detta är det enklaste tänkbara exempel på det sätt att arbeta som vi återfinner i Bourdieus och hans medarbetares korrespondensanalyser. Deras första publicerade analyser ("*Anatomie du goût*", 1976) gällde olika sociala grupper livsstil och smak. I grafen över den dominerande klassens smak²⁴⁰ förekom en axel med bl.a. "Das wohltemperierte Klavier" och "Kunst der Fuge" i ena änden och "Donauwellen" i andra änden. Samma axel representerade också en fördelning av de sociala grupperna: i ena änden grupper som bygger sin ställning i huvudsak på innehav av kulturellt kapital (universitetslärare, konstnärer), i andra änden den ekonomiska bourgeoisien.²⁴¹ Även om denna multivariata analys givetvis var mer komplex och variablerna synnerligen

japansk metodutveckling under femtioalet (*op. cit.*, p. 18) samt Louis Guttman's arbeten från och med början av fyrtioalet om skalor för kvalitativa data (*op. cit.*, pp. 17f), som föregrep den multipla korrespondensanalysen (med fler än två kvalitativa variabler). Benzécri hävdar dock att han inte kände till dessa föregångare (med undantag för Guttman) när han utvecklade sin korrespondensanalytiska metod (1977, p. 18). Enligt egen uppgift (orubr. text i *Année psychologique*, 1976, p. 142) var det först i samband med förberedelsearbetet för den historiska översikt som först publicerades som en artikelserie i de två första årgångarna 1976-77 av *Les Cahiers de l'Analyse des Données* som Benzécri skaffade sig förstahandskännedom om "psykologernas faktoranalys".

Under perioden omedelbart innan Guttman's nämnda insatser hade H. O. Hirschfeld (även bekant under sitt engelska namn H. O. Hartley) och R. A. Fisher föreslagit sätt att beräkna egenvärden och faktorer som har beröring med korrespondensanalysen, men de behandlade blott tabeller med små datamängder och betraktade faktorerna som numeriska mått vilka tillät beräkning av korrelationskoefficienter för matrisens rader och kolumner (Benzécri, 1977, p. 18). Bland anglosaxiska föregångare synes Benzécri ha känt sig mest befröjd med L. Guttman; i dennes tidiga arbeten fann Benzécri en filosofi som han kunde acceptera, vilket inte var fallet med merparten av (anglosaxisk) statistik (enl. orubr. text i *Année psychologique*, 1976, p. 142). Vad gäller den binära korrespondensanalysen (två variabler) har dock Lebart och Morineau främst hänvisat till Fishers nämnda arbete med contingency tables (Lebart et al, 1977, p. 47), och vad gäller den multipla korrespondensanalysen (fler än två variabler) till Cyril Burts arbete från början av femtioalet med faktoranalys av kvalitativa data (*op. cit.*, 1977, p. 123).

²³⁹ Exemplet återfinns i Benzécri et al, 1984 [1973], pp. 20ff. I läroboken Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], pp. 3ff, återfinns ett liknande något mer komplicerat exempel: en stor tabell med 30 kolumner, en kolumn för var och en av Molières komedier, och 108 rader representerande lika många glosor som förekommer i dessa stycken.

²⁴⁰ "*Anatomie du goût*", 1976, grafen p. 46.

²⁴¹ *Op. cit.*, grafen på det till p. 46 fogade transparenta bladet.

disparata, var principen i grunden densamma som i den enkla binära analysen i Phèdre-exemplet. Syftet var att konstruera en grafisk representation som var synoptisk, såtillvida att den medgav en *samtidig* överblick över ett helt *system av relationer* mellan data, ett system som definierades av *avstånden* mellan elementen. Att smakindikatorerna "Das wohltemperierte Klavier" och "Kunst der Fuge" hamnade nära varandra och långt från "Donauwellen", sade något om kulturella avstånd inom den dominerande klassen i Frankrike vid denna tidpunkt.

Benzécri benämnde, med en term hämtad från lingvistik, dylika avstånd "distributionella".²⁴² Bourdieus språkbruk var ett annat, men han hade samma idé om vikten av att fastställa "distributionella avstånd" mellan, låt säga, sociala grupper, smaker, livsstilar, utbildningsnivåer etc. I den nyss nämnda grafen kan vi upptill till höger observera att en viss utbildningsnivå, avlagd BEPC-examen (*brevet d'études du premier cycle*, ung. realskoleexamen), hamnar i en "miljö" eller "omgivning", för att låna Harris' term, där vi även finner t.ex. smak för musikstycken som Donauwellen eller Watteaus och Rafaels målningar. På långt avstånd därifrån, uppe till vänster, finner vi högre akademiska examina och smak för Bach och för Stravinskis Eldfågeln. Det är detta slags kartor som skapas av korrespondensanalysen. Systemet av relationer representeras av i bokstavig mening åskådliga avstånd. Bourdieu och hans medarbetare tolkade den första axeln (nord-syd) som en motsättning mellan ekonomiskt och kulturellt kapital, och den andra axeln (väst-öst) som en motsättning mellan hög och låg anciennitet inom bourgeoisien. En dylik sociologisk användning är bara en av många möjliga tillämpningar av den korrespondensanalytiska metoden.

Benzécri fann det ändamålsenligt att arbeta med ett distributionellt avstånd som definierades $d^2(i,i') = \sum_j (f(j/i) - f(j/i'))^2 / f(j)$, dvs. kvadraten på den observerade frekvensens avvikelse från det hypotetiska fallet av totalt oberoende, allt dividerat med den teoretiska frekvensen.²⁴³ Läsaren kanske igenkänner formeln för χ^2 . Själv hävdar Benzécri att han först efter hand upptäckte att hans *distance distributionnelle* var identisk med det klassiska χ^2 -avståndet.²⁴⁴

²⁴² Benzécri lånade termen från Z. S. Harris, som definierat "the distribution of an element" som "the sum of all its environments" (se Benzécri, 1977, p. 12; Benzécri et al, 1984 [1973], p. 23).

²⁴³ Se t.ex. Benzécri et al, 1984 [1973], p. 24; Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 31, 150-165, 136ff; Lebart et al, 1977, pp. 49f.

²⁴⁴ Benzécri, 1977, pp. 12f. I korrespondensanalysen används således χ^2 -avståndet för att konstruera rummet av relationer. Det används däremot inte för formaliserad hypotestestning, eftersom korrespondensanalysen inte inkluderar på förhand uppställda hypoteser (Benzécri, 1977, p. 37). Om Benzécris syn på Karl Pearsons uppfinning av χ^2 -testet, se Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, pp. 116-118; om hans skepsis till de

Korrespondensanalysen bygger således alltid på konstruktionen av ett rum med hjälp av χ^2 -metrik. Här skiljer den sig från de andra tekniker som i Frankrike benämns faktoranalys, dvs. den klassiska eller psykologiska faktoranalysen samt principalkomponentanalys. Enligt Benzécri erbjuder en χ^2 -metrik stora fördelar när det gäller att skapa en representation av strukturen hos en omfattande datamängd.

Som nämnts hade Benzécris arbete med korrespondensanalysen sin upprinnelse i lingvistiska problem, men de första realiserade tillämpningarna kom att gälla psykologiska data²⁴⁵. Under de följande åren utvecklade Benzécri och en snabbt växande skara av medarbetare den korrespondensanalytiska metoden. Efter hand tillkom de tekniker (*éléments supplémentaires* började användas 1967²⁴⁶, *contribution* 1969²⁴⁷, *pondération* 1972²⁴⁸) som vi igenkänner i Bourdieus och dennes medarbeters och lärjungars arbeten; med början under senare hälften av sjuttotalet har dessa regelmässigt använt korrespondensanalys av Benzécris märke i ett otal undersökningar²⁴⁹. I dag är korrespondensanalysen en mycket använd metod inte bara av kretsen kring Bourdieu utan inom fransk sociologi över huvud taget²⁵⁰, liksom inom många andra discipliner.

Terminologin

Först några ord om den terminologiska förvirringen.

Termen *analyse des données* täcker framför allt två stora områden, dels metoder för *classification automatique* (dvs. metoder som inom den anglosaxiska inflytandesfären kallas klusteranalys), dels *analyse des correspondances*. Jag skall här uteslutande uppehålla mig vid den sistnämnda metoden.

I Frankrike används samlingsbeteckningen "faktoranalys" <*analyse factorielle*> om tre huvudtyper av metoder: för det första "klassisk faktoranalys", också kallad "psykologernas faktoranalys", som går tillbaka på Charles Spearmans försök att återföra olika begåvningsvariabler till en

anglosaxiska bruken av test av χ^2 -typ, se t.ex. Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 297.

²⁴⁵ Benzécri, 1977, p. 24. Den första mer omfattande tillämpningen av Benzécris program var för övrigt en psykologisk avhandling (B. Cordier: *L'analyse des correspondances*, Rennes, 1965).

²⁴⁶ Benzécri, 1977, p. 29.

²⁴⁷ *Op. cit.*, pp. 29, 35.

²⁴⁸ *Op. cit.*, pp. 35-37.

²⁴⁹ Bourdieus första publicerade användning av dessa korrespondensanalytiska metoder var "Anatomie du goût", 1976.

²⁵⁰ Åtskilliga av de bland sociologer mest använda handböckerna om statistik och faktoranalys är skrivna av Benzécri-lärjungar: Lebart, Morineau och Tabard, 1977; Fenelon, 1981; Cibois, 1983; Cibois, 1984.

bakomliggande generell begåvningsfaktor och Louis Thurstones flerfaktoriella teori; för det andra principalkomponentanalys < *analyse factorielle en composantes principales*, eller kortare: *analyse en composantes principales* > (i den engelska litteraturen används en hel katalog av benämningar: *principal components analysis*, *principal axes analysis*, *principal factors method*, *eigen vector projection*, *singular value decomposition*, *Hotelling transformation* etc); för det tredje den specifikt franska metoden *analyse factorielle des correspondances*, även kort och gott benämnd *analyse des correspondances*. Den är specifik vad gäller metrika (som alltid är en χ^2 -metrik), men framför allt vad gäller sättet att tänka om statistiska tillämpningar, att tolka axlarna, att validera resultaten, att utnyttja de geometriska egenskaperna och programmets visuella möjligheter. Däremot uppvisar beräkningsprocedurerna likheter med skilda anglosaxiska tekniker (*reciprocal averaging*, *dual scaling*, *canonical correlation analysis of contingency tables*, *simultaneous linear regressions*²⁵¹), och det finns även allmänna likheter med den ungefär samtida anglosaxiska utvecklingen av *multidimensional scaling*, den breda *exploratory data analysis*-strömningen, eller vissa klusteranalystekniker (snarare än med diskriminantanalys, eftersom man i korrespondensanalysen avstår från att på förhand prioritera vissa samband).

Inom den amerikanska inflytandesfären brukar ofta enbart den första typen av metod, den "klassiska", benämnas faktoranalys. Medan de två förstnämnda är bekanta för var och en som läst beteende- och samhällsvetenskapliga metodkurser av amerikanskt snitt, är korrespondensanalysen knappast alls känd, och framstår från anglosaxisk horisont närmast som en speciell fransk variant av *principal component analysis*.²⁵² I Frankrike däremot är Benzécri-traditionen i dag så dominerande att många sociologer när de talar om "faktoranalys" avser korrespondensanalys.

Även i andra avseenden förekommer förvirrande skillnader mellan fransk och anglosaxisk statistisk vokabulär. Det franska ordet *effectif* svarar mot engelskans *frequency* (dvs. absolut frekvens), medan franskans *fréquence* betecknar den relativa frekvensen. När det gäller faktoranalysen kan faktorernas numrering förvillas: "första faktorn" i en korrespondensanalys motsvarar "andra faktorn" i en principalkomponentanalys, "andra faktorn" motsvarar "tredje faktorn" och så vidare, helt enkelt beroende på att korrespondensanalysens första faktor är trivial (egenvärde = 1) och därför ej numreras eller ibland åsätts siffran noll.

Större svårigheter än de triviala terminologiska skillnaderna erbjuder

²⁵¹ Jfr M. J. Greenacre, 1984, pp. 83-125.

²⁵² För en grundlig jämförelse mellan principalkomponentanalys och korrespondensanalys (samt korta kommentarer om multidimensionell skalning och LISREL), se Catherine Marchalands avhandling, 1987.

Benzécri förkärlek för ett algebraiskt och geometriskt språk, som ofta för tankarna till teoretisk fysik och onekligen erbjuder ett hinder för den som är mer bekant med anglosaxiska framställningar. Benzécri och de renlärliga bland hans efterföljare använder ogärna probalistisk vokabulär eller matristermer, utan talar hellre om vektorrum, gravitationscentra och axlar, de använder ordet "tröghet" < inertie > i sammanhang där många amerikaner talar om "varians", etc. Det tycks vara ett tämligen generellt sakförhållande att den matematiska grunden spelat större roll för tillämpad fransk statistik än för den mer pragmatiska anglosaxiska dito.

Vi skall dessutom hålla i minnet att den period, sextioalet, när Benzécri utvecklade sin uppfattning om statistikens uppgift, var en period då den "rena matematiken", i synnerhet i Bourbaki-gruppens version, åtnöjt en oerhörd prestige: "Under sextioalet var tillämpad matematik i viss mån utsatt för de 'rena' matematikernas förakt och måste, för att accepteras, omformuleras på 'korrekt' sätt, dvs. i det bourbakistiska språket."²⁵³

Samma värdering tog sig uttryck i en reformering av den grundläggande statistikutbildningen för bl.a. samhällsvetare. En dominerande uppfattning var att statistikundervisningen måste föregås av rejäla kurser i matematik. År 1966 blev matematiska och statistiska kurser (i nämnd ordning) obligatoriska moment i utbildningen för D.U.E.L. (Diplôme universitaire d'études littéraires) i sociologi och psykologi. Visserligen urvattnades denna reform efter hand, och den tillämpade statistiken har under åttiotalet trängt ut de matematiska läroböckerna²⁵⁴, men just nu intresserar vi oss för sextioalet. Benzécri är en framstående företrädare för en generation för vilken den anglosaxiska tillämpade statistikens språkbruk måste ha framstått som mer än lovligt lösligt. Även om de flesta av Benzécris verktyg hade sina motsvarigheter redan i den anglosaxiska psykometriska och biometriska traditionen, föredrog Benzécri uppenbarligen matematikernas "liturgiska språk", framför den sistnämnda traditionens "folkspråk" (dvs. matristerterminologin).²⁵⁵

Kort introduktion

Den klassiska faktoranalysen, med anor från Charles Spearman, L. L. Thurstone, Cyril Burt och deras efterföljare, räknas av många bland dagens franska sociologer som en metod som hör psykologin till. I sociologiska undersökningar har man sällan tillgång till det slag av jämförelsevis

²⁵³ M. Armatte et al, 1988, p. 6.

²⁵⁴ *Op. cit.*, p. 8.

²⁵⁵ Jfr Rouanet och Lépine, 1976, p. 135.

väldefinierade kvantitativa data som används av experimental- och testpsykologer, och man är som regel mer intresserad av strukturen, systemet av relationer, hos sina data än av sammanfattande mått på korrelationer eller av att reducera dem till bakomliggande faktorer.

Däremot används, även inom Benzécri-skolan, inte sällan principalkomponentanalys, i synnerhet när man av någon anledning föredrar att konstruera kvantitativa variabler. Men även här är syftet, om man så vill, "deskriptivt": att lyfta fram strukturen hos en stor datamängd, icke att reducera den till sammanfattningsmått.²⁵⁶

Om man har att arbeta med en stor mängd data som är relaterade till ett gemensamt objekt och vars kvalitativa karaktär man vill behålla, föredrar man att samla den i en enda stor matris som analyseras med hjälp av korrespondensanalys.

Jag skall inte ge mig in på den matematiska teorin eller någon mer utförlig diskussion av tekniska frågor i samband med korrespondensanalysen. Här följer bara det minimum av information som den följande framställningen kräver. Den läsare som inte låter sig nöja därmed kan söka sig vidare med ledning av litteraturhänvisningarna.²⁵⁷

Låt oss, som ett inledande åskådningsexempel, anta att vi vill studera systemet av relationer mellan svenska institutioner för högre utbildning. Närmare bestämt vill vi åstadkomma en "karta" över de sociala och kulturella avstånden mellan Handelshögskolan, sociala linjen i Örebro, förskolläraryt utbildningen i Solna etc. Denna karta skall visa polariteter inom högskolefältet (av typen kulturella kontra ekonomiska eller tekniska utbildningar), prestigehierarkier etc, och helst sådana mönster vi inte kände till redan i förväg.

För detta syfte behöver vi fastställa en "profil" för var och en av dessa utbildningslinjer. En sådan profil kan bestå av information om de studerande (socialt och geografiskt ursprung, kön, skolbetyg, livsstil, framtidsorientering etc), om lärarkåren (lärarnas bakgrund och etos etc), om utbildningens anciennitet, om intagningskrav, studenttraditioner och studievillkor, om de

²⁵⁶ Jfr Lebart et al, 1977, p. 17.

²⁵⁷ Jag kommer framför allt att hänvisa till Benzécri's egna texter. I fråga om bland annat de sociologiska tillämpningarna har bidragen från en av Benzécri's medarbetare, Ludovic Lebart, betytt åtskilligt. Det tycks framför andra ha varit Lebart som bidrog med den statistiska sakkunskapen då Bourdieu och hans medarbetare började använda korrespondensanalystekniker (ett belägg härför återfinns i "Le patronat", 1978, p. 9); därför kommer jag ofta att hänvisa till det arbete från 1977, *Techniques de la description statistique*, där Lebart och Alain Morineau presenterar de metoder och program som användes i de korrespondensanalyser vilka redovisades i "Anatomie du goût" (1976), "Le patronat" (1978) och *La distinction* (1979).

yrkesområden som utbildningen leder fram till.

För att exemplet skall vara enkelt, nöjer vi oss med information om de studerandes sociala ursprung (med faderns yrke som indikatorer). Vi för in denna information i en stor tabell där varje rad representerar en utbildningsinstitution och varje kolumn ett bestämt socialt ursprung. Översta vänstra hörnet kan se ut så här:

	Civ.ing.- söner	Civ.ing.- döttrar	läkar- söner	läkar- döttrar	Etc...
Handelshögskolan i Stockholm	43 (4%)	21 (1,9%)	52 (4,8%)	26 (2,4%)	
Sociala linjen i Örebro	3 (0,4%)	5 (0,7%)	2 (0,3%)	4 (0,6%)	
Etc...					

I den första cellen anges således antalet civilingenjörssöner som gick på Handelshögskolan vid en given tidpunkt (det råkade vara 43 stycken år 1984), alternativt deras andel av samtliga studenter vid samma skola (4%), eller kanske ett grövre mått som anger om de är under- eller överrepresenterade i jämförelse med sin representation på andra utbildningsinstitutioner. Med utgångspunkt från denna tabell konstruerar korrespondensanalysen "kartor" där utbildningslinjer med liknande "profil" (i detta fall: utbildningslinjer där de studerande har liknande socialt ursprung) hamnar intill varandra och utbildningslinjer med olika profil långt från varandra.²⁵⁸

²⁵⁸ Exemplet är hämtat från våra egna första försök med korrespondensanalyser av svenska material, närmare bestämt totalregister över samtliga individer som var inskrivna vid universitet och högskolor vid ett par givna tidpunkter. Vi framställde dessa register utifrån rådata från SCB och UHÄ, ett material som tillät oss att skapa 111 olika kategorier för socialt ursprung (civilingenjörsbarn, läkarbarn, etc), vilka sedan kunde aggregeras vid behov. Se vidare Mikael Palme, *Högskolefältet i Sverige. En empirisk lägesrapport*, 1989. Samma teknik, utgående från en stor matris där varje rad representerar en utbildningsinstitution eller utbildningslinje och kolumnerna de studerandes sociala ursprung, har tidigare använts i Bourdieus och Monique de Saint Martins kartläggning av den franska högre utbildningen, se *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 69 och n° 70, 1987 (resultaten presenterades

Så fungerar korrespondensanalysen. Givetvis krävs många överväganden vad gäller urval, kodning, beräkningsalternativ, tolkning, specialstudier av vissa samband etc. Innan vi lämnar detta enkla exempel skall vi notera att korrespondensanalysen behandlar samtliga variabler som kvalitativa och alla deras värden som nominalskalevärden. Vi måste med andra ord avstå från att smugla in några förhandsantaganden om hur exempelvis sociala kategorier förhåller sig till varandra; vi kan inte veta om yrkesutbildade arbetare befinner sig "högre" på samhällsstegen än forskollärare, eller om deras barn beskriver sig "högre" banor genom utbildningssystemet. Det är sådana frågor undersökningen förhoppningsvis skall bidra till att besvara; att uppfatta socialt ursprung som en kvantitativ variabel (av typ socialgrupp 1, 2, 3) vore att kortsluta analysen. I stället skall vi med korrespondensanalysens vokabulär uppfatta varje social kategori (läkarbarn, etc) som en "modalitet" av den kvalitativa variabeln "socialt ursprung". Detsamma gäller för utbildningslinjerna: vi gör inga förhandsantaganden om en rangordning, dvs. vi blundar för att vi tror oss veta att Handelshögskolan befinner sig i ena änden av en skala, forskolläraryrket i en annan ände och ämnesläraryrket i en tredje. Korrespondensanalysen förutsätter att vi behandlar all information som värden hos kvalitativa variabler, eller med fransmännens språkbruk: som "modaliteter". Korrespondensanalysen gör här ingen åtskillnad mellan "individer" (i vårt fall utbildningslinjer) och "variabler" (socialt ursprung). Det är matematiskt sett godtyckligt om vi betraktar värdena för socialt ursprung som en egenskap hos en viss utbildningslinje eller omvänt fördelningen på utbildningslinjer som en egenskap hos en studerandegrupp med samma sociala ursprung. Allt behandlas som "modaliteter", och korrespondensanalystekniken tillåter att vi låter datorn rita in alla modaliteter (såväl "individer" som "variabelvärden") på samma karta. En sådan karta ger en bild av fältet av högskoleinstitutioner: vi ser var Handelshögskolan hamnar i förhållande till andra utbildningslinjer, var läkarbarnen är mest välrepresenterade, var de äldsta åldergrupperna hamnar, var kvinnorna är mest talrika, etc. Tillfogas bör, att kartorna inte utgör analysens slutstation. För att vara i stånd att rätt tolka dem måste vi återvända till våra ursprungliga tabeller, modifiera våra data, göra nya körningar, skapa korstabeller och komplettera med andra undersökningar.

Vi lämnar därmed detta exempel. Några ord bör sägas om beräkningstekniken. Benzécri formulerade som nämnts sin teori algebraiskt och

även i *La noblesse d'État*, 1989). Denna användning av korrespondensanalystekniken återfinns för övrigt i en undersökning av den högre utbildningen i Grekland, presenterad i Benzécri's tidskrift *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. II, n° 3, 1978, pp. 355ff (för en kort presentation av den sistnämnda undersökningen, se Benzécri och Benzécri 1984 [1980], pp. 311-315).

geometriskt²⁵⁹, medan flera bland de författare som mest aktivt bidragit till teorins spridning bland sociologer²⁶⁰ har föredragit att presentera den i matristermer, ett för samhällsvetare mer lättillgängligt språk. Om vi här tillåter oss att använda matristermer kan korrespondensanalysens särart i förhållande till den för anglosaxiskt orienterade samhällsvetare mer bekanta principalkomponentanalysen kort karaktäriseras som följer (den anglosaxiska psykologiska faktoranalysen bygger på helt andra principer, varför jämförelser ter sig mindre meningsfulla).

Som korrespondensanalysens första matris används en oberoende-matris *<matrice d'indépendance eller matrice théorique>*, dvs. en matris över de teoretiska frekvenserna, motsvarande det hypotetiska fallet av totalt oberoende i materialet. Denna tabell representerar således en trivial faktor (med egenvärde 1), och motsvarande faktor är utan intresse och åsätts därför inget nummer (eller ibland siffran noll).

Den andra och de följande tabellerna är avvikelse-matriser *<matrices des écarts>*. Den andra tabellen representerar den bästa approximationen av den faktiska fördelningens avvikelse från det hypotetiska fallet av oberoende (dvs. avvikelsen från den första matrisen). Den tredje tabellen motsvarar den bästa

²⁵⁹ Benzécri skriver bl.a.: "grunden för den statistiska analysen är snarare algebraisk eller geometrisk [...] än probalistisk", och preciserar sig genom att tillfoga att de geometriska perspektiven i sin tur grundas på algebraiska kalkyler (Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6).
²⁶⁰ Såsom George Th. Guilbaud och dennes elever Philippe Cibois och Marie-Ange Schiltz (de båda sistnämnda tjänstgör som "ingénieurs" vid CNRS och har bistått många sociologer som använt korrespondensanalysen); Guilbaud utvecklade det sätt att presentera korrespondensanalysen i matristermer som återfinns i Cibois' mycket använda handledningar (Cibois 1976; 1983; 1984). Även Ludovic Lebart et al (1977) gjorde bruk av matrisbegrepp, men då blott som komplement till en algebraisk framställning. Benzécri lärjungen Michael J. Greenacre från Sydafrika, som skrev den första mer ambitiösa presentationen av korrespondensanalysmetoden direkt riktad till en engelskspråkig publik, använde genomgående matristerminologi. Om översättningsproblemet anmärkte Greenacre att Benzécri's och dennes medarbetares arbeten "är avfattade med ett extremt rigoröst algebraiskt beteckningssätt. För den initierade är detta beteckningssätt oerhört kraftfullt för att exakt uttrycka funktionen och egenskaperna hos såväl operander som operatorer. Det är olyckligt att det komplexa språk varmed gruppen valt att uttrycka sig nästan helt och hållet stängt kommunikationslinjerna till de anglo-amerikanska statistiska skolorna, som alltid använt en mycket mer pragmatisk beteckningsstil" (Greenacre, 1984, p. 10).

Den i Frankrike välrenommerade statistikern Henry Rouanet har givit uttryck för åsikten att åtskilliga av Benzécri's algebraiska landvinningar går förlorade när de, som i Greenacres arbete, översätts till de mer välbekanta anglosaxiska matrisoperationerna; Rouanet tillfogade att Benzécri's mest vägande arbeten fortfarande (1988) var praktiskt taget okända inom det anglosaxiska forskarsamhället (Rouanet, 1988, p. 13). I ett annat sammanhang framhöll Rouanet Benzécri's algebraiska och matematiska diskurs som föredömlig i jämförelse med "den gängse matrisdiskursen, som alltför ofta urartar till rena rotvältskan och bara kan lära ut handgreppen ('receptet') utan att kasta minsta ljus över det bakomliggande vetandet" (Rouanet och Lépine, 1976, p. 137).

approximationen av den resterande informationen, etc.

För att neutralisera masseffekten inför programmet vid konstruktionen av avvikelse-matriserna en automatisk viktning av frekvenserna. Både "individer" och "variabler" standardiseras så att summan av värdena i varje profil utgör 1. Detta är en skillnad i jämförelse med principalkomponentanalys, som (förutsatt att man inte genomför nyss nämnda operation) framför allt tar hänsyn till värdena i de rader och kolumner där de absoluta frekvenserna är störst; i vårt exempel ovan skulle därmed den lilla rytmiklärarutbildningen dränkas av studerandemassorna inom förskollärarutbildningen etc. Korrespondensanalysens princip är här att föredra, eftersom vi är på jakt efter systemet av relationer mellan högskoleutbildningar (sociala och kulturella avstånd, polariteter, dominansförhållanden), och då kan utbildningar med få studenter, eller små grupper av studerande med ett visst socialt ursprung, vara av lika stort intresse som större dito. Om vi ställer andra frågor, kan givetvis den här egenheten hos korrespondensanalysen i stället vara en nackdel.

Den första faktorn av intresse (som därför åsätts siffran ett) uppträder i och med den andra matrisen. Därmed är också sagt att, om vi analyserar samma data med hjälp av de två metoderna, skall den andra faktorn i en principalkomponentanalys jämföras med den första faktorn i en korrespondensanalys, den tredje med den andra, etc. De två första faktorernas plan i en korrespondensanalys skall jämföras med andra och tredje faktorns plan i en principalkomponentanalys.²⁶¹

Chi²-metriken gör att korrespondensanalysen erbjuder vissa fördelar. En fördel är att resultaten förblir stabila även när data inom vissa gränser kategoriseras och aggregeras på olika sätt. De "distributionella avstånden" innebär nämligen att om två individer eller variabler har samma "profil", som Benzécri's term lyder, dvs. uppvisar proportionella värden i matrisens rad respektive kolumn, så kan man ersätta dem med en enda individ respektive variabel utan att resultaten förändras.²⁶² Därför är metoden robust i förhållande till olika sätt att klassindela och vikta individer eller variabler²⁶³. En annan fördel är att analysen kan tillämpas på vitt skilda slag av data utan föregående

²⁶¹ Se t.ex. Ph. Cibois, 1983, p. 119f.

²⁶² Se vidare Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 20, 31; Lebart et al, 1977, pp. 50f. Omvänt kan man behålla redundant material om man så önskar. Bourdieu och Marie-Ange Schiltz påtalade i ett tillägg till den engelska översättningen av *Homo academicus* (1988, p. 70) att redundanta kategorier (dvs. variabler eller modaliteter som minst av allt är oberoende av varandra) är vanliga i sociologiska undersökningar; men att indikatorer såsom faderns, moderns, farfars och farmors, morfars och mormors eller äkta hälftens yrke och utbildning är kraftigt korrelerade till varandra innebär inga statistiska nackdelar i samband med korrespondensanalysen.

²⁶³ Benzécri, 1977, p. 9.

hypoteser om datas natur eller anpassningsberäkningar²⁶⁴; allt omvandlas ju till kvalitativa variabler. Många statistiska tekniker med rötter i psykologins eller biometrins traditioner är anpassade till situationen att individerna är många och variablerna få (stora populationer vars egenskaper man undersöker i några få dimensioner); korrespondensanalysen däremot tillåter att variablerna är många, flera hundra om man så vill, vilket inte sällan är vad en samhällsvetare önskar sig. Vidare tillåter korrespondensanalysen att man representerar hela materialet, kolumnvärden såväl som radvärden (dvs. "variabler" och "individer") på samma graf (vilket i och för sig är möjligt även med principalkomponentanalys, men därtill krävs en speciell anpassning av skalorna). Ytterligare fördelar, som skall behandlas nedan, är de rika möjligheterna till utforskande arbetssätt (bl.a. genom möjligheten att låta vissa individer eller variabler vara "illustrativa") och utnyttjande av visuella representationer.

De nämnda fördelarna utgör lika många fallgropar för den oförsiktige användaren. Korrespondensanalysen kan aldrig tillämpas rutinmässigt.

Ett utforskande arbetssätt

Jag skall här upphålla mig vid hur korrespondensanalysen brukar användas i sociologiska undersökningar. Det praktiska arbetet kan tillgå som följer.

En stor del av mödan består i att färdigställa registren. När det gäller datainsamlingen och konstruktionerna av variablerna har Benzécri²⁶⁵, liksom Lebart och Morineau, anfört två välkända kriterier. För det första bör materialet så långt som möjligt vara "homogent"²⁶⁶, dvs. matriserna bör ha en form som gynnar jämförbarheten. Man bör undvika olika måttenheter, sammanhörande variabler bör ha ungefär lika många modaliteter²⁶⁷ etc. För det andra bör

²⁶⁴ Benzécri, 1977, p. 10; Benzécri et al, 1982 [1973], p. 150.

²⁶⁵ Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 18f, 21-24. "Homogenitet: alla i tabellen medtagna storheter är kvantiteter av samma natur. Uttömbarhet: [...] [Tabellens individer och variabler] representerar en komplett inventering av en reell domän vars ramar är så gott som odiskutabla." (*Op. cit.*, p. 21) Om homogenitet och uttömbarhet <exhaustivité>, se även Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 288; det är av epistemologiskt intresse att notera, att homogenitet här uppfattas som ett resultat av en konstruktion: "Statistikern åstadkommer en viss homogenitet genom en matematisk transformering, en kodning, och i synnerhet genom att ge samtliga variabler en kvalitativ form." (*Loc. cit.*) Benzécri företräder således alls inte den realistiska uppfattningen att de studerade fenomenen måste vara av samma art. Tvärtom har korrespondensanalysen enligt sin upphovsman en styrka i att de mest olikartade fenomen och mätningar kan omformas till data som samlas in och samma omfattande tabell.

²⁶⁶ Lebart et al, 1977, pp. 218f.

²⁶⁷ En möjlig svensk översättning av *modalité* vore "kategori", men då måste man hålla i minnet att både variabler och individer kategoriseras. Den svenska termen "variabelvärde" är kanske mindre lyckad eftersom *modalité* kan användas om såväl variablers som individers "värden". Inte heller termer som "ordinalskalevärde" är helt tillfredsställande eftersom

materialet vara så "uttömmande"²⁶⁸ som möjligt, dvs. alla situationer eller aspekter som berör ett givet fenomen bör finnas representerade; om man så vill ett representativitetskriterium, men då inte i sannolikhetsteorins mening. En förutsättning för att det sistnämnda kriteriet skall kunna tillfredsställas är att datainsamlingen är tillräckligt omfattande.

Variablerna granskas så, först en och en, därefter två och två i korstabellform. Syftet är bl.a. att vid behov nedbringa antalet variabler och antalet modaliteter. De variabler som förefaller innehålla redundant information (som representeras av andra variabler) och modaliteter med för låg svarsfrekvens (det absoluta talet fem brukar användas som lägsta gräns) aggregeras med andra variabler respektive modaliteter, eller avlägsnas helt sonika från materialet. Observera att metoden medger avlägsnandet av vissa modaliteter hos en variabel (t.ex. vissa ålderskategorier), utan att man för den skull behöver avlägsna hela variabeln (ålder).

Man gör även en preliminär bedömning av vilka variabler som kan fungera som "illustrativa" variabler. *Variables illustratives* är den term vi finner i Bourdieus arbeten. Alternativa benämningar är *variables supplémentaires*, eller, med Benzécris språkbruk, *éléments supplémentaires*, en benämning som kanske är att föredra eftersom inte bara variabler utan även "individer" kan användas som illustrativa element. Det kan vara fråga om variabler (eller individer) där data är otillförlitliga eller svarsfrekvensen låg, eller variabler som är så extremt differentierande (kön är ett vanligt exempel) att de slår ihjäl alla andra samband. De illustrativa variablerna används inte när axlarna konstrueras, men läggs i efterhand in i graferna. De kan därför användas för att testa utfallet av analysen.

Om antalet modaliteter är stort, låt säga överstigande femhundra, brukar man dela in materialet i delregister och genomföra en separat korrespondensanalys för varje register. I och för sig tillåter dagens program att tusentals modaliteter används men den mänskliga fattningsförmågan sätter en gräns: det är svårt att uppfatta strukturen i en grafisk representation av sambanden mellan så många modaliteter. Efter hand kan de olika delanalyserna aggregeras.

Sedan man gjort sina första körningar och erhållit "kartor" över systemet av relationer, återgår man till univariata analyser och till korstabeller, bl.a. i syfte att successivt avlägsna variabler och modaliteter som inte bidrar nämnvärt till faktorerna. Man försöker finna sätt att aggregera vissa modaliteter för att ytterligare nedbringa det totala antalet modaliteter. Syftet är att göra grafen

variablerna som sådana försvinner ur analysen; kvar finns blott modaliteterna. Anglosaxiska statistiker har på sistone börjat använda en direktöversättning "modality" av den franska termen; en annan vanlig engelsk översättning är "level of response". Jag kommer i fortsättningen att behålla termen "modalitet".

²⁶⁸ Lebart et al, 1977, pp. 219.

mindre komplex samtidigt som huvuddragen i den ursprungliga strukturen bevaras. Man kan också pröva andra kodningskategorier. Om det visar sig att en faktor så gott som uteslutande bestäms av en enda variabel (inte sällan visar det sig t.ex. att den första faktorn låter sig tolkas som en motsättning mellan svar och icke-svar), avlägsnas denna variabel eller omvandlas till en "illustrativ" variabel. Även variabler som är svårtolkade, exempelvis på grund av att man har anledning att misstro kvaliteten hos rådata, kan omvandlas till "illustrativa", som därmed inte påverkar strukturens utseende utan tillföres i efterhand. Också individer kan som nämnts omvandlas till "illustrativa" individer. Man kan ur analysen avlägsna punktsvärmar som på graferna uppträder samlade långt från origo.²⁶⁹ Allt i syfte att erhålla en meningsfull, i betydelsen stabil och tolkningsbar, karta över systemet av relationer.

Kartans poäng är att den i synoptisk form sammanfattar en stor mängd information. När man väl fått en överblick kan man återvända till tabellerna. Antingen man betraktar kartan eller begrundar tabellerna, är man mindre intresserad av sammanfattande sambandsmått än av hur de olika enskilda modaliteterna förhåller sig till varandra; detta är givetvis en avgörande skillnad i förhållande till huvudströmmen inom psykologisk statistiktillämpning, bl.a. den klassiska faktoranalysen. Man bevarar med andra ord tvärs igenom hela analysen den kvalitativa karaktären hos sina data. De resultat som analysen ger ställs fortlöpande i relation till de kunskaper om objektet man skaffat på annat sätt; för att få så mycket stöd som möjligt i samband med kodningen och tolkningen av resultaten intervjuar sociologen ofta informanter med god kännedom om området i fråga. I Bourdieus och hans medarbetares arbeten är användningen av korrespondensanalytiska metoder inte kulmen på arbetet, utan bara ett led i detsamma; i samband med vissa undersökningar har de gjort hundratals korrespondensanalyser men blott publicerat några få, som ofta tilldelats en undanskymd plats när resultaten publicerats. Andra franska sociologer har för vana att över huvud taget inte publicera graferna från faktoranalyserna. Dessa är i så fall uteslutande arbetsredskap. I rapporteringen redovisas enbart de intressanta sambanden, eventuellt illustrerade av korstabeller el.likn. För övrigt finns det korrespondensanalytiker som även under arbetets gång i stort sett avstår från att betrakta graferna, för att i stället hämta sin information ur tabellerna.

Arbets sättet skiljer sig således från det mer formaliserade bruk av statistiska tekniker som under efterkrigstiden dominerat anglosaxiska

²⁶⁹ Med de korrespondensanalytiska programmen sker ingen automatisk rotering av axlarna. Man uppnår en jämförbar effekt "manuellt", genom att avlägsna punktsvärmar som ligger samlade i avskildhet långt från centrum, varefter axlarna vid nästa körning uppträder roterade i förhållande till det ursprungliga läget.

beteendevetenskapliga och även samhällsvetenskapliga traditioner. Inom de sistnämnda traditionerna söker man sammanfattande mått på variabler och samband, och låter vetenskapligheten garanteras av formaliserade statistiska procedurer - formaliserade såtillvida att de inte är relaterade till det specifika undersökningsobjektet. Data bör samlas in enligt formaliserade urvalsprinciper, och bör sedan inte manipuleras under analysens gång; hypoteserna bör uppställas i förväg, liksom kriterierna (exempelvis signifikansnivåer) för när de kan anses verifierade och när de bör förkastas. Ur Benzécri-traditionens perspektiv är denna hållning ovetenskaplig, eftersom den innebär att aprioriska, i förhållande till undersökningsobjektet arbiträra procedurer och modeller införes i forskningsarbetet.

Vi skall nu nämna ytterligare några aspekter som skiljer "franskt" och "anglosaxiskt" åt: korrespondensanalytikerns sätt att handskas med kvalitativa data, med sammanfattningsmått, med validitetsproblemen samt, slutligen, med faktoranalysens grafiska möjligheter.

Tonvikten vid modaliteterna, eller: en metod för kvantitativ analys av kvalitativa data

Den som betraktar det grafiska resultatet av en korrespondensanalytisk körning, låt säga de grafer som återfinns i många av Bourdieus skrifter, lägger kanske först märke till att analysen inte behandlar variabler som sådana, utan *modaliteter* hos dessa. Tag exempelvis de grafiska representationerna av "universitetsfakulteternas fält" i *Homo academicus*.²⁷⁰ Här redovisade Bourdieu ett led i ett tjugoförårigt arbete med att avtäckta strukturen hos det franska universitetsfältet. Metoden bestod i att studera de drag som särskiljer agenterna, här universitetslärare i Paris. Matrisens "individer" var således i detta fall de biologiska individerna (eller, för att vara trogen Bourdieus intentioner, de i forskningsarbetet konstruerade individerna), och inte som i vårt tidigare exempel utbildningsinstitutioner.²⁷¹

Låt oss betrakta utfallet av analysen av det humanistiska delfältet. Den första axeln (grafan p. 107, den nord-sydliga axeln) ställde mot varandra å ena sidan (nord) universitetsmakt i egentlig mening, det vill säga makt över instrumenten för reproduktion av universitetslärarkåren, deltagande i råd, styrelser och

²⁷⁰ *Homo academicus*, 1984, pp. 73, 107, 111, 289.

²⁷¹ I vårt tidigare exempel utgjordes "individerna" inte av biologiska individer utan av utbildningsanstalter. Korrespondensanalysen kan användas på många sätt. Ytterligare en för sociologin mycket intressant användning, som utvecklats av statistikern Ludovic Lebart och lexikografen André Salem, är analys av stora textmassor, exempelvis intervju-material (se Lebart och Salem, 1988; de program de utvecklat heter SPAD.T och Lexicloud).

nämnder etc, å andra sidan (syd) olika slag av intellektuell prestige, synlighet i den intellektuella världen, etc. Detta tycktes vara den viktigaste motsättningen inom det humanistiska subfältet. Därefter framträdde (representerad av den andra axeln, riktning väst-öst, i grafen p. 107) en motsättning mellan äldre professorer, utrustade med olika tecken på erkännande (medlemskap i akademier, översättningar till främmande språk, hederslegionen, notis i *Who's who*, etc) och yngre universitetslärare som var mindre väl försedda med dylika tecken på erkännande. Den tredje axeln (i öst-västlig riktning, grafen p. 111) kan tolkas som uttryck för en motsättning som ställer det väletablerade universitetsetablissemangen (de framstående ämnesföreträdare som dominerar en hel disciplin, som ofta har sin stol vid Sorbonne, som undervisar eller sitter med i juryn vid École normale supérieure, som ofta uppträder i tv, vilkas verk utges i översättning) mot övriga universitetslärare. Som variabler i analysen använde Bourdieu bl.a. faderns yrke, födelseort, ålder, kön, utbildningsbakgrund, antal barn, medverkan i intellektuella tidskrifter, akademiska utmärkelser, antal noteringar i *Citation Index*, samt informationer om huruvida professorerna uppträdde i tv, skrev i *Le monde* eller i *Le Nouvel Observateur*, medverkade i redaktionen för intellektuella tidskrifter, hade fått verk översatta till främmande språk, förekom i *Who's who*, m.m.²⁷²

Jag skall inte gå vidare in på tolkningsfrågorna, utan bara återigen fästa läsarens uppmärksamhet vid att samtliga dessa indikatorer behandlades som kvalitativa variabler. Det är kanske inte ägnat att förvåna när det gällde en variabel som "innehar/innehar ej hederslegionen". Mer anmärkningsvärt är att även socioekonomisk kategori, utbildningsnivå och ålder behandlades som "nominalskalevärden", eller med den franska termen: som "modaliteter". I graferna finner vi ingenstans variabeln "social bakgrund". I stället kan vi i närheten av den akademiska maktpolen (norrut på grafen p. 107) läsa "père professeur secondaire" och "père instituteur" (fadern gymnasie-lärare, fadern folkskollärare). I närheten av den pol som står för akademiskt erkännande (västerut) kan vi läsa "père ingénieur". Mellan dessa två poler (dvs. i nordvästra hörnet, regionen som representerar avsevärt mått av såväl akademisk makt som akademiskt erkännande) finns en koncentration av söner till universitetslärare. I botten på makthierarkin (första axeln, sydlig riktning) finner vi bondbarnen, och i botten på erkännandehierarkin (andra axeln, östlig riktning) arbetarbarnen. Och så vidare.

Med andra ord: här tillämpas inte den sociologiskt förödande tekniken att deformera information om den sociala bakgrunden genom att, för det första, aggregera den så att grupperna blir alltför heterogena (industriägaren och

²⁷² Om variabelistorna, se *Homo academicus*, 1984, pp. 287f; om källorna se pp. 253-266.

docenten i latin hamnar båda i "socialgrupp 1"), för det andra ge dem en apriorisk rangordning och låta dem representeras av en kvantitativ variabel (att folkskollärarsönerna är "högt" placerade hade dolts om Bourdieu infört ett förhandsantagande om hur hierarkin mellan sociala grupper tar sig ut). Korrespondensanalysen behandlar inte variabler i denna mening; den behandlar modaliteter. I det exempel vi här har valt arbetade Bourdieu med tjugo modaliteter (fadern företagsledare, fadern läroverkslärare, etc) och korrespondensanalysen används för att avtäckas systemet av relationer mellan dessa kategorier.

På samma sätt behandlas annan information. Bourdieu inför ingen kontinuerlig variabel "ålder" i analysen. I stället arbetar han med tio modaliteter: född före 1900, född mellan 1900 och 1904 etc. Varje modalitet introduceras således i analysen som en kategori för sig, eller med anglosaxiskt språkbruk som nominalskalevärden. Åldersgruppen "född före 1900", dvs. de äldsta universitetslärarna, återfinns i grafen p. 107 vid erkännande-polen (väst).

Inom samhällsvetenskapen har detta tillvägagångssätt uppenbara fördelar. Inom psykologisk eller medicinsk forskning kan man ha större skäl att behandla ålder som en kontinuerlig variabel som kan antas uppvisa intressanta lineära, loglineära etc samband med andra variabler eller med någon faktor. I en sociologisk undersökning kan det mycket väl hända att vissa åldersgrupper, låt säga födda på fyrtioalet och födda på sextioalet, är särskilt intressanta, och har särskilda relationer till andra variabler (jfr den svenska debatten om "fyrtioalisterna" och deras barn). Korrespondensanalysen tillåter då att man avlägsnar alla andra modaliteter (omvandlar dem till illustrativa) och enbart använder modaliteterna "född 1940-1949" och "född 1960-1969" för att upprätta strukturen.²⁷³

²⁷³ Här finns skäl att hänvisa till en bearbetning som Marie-Ange Schiltz (1988) redovisat, och som väl illustrerar både en typisk korrespondensanalytisk arbetsgång och vad fasthållandet vid modaliteterna kan ge. Schiltz' insats skedde inom ramen för ett franskt-brittiskt samarbete, och hennes data hade ursprungligen samlats in av en engelsk psykiater i avsikt att bearbetas med traditionella anglosaxiska tekniker. Trots att dessa data därmed inte var särskilt väl ägnade för korrespondensanalys, utan snarare avsedda att översättas till siffervärden på kvantitativa variabler, ledde arbetet fram till att vissa strukturella förhållanden kunde avtäckas som inte varit synliga dessförinnan. Det ursprungliga syftet hade varit att ur intervjuvar från ett urval individer konstruera kvantitativa variabler som skulle tillåta beräkningar av korrelationer mellan sådant som kön och levnadsvillkor. En central fråga gällde skillnader mellan mäns och kvinnors ansvar för hemarbetet. Så länge kön behandlades som en isolerad förklarande variabel och ansvaret för hemarbete som en sammanfattande kvantitativ variabel framträdde få skillnader. Korrespondensanalysen gav Schiltz möjlighet att bevaka materialets kvalitativa karaktär. De enskilda individerna hölls isär tvärs igenom hela bearbetningen, liksom de enskilda svaren på hundratals intervjufrågor. Korrespondensanalysen visade, föga förvånande, att kvinnorna och männen hade ansvar för skilda sysslor (sängbäddning respektive bilvård), och framför allt att populationen inte alls var så homogen som de

Hur bedöms validitet?

De sista exemplen illustrerar tesen att man kan förstöra strukturen hos sociologiska data genom att stöpa om dem till variabler och samband som åsätts sammanfattande siffervärden.²⁷⁴

Detta är Bourdieus inställning, som han delar med Benzécri-inspirerade sociologer. Frågor som "hur mycket bidrar socialt ursprung till att förklara skolframgång?" kan inte ges ett meningsfullt svar i form av ett siffervärde; ett svar i form av ett korrelationstal skulle förutsätta dels att de två variablerna, social bakgrund och utbildningsframgång, på ett meningsfullt sätt kan isoleras från andra variabler, dels att de kan behandlas som kvantitativa variabler, dvs. att de olika yrkesgrupperna och de olika utbildningsbanorna kan fördelas längs var sin skala som åtminstone uppfyller ordinalskalekraven.

Intressantare är att veta vad utbildning betyder för de sociala banor som industriledarnas barn, universitetslärarnas barn eller böndernas barn beskriver. För att studera detta problem, måste för varje grupp utbildningsinvesteringarna relateras till information om just denna grupps geografiska ursprung, kulturella praktiker, smak och livsstil, anciennitet inom klassen etc. Man är således inte primärt intresserad av att mäta "beroende" variablers (utbildningsframgång) samband med "oberoende" variabler (social bakgrund).

Man har inte heller något primärt intresse av att uppehålla sig vid ett sammanfattande sambandsmått, låt säga χ^2 -värdet, för en matris. Man går däremot gärna in i matrisen, studerar hur den (och därmed det sammanfattande sambandsvärdet) är uppbyggt, χ^2 -värdet för varje cell, hur värdena i de olika cellerna förhåller sig till varandra, modaliteternas fördelning för varje variabel, vilka modaliteter som är starkt positivt korrelerade till varandra och vilka som är starkt negativt korrelerade till varandra, förekomsterna av icke-svar, etc.²⁷⁵

Först några ord om representativitetsproblemet och urvalsteknikerna. I Bourdieus och hans medarbetares undersökningar används sällan - ens när det är fråga om stora populationer - statistiska slumpurval.²⁷⁶ De ställer sig som regel ett annat representativitetsproblem än det statistiska. De intresserar sig snarare för individer och grupper, tillgångar och egenskaper som är representativa i betydelsen att de representerar sociala fenomen av intresse.

Slumpurvalstekniker kan under vissa omständigheter vara oförenliga med

engelska forskarna antagit. Exempelvis framträdde mönster som antydde att ensamstående män med barn hade särskilt besvärliga levnadsvillkor.

²⁷⁴ Se t.ex. "Anatomie du goût, 1976, p. 16.

²⁷⁵ Philippe Cibois använder termen "lokal analys" (Cibois, 1984, pp. 157f).

²⁷⁶ Det finns undantag. Ett tidigt exempel på användning av slumpurval är den sociologiska delen av den undersökning som redovisades i *Travail...*, 1963.

Bourdieu's relationistiska ambitioner. Om man är intresserad av ett system av relationer - exempelvis ett socialt fält i Bourdieus mening - kan en liten grupp särskilt inflytelserika eller på annat sätt intressanta agenter vara viktigare än en stor grupp med mer genomsnittliga egenskaper. I sådana fall lyder den metodiska regeln: forskaren måste anstränga sig att få med samtliga positioner som bidrar till att definiera fältets struktur.²⁷⁷ En studie av ett kulturellt fält kräver antingen en totalundersökning²⁷⁸ eller urvalsprocedurer som garanterar att ingen viktig agent, grupp eller institution glöms bort²⁷⁹. Begreppet representativitet har således här en mening som inte skall förväxlas med ordets statistiska innebörd (frågan om sannolikheten för att ett stickprov inte avviker för mycket från föräldrapopulationen); att ett urval individer eller grupper är representativt innebär att de positioner, tillgångar, banor, strategier etc som måste beaktas när fältets struktur konstrueras finns företrädade.

Korrespondensanalystekniken inbjuder för övrigt till att man reser frågan om variabelers - inte bara individers - "representativitet": man kan arbeta med en "föräldrapopulation" av variabler, från vilken man gör "urval" av sådana variabler som är av särskilt intresse.²⁸⁰

Bourdieu och hans medarbetare använder inte heller formaliserade procedurer för att beräkna korrelationskoefficienter och dylika mått på samband mellan variabler, och man finner (med vissa undantag i de tidiga arbetena) inga signifikanstester eller andra formaliserade rutiner för hypotesprövning.

Bland franska statistiker finns en utbredd misstro mot signifikanstestning.²⁸¹ I en mycket använd lärobok i faktoranalys för samhällsvetare undviker författaren, Philippe Cibois, att tala om korrelationer, av det skäl vi redan diskuterat: syftet är att kartlägga samband snarare än att ge dessa ett sammanfattande mått. Frågan om huruvida ett samband är signifikant (i statistisk

²⁷⁷ Jfr *Homo academicus*, 1984, p. 102.

²⁷⁸ Ett exempel på en fältanalys grundad på en totalundersökning är Bourdieus och de Saint Martins undersökning av samtliga franska biskopar, "La sainte famille", 1982.

²⁷⁹ I de av Bourdieu och Monique de Saint Martin ledda undersökningarna av de franska elitskolorna blev det efter hand uppenbart att juristutbildningar måste inkluderas, även om dessa av tradition inte brukar räknas som in bland *les grandes écoles*.

²⁸⁰ Om "föräldrapopulationer" av variabler från vilka man gör ett urval, se Lebart et al, 1977, pp. 219, 222.

²⁸¹ Se t.ex. Henry Rouanets och hans medarbetares kritik av signifikanstestningen liksom av konfidensintervallprocedurer, som de vill ersätta med bayesiska procedurer vilka inte grundas på probalistiska antaganden (Rouanet, Lépine och Holender, 1978; Rouanet, Lépine och Pelnard-Considère, 1976, särskilt pp. 36f, 46; Rouanet och Lecoutre, 1983, p. 259 *et passim*; sjunde kapitlet, pp. 219-226, i Rouanet, Bernard och Le Roux, 1990). Ett skäl till att Rouanet och hans medarbetare inte är tillfreds med traditionell signifikanstestning är att en sådan enbart låter oss veta om en hypotes skall accepteras eller ej. Alternativa bayesiska tekniker ger så att säga besked om hur bred marginalen är.

mening) är enligt Cibois närmast en fråga för psykologer, som oftare arbetar med små frekvenser och enligt en experimentell design.²⁸² "Den visshet som psykologen anser sig finna i signifikanstesterna, finner sociologen snarare när olika slag av observationer regelmässigt kan ges samma mening."²⁸³

För en sociologi av Bourdieus sort blir fastställandet av ett visst isolerat samband, exempelvis mellan social bakgrund och utbildningsframgång, bara ett led i ett arbete som, om man så vill, är sin egen validering: om med varandra förenliga mönster och tolkningsmöjligheter uppträder i ständigt nya delundersökningar, där olika populationer studeras och olika slag av data, metoder och tekniker kommer till användning - i så fall betraktas resultaten som valida. Även korrespondensanalyserna får sin mening infogade i ett större forskningssammanhang, och inom Benzécri-traditionen har man utvecklat ett helt register av metoder och tekniker, benämnda "post-faktoriella", för den fortsatta behandlingen och tolkningen av faktoranalysens utfall.

Det kan förefalla som om frånvaron av formaliserade rutiner för hypotesprövning skulle inbjuda till äventyrlig spekulering. Sådant är inte ovanligt bland franska sociologer; korrespondensanalysen är onekligen en vådlig metod om den används obetänksamt. Men man kan också formulera saken så, att Benzécis tradition ålägger forskaren en mycket tyngre börda när det gäller att ge mening åt resultaten. Forskaren kan inte göra anspråk på vetenskaplighet genom att iakta reglerna för standardiserade, på förhand givna och av undersökningsobjektet oberoende statistiska procedurer.²⁸⁴ Ett sådant tillvägagångssätt vore att införa aprioriska antaganden lånade från sannolikhetsläran, vilket som vi skall se svär mot Benzécis grundläggande uppfattning om hur matematisk teori skall användas i empirisk forskning.

Hur skall man nu tolka utfallet av exempelvis en korrespondensanalys, när man således avstår från formaliserade procedurer för att avgöra exempelvis hur många faktorer som förtjänar att beaktas? Det första svaret är, att korrespondensanalysen erhåller sin konfirmering när man går till sådan information som ej finns i den matris som analysen bygger på men som forskaren har kännedom om på annat sätt.²⁸⁵ Forskaren kan låta programmet lägga in *éléments supplémentaires* i efterhand, när axlarna redan är konstituerade, eller konfirmera resultaten genom att beakta annan information. Enbart korrespondensanalysens omedelbara resultat förslår inte för att leda en

²⁸² Ph. Cibois, 1984, p. 216.

²⁸³ *Op. cit.*, p. 217.

²⁸⁴ Benzécri hävdar att han aldrig använder ordet "test" annat än inom citationstecken (orubr. text, *Année psychologique*, 1976, p. 143).

²⁸⁵ Benzécri, 1977, p. 34.

hypotes i bevis; metoden är lämpad för skapande snarare än för testande av hypoteser. Detsamma kan kanske sägas om ett förståndigt bruk av varje faktoranalytisk metod, även de klassiska. Skillnaden är att Benzécri och hans adepter misstror formaliserade test för hypotesprövningen. Om problemet med validering av resultaten sades i Benzécri et al 1982:

"[...] på grund av själva komplexiteten hos dess struktur är sannolikheten för att resultaten av en väl genomförd multidimensionell analys skulle bero på slumpen i det närmaste obefintlig."²⁸⁶

"Många av de vanliga validitetstesten bygger på hypoteser vilka sällan verifierats i praktiken och därför är bedrägliga. I en mångdimensionell analys är den behandlade informationen och de erhållna svaren så komplexa att ett resultat som härrör ur slumpmässiga fluktuationer har föga utsikter att vara tolkningsbara; följaktligen kan man med fog hävda att allt som är tolkningsbart äger validitet."²⁸⁷

Allt som är tolkningsbart äger validitet. Det är en radikal tes²⁸⁸, som svårligen låter sig förenas med de metodläröböcker som används på våra breddgrader. Å sin sida misstror Benzécri och hans medarbetare de formaliserade validitetstesterna av anglosaxiskt märke: "Flertalet av de oftast använda validitetstesterna är djupt otillfredsställande eftersom de grundas på hypoteser vilka i praktiken antingen är uppenbart falska eller icke verifierbara. Därför fyller dessa hypoteser ofta ingen annan roll än att inskränka de beräkningar som krävs i de enskilda undersökningarna till en tämligen enkel teoretisk formel."²⁸⁹

Benzécri's ideal, den simultana behandlingen av information som gäller största möjliga antalet dimensioner, innebär således att testning av på förhand uppställda hypoteser blir av mindre intresse.²⁹⁰ Han menar att de gängse rutinerna för validitetsprövning inte hållit jämna steg med utvecklingen av de moderna metoderna för analys av data. Datorteknikens nya möjligheter borde kunna leda till mer tidsenliga validitetskontroller.²⁹¹

Avståndstagandet från traditionell statistisk hypotesprövning skall med andra ord inte tolkas som en uppmaning till löslighet eller som en aversion mot kvantitativa metoder, tvärtom. Enligt Benzécri vore det oförenligt med vetenskaplighetens krav att förlita sig på från sannolikhetsläran lånade aprioriska

²⁸⁶ Benzécri et al, 1982 [1973], p. 223.

²⁸⁷ *Op. cit.*, p. 479.

²⁸⁸ Tesen gäller dock ej, skyndade sig Benzécri att tillägga, analysens detaljer (*op. cit.*, p. 480).

²⁸⁹ *Op. cit.*, p. 223.

²⁹⁰ *Op. cit.*, p. 9.

²⁹¹ Några sådana nya validitetstest, utvecklade av Ludovic Lebart, vilka ansluter till Benzécri-skolans metoder för korrespondensanalys presenteras i *op. cit.*, pp. 210-230.

element utan samband med den föreliggande undersökningens material. Därför misstror han "validitetstester som grundas på exakta sannolikhetsfördelningar"²⁹²; "[...] den statistik som praktiserades kring 1950 mångfaldigade 'testerna' [...] för att garantera att man kunde acceptera en hypotes (eller en modell) som uppställdes apriori (t.ex. en hypotes om normalfördelning) [...]"²⁹³

Även den korrespondensanalytiska tekniken bygger som nämnts på en "hypotes", nämligen om oberoende mellan två datamängder, men här är syftet ett helt annat: korrespondensanalysen blir möjlig att genomföra enbart under förutsättningen att hypotesen inte verifieras, dvs. förutsatt att det faktiskt finns samband som tillåter en rumslig representation av strukturen²⁹⁴, men syftet är då inte att avgöra om "nollhypotesen" (hypotesen om statistiskt oberoende) skall förkastas eller ej; "om den skulle verifieras, så beror det på att data saknar mening och därmed intresse! Men om den förkastas, är detta ingalunda ett resultat som är intressant i sig, utan enbart ett tecken på att här finns något man kan göra"²⁹⁵.

Enligt Benzécri är exempelvis χ^2 -testet, som det brukar användas, *alltför* generöst. I Benzécri's lärobok i korrespondensanalys för praktiker behandlas inte validitetstest, vilket författarna motiverar så här: "Eftersom validitetsprövningar (statistikens *tests*) är grundade på icke verifierade probalistiska modeller, skänker de ofta en illusorisk säkerhet, eller också kan de ibland otillbörligen förstöra fakta. I det stora hela har vi hittills haft föga nytta av dem."²⁹⁶ Inom anglosaxisk faktoranalytisk tradition brukar som bekant χ^2 -test bl.a. användas för att avgöra hur många faktorer som representerar samband vilka kan antas vara icke alltför slumpmässiga. Benzécri har en helt annan inställning till prövbarheten. Han fäster sig vid om ett samband är tolkningsbart, och menar att hans och hans medarbeters praktiska erfarenheter övertygat dem om att de i många fall bör avstå från att använda sådana faktorer som klarar test av χ^2 -typ, nämligen i de fall då dessa faktorer representerar samband vilka inte låter sig tolkas eller vars tolkningar förefaller vilseledande. Enligt Benzécri's mening är således denna etablerade anglosaxiska procedur för att avgöra hur många faktorer som är värda beaktande inte stringent nog: man frestas att ta med för många faktorer.²⁹⁷ (I Bourdieus undersökningar används såvitt jag kan erinra

²⁹² Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 4, 1976, p. 355.

²⁹³ Benzécri, 1977, p. 19.

²⁹⁴ *Loc. cit.*

²⁹⁵ Benzécri et al, 1984 [1973], p. 22.

²⁹⁶ Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 289.

²⁹⁷ *Op. cit.*, p. 297. Jfr även Lebart och Morineau (Lebart et al, 1977, p. 237), som för ett parallellt resonemang i ett beslätat ämne: de hävdar att multipla korrelationskoefficienter är ett alltför optimistiskt mått när det gäller att tolka resultatet av en regression, dvs. man frestas

mig aldrig fler än de tre första faktorerna.)

Korrespondensanalytikerna avstår således från formaliserade statistiska testprocedurer, av typ kriteriet att en viss på förhand fixerad signifikansnivåträskel garanterar resultatens validitet. Philippe Cibois varnar för att betrakta χ^2 -testets tröskelvärden som "religiösa påbud, vilka förbjuder en att tala om tabeller som befinner sig under tröskeln men tillåter allt så snart man befinner sig över tröskeln"²⁹⁸.

Den som arbetar med korrespondensanalys har tillgång till en rik uppsättning av andra - både faktoriella och "postfaktoriella" - tekniker för att tolka resultaten; det glöms lätt bort när korrespondensanalystekniken, vilket är brukligt, kallas "deskriptiv" rätt och slätt. Den som är van vid amerikanska normer för signifikansbedömning noterar kanske att man vid arbete med fransk korrespondensanalys accepterar faktorer med anmärkningsvärt låga laddningar; faktorerna förklarar med andra ord anmärkningsvärt litet av den totala variansen. Korrespondensanalysen förutsätter dock andra bedömningskriterier, och procentsatser av variansen är här ett dåligt mått på validiteten²⁹⁹. Viktigare är att beräkna varje faktors *contribution* eller *valeur propre* (egenvärde, eng. *eigenvalue* eller *latent root*). Det kan göras på olika sätt som inte skall behandlas här.³⁰⁰ Korrespondensanalysprogrammen framställer automatiskt en tabell - jämte en grafisk framställning i form av ett histogram - över hur *contributions* faller med stigande antal faktorer. Med ledning av dessa värden (vilka som regel ges i ϕ^2 -form) gör forskaren en preliminär bedömning av hur mycket information faktorerna representerar och hur många faktorer som kan vara värda att beaktas.

I samband med resonemang om resultatens validitet talar korrespondensanalytiker gärna om deras "stabilitet". För bedömningen av stabiliteten framhäver Benzécri särskilt tekniker som bygger på beräkning av *contributions* och användning av *éléments supplémentaires*.³⁰¹ När en analys är stabil uppträder samma grundläggande struktur - samma faktorer³⁰², samma

att ta fasta på statistiska samband där meningsfulla tolkningsbara samband saknas.

²⁹⁸ Cibois, 1983, p. 124.

²⁹⁹ Lebart och Morineau menar i fråga om korrespondensanalyser att mått på faktorernas bidrag till den totala variansen är ett mindre användbart validitetskriterium; detta mått ger en alltför pessimistisk bedömning av kvaliteten hos en representation, eftersom det ger ett synnerligen partiellt besked om sambanden i matrisen (Lebart et al, 1977, p. 60; några exempel på att andel av variansen är ett dåligt mått ges på sidorna 235-237).

³⁰⁰ Om beräkning av *contributions* och tolkning av faktorerna med hjälp av dessa värden, se t.ex. Benzécri, 1977, pp. 35-37; Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 37-41; Lebart et al, 1977, pp. 60-63.

³⁰¹ Benzécri, 1977, p. 37.

³⁰² Lebart och Morineau (Lebart et al, 1977, p. 240) menar att en kontroll av faktorernas

system av relationer mellan elementen - även om man avlägsnar vissa valda variabler, lägger till andra (här kommer tekniken med illustrativa variabler väl till pass) eller använder skilda kategoriseringsprinciper, olika procedurer för aggregering etc. I en mindre teknisk mening kan resultatens stabilitet kontrolleras genom att man jämför med undersökningar där andra populationer eller variabler studerats eller där andra metoder och tekniker kommit till användning. Så förfar ofta Bourdieu och hans medarbetare. De lägger sida vid sida resultaten från undersökningar där likartade sociala fenomen studerats med hjälp av de mest olikartade redskap: kvalitativa och kvantitativa tekniker, etnografiska och statistiska, fenomenologiska och morfologiska etc.

Benzécriskolans sätt att tänka om statistik kan, sammanfattningsvis, innebära en strängare bedömning av resultaten av statistiska bearbetningar. Om resultaten icke låter sig tolkas, erbjuder utfallet av formaliserade statistiska procedurer inget acceptabelt valideringskriterium. Det räcker inte med att visa att det är osannolikt att resultaten är slumpmässiga. De måste också ges en mening.

En visuell teknik

I en mycket använd liten introduktionsbok från 1970 om anglosaxiska faktoranalytiska tekniker (Dennis Child, *The Essentials of Factor Analysis*, p. 29) skrev författaren att ingen faktoranalytiker skulle drömma om att använda geometriska metoder för att lokalisera faktorer. På sätt och vis var det denna dröm Benzécri vid samma tid var i färd med att realisera. Hans insats bestod inte minst i att tillvarata den mångdimensionella geometrins visuella möjligheter. Forskaren betraktar - med ögonen, inte bara genom att begrunda siffervärden! - strukturen hos den informationsmängd som behandlats med faktoranalytiska metoder. Benzécri insåg anmärkningsvärt tidigt datateknikens grafiska möjligheter, vid en tid då maskinerna fortfarande fungerade som stora räkneshuror i vilka forskarna lät mata in sina hålkortsburna data för att sedan i dagar eller veckor invänta resultaten i form av tjocka tabellbuntar. Först när dessa anlände fick de veta om körningen över huvud taget kunnat genomföras. Sedan de rättat eventuella fel i inmatningen eller programkoden kunde ett nytt försök göras. Att rita diagram och andra grafiska representationer fick vänta tills publiceringsdatum närmade sig. Dessa tungrodda procedurer främjade en forskningspraktik där forskaren i förväg bestämde vilka körningar han ville ha gjorda, vilka tabeller han önskade, vilka samband och hypoteser han ville ha

stabilitet är det bästa valideringskriteriet.

testade etc, och sedan överlämnade uppdraget åt statistikern - stick i stäv med det utforskande arbetssätt som Benzécri förespråkade. Först under åttiotalet har en mer interaktiv och grafisk teknik blivit allmänt tillgänglig. I dag finns persondatorversioner av flera av de mest använda korrespondensanalytiska programmen; en någorlunda utbyggd persondator kan hantera tämligen omfattande register. Att man gör sig oberoende av centraldatorer torde, åtminstone i många svenska forskningsmiljöer³⁰³, vara en ekonomisk förutsättning för detta slag av trial and error-verksamhet, som ofta innebär hundratals analyser av samma register innan man börjar få fram stabila resultat. Så snart man formaterat och matat in registret och definierat parametrarna, får man snabbt ut tabeller och grafer på skärmen eller på en skrivare. Efter att ha betraktat graferna och begründat tabellerna, lägger man till, aggregerar eller avlägsnar variabler och individer, omvandlar vissa aktiva variabler eller individer till illustrativa eller omvänt etc, och företar en ny körning.

Det grafiska, eller om så vill visuella, inslaget i arbetet är centralt: tekniken ger möjlighet att samtidigt överblicka - i bokstavlig mening, med blicken - en stor mängd data och deras spridning, dvs. den struktur som definieras av de "relationella avstånden". Därmed öppnas många möjligheter till tolkning och validering. Vid arbete med korrespondensanalys utnyttjar man möjligheten att på samma graf representera såväl individernas rum som variabelernas rum. (Vid arbete med principalkomponentanalys har det varit vanligare att visualisera antingen individernas eller variabelernas punkter, vilket kan vara teoretiskt motiverat eftersom de två rummen inte utan vidare kan läggas på varandra.³⁰⁴) Programmets möjlighet att låta vissa variabler och individer vara "illustrativa" (varvid de inte bidrar till konstruktionen av axlarna) medger en visuell valideringsteknik: man kan pröva att låta olika variabler eller individer vara aktiva eller illustrativa, och man kan välja mellan att inkludera de punkter som representerar de illustrativa elementen i graferna eller att utesluta dem. Ett mycket vanligt tillvägagångssätt är att låta programmet skapa dels grafer utan illustrativa element, dels grafer med dessa element inlagda. De sistnämnda graferna kan då tjäna som ett hjälpmedel i arbetet med att bedöma rimligheten av den struktur som tecknas av de förstnämnda. Ofta är inte själva faktorerna, representerade av axlarna, det viktigaste utfallet av analysen. Av praktiska skäl döper man gärna en faktor efter de punkter som ger det starkaste bidraget till konstruktionen av axeln i fråga, och därmed ingår faktorernas namn i den

³⁰³ I Frankrike använder samhällsvetarna ofta CNRS' datacentral i Orsay, vars taxor är kraftigt subventionerade. I Sverige är taxorna mycket högre, vilket gör att den som föredrar att arbeta interaktivt knappast har råd att använda en stordator utan måste leta upp persondatorbaserade program.

³⁰⁴ Fenelon, 1981, p. 153.

vokabulär med vars hjälp man diskuterar utfallet, men inte sällan är det snarare *regioner* på den karta som punktsvärmarna tecknar som är av intresse. I det redan anförda exemplet, Bourdieus analys av det humanistiska delfältet, är exempelvis den "nordvästra" regionen³⁰⁵ av intresse. Det är här vi finner fältets allra mäktigaste positioner, nämligen de som förenar två slag av tillgångar, universitetsmakt och offentligt erkännande, och som i Bourdieus material intogs av Raymond Aron, Claude Lévi-Strauss, Ferdinand Braudel och François Perroux.

För att illustrera korrespondensanalysteknikens visuella möjligheter, har jag här givit några exempel på att de grafiska representationerna fungerar som *arbetsredskap*, inte primärt som ett medium för att presentera resultat. Själva den rumsliga representation, som detta slag av faktoranalys skänker åt syntesen³⁰⁶ av en stor mängd data, betraktade Benzécri som en fundamental tillgång³⁰⁷. Han eftersträvade "en rigorös metod som kan dra fram strukturer ur data"³⁰⁸. Formuleringen kan leda tanken till den entusiasm inför multivariata metoder som under en period förekom inom den anglosaxiska inflytandesfären: in med hekatomber av data i maskinen, och ut rinner alla tänkbara signifikanta samband! Men Benzécri avser inte att utfallet skulle bestå av korrelationer, han talar om "idéer". Datamaskinen har givit människan möjlighet att realisera den gamla drömmen om en metod som "destillerar fakta intill dess att man kan utvinna idéer ur dem"³⁰⁹.

De förföriska graferna

När vi säger att korrespondensanalysen erbjuder ett arbetsredskap, har vi också sagt att utfallet inte skall uppfattas som direkta avbildningar av verkligheten.

Kodningens kvalitet är helt avgörande för de grafiska representationernas kvalitet. Vidare måste man vid tolkningen beakta sådan information (*contributions* etc) i tabellerna som inte återspeglas i grafen. Också "postfaktoriella" tekniker³¹⁰ kan behövas.

³⁰⁵ Se *Homo academicus*, 1984, p. 107.

³⁰⁶ Benzécri använder ordet syntes i den etymologiska meningen av "sammansättning" (Benzécri et al, 1984 [1973], p. 16).

³⁰⁷ Benzécri, 1973, p. 22.

³⁰⁸ Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

³⁰⁹ Benzécri, 1973, p. 11; jfr t.ex. Benzécri et al, 1984 [1973], p. 16: "en mänsklig hjärna kan inte åstadkomma en multidimensionell syntes utan att träffa ett antal godtyckliga val som ofta berövar resultatet varje mening. Därför behövs hjälp av en dator [...]"

³¹⁰ Som exempel på hjälpmedel vid granskningen av utfallet från korrespondensanalyser kan nämnas språket LID och programmet Eye-LID (för en presentation, se Bernard, Le Roux, Rouanet och Schiltz, 1989). Eye-LID tillåter ett interaktivt arbetssätt: materialet kan betraktas ur olika perspektiv, individer och variabler kan på skärmen representeras av grafiska ikoner

Att graferna inte bör göras till föremål för en naivt "realistisk" läsning är kanske självklart, men korrespondensanalysteknikens grafiska möjligheter kan vara förledande för novisen. Graferna återger den *struktur* som definieras av datas avvikelse från ett hypotetiskt fall av statistiskt oberoende, men ger inget besked om *styrkan* hos denna avvikelse. Programmet gör maximalt bruk av det tillgängliga utrymmet på skärmen eller pappret, dvs. punktsvärmarna sprids ut över hela den tillgängliga ytan även om datamängdens distinktiva drag inte alls är särskilt starka, ja till och med när avvikelserna i förhållande till oberoende är så obetydliga att mycket väl kan vara slumpmässiga.³¹¹ Den viktigaste försäkringen mot en övertolkning av grafernas avstånd är olika tekniker för beräkning av *contributions*.

Det finns ännu större skäl att varna för en "substantialistisk" läsning av korrespondensanalysens grafer.³¹² Dessa är, med Benzécri's språkbruk, uppbyggda av "distributionella avstånd", de synliggör *mönster av relationer*. Varje element i analysen får mening genom sina relationer till andra element. Grafen kan ge fingervisningar om *relationella samband* (polariteter, hierarkier, avstånd, repulsions- och attraktionsbetingelser), men ger inga upplysningar om de enskilda isolerade elementen i sig, deras natur, essens eller substans.

Korrespondensanalysen är således väl förenlig med den relationism som genomsyrar Bourdieus sociologi. För att undersöka exempelvis sociala grupper kulturella praktiker konstruerade Bourdieu, som vi sett, rummet av sociala positioner för sig och rummet av kulturella praktiker för sig. Det vore att kortsluta analysen att direkt koppla en viss social grupp till en viss praktik. En grupp definieras av sina relationer till andra grupper, och en praktik (operabesök) av sina relationer till andra praktiker (kulturtidskriftsläsning, frekventering av fotbollsmatcher). Detta relationella arbetssätt skiljer Bourdieus sociologi från det slag av opinionsundersökningar eller konsumtionssociologi som gör direktkopplingar mellan vissa grupper å ena sidan och samma grupper partisympatier, tidningsläsande etc å den andra.

Korrespondensanalysen är ett brukbart redskap för en relationistisk sociologi. Om vi undersöker kulturella praktiker inom olika sociala grupper, så vore det att missbruka metoden att plocka ut en punkt, representerande t.ex. gruppen gymnasielärare, och tolka dess närhet till en annan punkt representerande operabesök. Ty vi har att göra med två olika strukturer (relationer mellan sociala grupper, relationer mellan kulturella praktiker). Det är legitimt att tolka avstånden *inom* varje datamängd för sig, dvs. avstånden mellan gymnasielärare

och färger etc.

³¹¹ Se Cibois, 1983, pp. 121-124, för en illustration av detta förhållande.

³¹² Bourdieu utfärdar en sådan varning i "Le patronat", 1978, p. 4.

och andra grupper: advokater och läkare, förmän..., eller avstånden mellan operabesök, kulturtidskriftsläsning och frekventering av fotbollsmatcher. Det är också legitimt att tolka läget av en punkt (t.ex. gymnasielärare) tillhörande den ena mängden i relation till *hela* den andra mängden. Men det är, som Lebart och Morineau³¹³ påpekar, som regel otillåtligt att tolka avståndet mellan en punkt ur den ena mängden och en punkt ur den andra.

Dessutom måste vi hålla i minnet att korrespondensanalysens grafer visar tvådimensionella projektioner. Det betyder bland annat att punkter som på en viss graf ligger nära varandra inte behöver ligga nära varandra när vi väljer ett plan som konstruerats med hjälp av två andra axlar. Det är därför mindre riskabelt att tolka långa avstånd mellan punkter än att tolka närhet.

4.2.3 Benzécri's förhållande till det epistemologiska programmet

Apriorismens fiende nummer ett

"Modellen bör följa data, icke omvänt."³¹⁴ Så lyder en av Benzécri's teser. Med andra ord: avstå från aprioriska antaganden om datas natur (oberoende, normalfördelning, kvantitativa skalegenskaper etc) och från på förhand uppställda modeller, exempelvis sådana hypoteser som genom formaliserade testprocedurer konfronterats med data. I stället föreslog Benzécri, som vi sett, metoder för att dra fram strukturer ur data.

"Statistik är inte sannolikhetslära."³¹⁵ Så lyder en annan återkommande tes i Benzécri's argumentation. Om sina egna statistiska metoder säger han, att de visserligen inspirerats av sannolikhetsläran men grundats på algebra och geometri.³¹⁶ I Benzécri's historieskrivning fogas statistikens framväxt in i ett större projekt, "erövringen av det mångdimensionella rummet"³¹⁷. Därför kan han prisa Ronald A. Fishers insatser för att närma statistiken till den mångdimensionella geometrin, samtidigt som han distanserar sig från Fishers ambition att formulera induktionsregler grundade på sannolikhetslagar. Den av Fisher förespråkade metoden, dvs. datainsamling (experiment) följt av hypotesprövning (sannolikhetstest), kan göra tjänst inom områden som Fishers

³¹³ Lebart et al, 1977, p. 60.

³¹⁴ Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

³¹⁵ Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 1, 1976, p. 32; i Benzécri et al, 1982 [1973], p. 3.

³¹⁶ Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

³¹⁷ *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 1, 1976, p. 24.

specialdomän, genetik och närmare bestämt agronomiska experiment. Den fungerar sämre inom områden - Benzécri nämner bland andra exempel sociologin - där data är insamlade i naturliga förhållanden, och där "det bara är ett sätt att prata" att säga att x är beroende av y . Benzécri vill använda den mångdimensionella geometrin för att studera empiriska fördelningar.³¹⁸ I ett annat sammanhang skriver Benzécri om de specifika behoven hos discipliner som liknar sociologin: "Galileis eller Newtons exakta mekanik och fysik grundas på rigorösa matematiska definitioner av vissa ord - hastighet, kraft, värme... - som i vardagsspråket inte anger annat än ett diffust utsnitt av verkligheten. Det vore oförsiktigt att tro att samma slags formler även skulle kunna göra tjänst i ekologin, sociologin eller lingvistik: inom dessa rörliga domäner skulle en rigorös diskurs snarare kräva en multidimensionell syntes av komplexa fakta, vilka accepteras som sådana."³¹⁹ Omdömet är väl förenligt med Bourdieus kritik av de formalistiska strömningarna inom samtida amerikansk matematiserad sociologi.

Ett skäl till Benzécris avoghet gentemot aprioriska antaganden torde vara att han framför allt intresserat sig för data som insamlats i "naturliga" kontextbundna sammanhang, till skillnad från kontrollerade experimentsituationer. Han menade, att de nya möjligheterna till statistisk dataanalys inneburit att *observationen* blivit den viktigaste metoden, viktigare än experimentet.³²⁰ Det gäller för ett stort antal discipliner. Benzécri inkluderar här vissa naturvetenskapliga subdiscipliner; vi skall hålla i minnet, att Benzécris medarbetare ägnat mycket intresse åt naturvetenskapliga tillämpningar, och att psykologin med dess starka experimentella arv var den första disciplin där korrespondensanalysen tillämpades.³²¹ Som en förklaring till korrespondensanalysens succé inom den franska forskarvärlden anför Benzécri att metoden tillåter att man kan handskas med datamaterial som kan vara behäftat med mycken godtycklighet i fråga om viktning och kategorisering.³²²

Benzécris avståndstagande från aprioriska förutsättningar får också

³¹⁸ Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 3, 1976. Uppsatsen är i sin helhet en analys av Fishers insatser. Titeln, "Era piscatoria", syftar på den dominans som Fishers metodologi utövade under den period, från trettioalet, som följde efter Karl Pearsons era.

³¹⁹ Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 304.

³²⁰ Benzécri, 1973, p. 17; Benzécri et al, 1982 [1973], p. 10.

³²¹ Även om Benzécri försäkrar att han inte önskar bannlysa alla experiment (*Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, p. 143), så är han ingen vän av experimentella tekniker inom psykologin: "En experimentsituation fjärran från den naturliga aktiviteten synes mig blott i sällsynta fall erbjuda slutsatser vilkas generalitet och relevans skulle kunna tillfredsställa dem som har som yttersta syfte att lära känna den mänskliga själen." (*Op. cit.*, p. 144)

³²² Benzécri, 1977, p. 9.

konsekvenser för hans syn på hypoteser och hypotesprövning. Inom det slags statistisk metodologi som utgått från experimentell tradition dominerar som bekant föreställningen att hypoteser bör ställas upp på förhand, i idealfallet oberoende av den aktuella undersökningens data, varefter formaliserade test får avgöra om de skall accepteras eller förkastas.³²³ Ett dylikt förfarande är oförenligt med Benzécris induktionistiska grundhållning och syn på matematikens roll i empirisk forskning. Han raljerar över matematiska modeller som, tack vare den prestige som själva räknandet förlämnar, konsekkrerar de ursprungliga förenklade hypoteserna vilka erhållits utan mogen granskning.³²⁴ För Benzécri är tekniker som korrespondensanalys framför allt redskap för skapande av hypoteser. Bakom tillämpningen av korrespondensanalysen finns, hävdar Benzécri, ingen annan apriorisk hypotes³²⁵ än att det mellan två mängder [exempelvis, för att välja en typisk sociologisk tillämpning, en mängd av individer och en mängd av till dessa individer knutna variabler, egenskaper, tillgångar] existerar en förbindelse vars struktur man söker.³²⁶

Dessa och många andra bland Benzécris teser uttrycker hans aversion mot införandet av aprioriska element i forskningen, dvs. element - ofta importerade från sannolikhetsläran - som inte är relaterade till den aktuella datamängden. Benzécris militanta anti-apriorism³²⁷ kan, *mutatis mutandis*, leda tankarna till den historiska epistemologins argument för att den vetenskapliga forskningen - ja, även den matematiska³²⁸ - skall stå på egna ben och inte underordnas på förhand givna filosofiska modeller.

Vi bör dock inte överbetona parallellerna. Benzécri kan således skriva under på epistemologernas fördömande av de utifrån inlånade aprioriska modellerna. Men epistemologernas förbud gällde just att aprioriska modeller infördes *utifrån*, från filosofin eller från andra forskningsfält; däremot framhävde de gärna de aprioriska etappernas betydelse för forskningsprocessen *inom varje forskningsfält*, inom fysikens, kemins eller matematikens discipliner. Avståndet är långt mellan sådana rationalistiska böjelser och Benzécris induktionistiska grundhållning.

³²³ Benzécri förkastar den doktrin enligt vilken "en undersökning av data förutsätter att man väljer en modell, och att undersökningen har till främsta syfte att beräkna de parametrar hos denna modell som bäst passar till det fall man studerar, och rent av att genom lämpliga statistiska test visa att modellen ej är tillämplig" (Benzécri et al, 1984 [1973], p. 23).

³²⁴ Benzécri, 1973, p. 15.

³²⁵ Benzécris kritiker (såsom Jacques Dreyfus, 1975) är av annan mening, och har bl.a. påtalat att redan valet av χ^2 -metrik innebär införandet av ett aprioriskt element.

³²⁶ Benzécri, 1977, p. 37.

³²⁷ Mest vältalet redovisat i Benzécri, 1973.

³²⁸ "[...] bannlys varje apriori", uppmanade Cavaillès i sin avhandling om matematikens grunder (1981 [1937], p. 180).

Induktionismen

Att Benzécéri betraktade sig som induktionist, som Francis Bacons moderne arvtagare, svär otvivelaktigt mot epistemologernas rationalistiska program. Vi bör emellertid något modifiera detta omdöme, eftersom Benzécéris induktionistiska hållning är förenad med en anti-apriorism av ett slag som delvis ligger nära den historiska epistemologins kritik av den traditionella subjektstilfilosofin, av cartesianismen och kantianismen. Att göra tabula rasa med förutfattade meningar skall enligt Benzécéri liknas vid "optikerns eller stensliparens tålmodiga arbete", det handlar om att göra tänkandet till en spegel.³²⁹ Vi befinner oss således långt från subjektstilfilosofins föreställning om ett självtillräckligt subjekt som tillägnar sig världen. I ett annat sammanhang förklarar Benzécéri att han står främmande för Descartes' strävan "att resa kunskapens byggnad på en tabula rasa. Jag tror att tänkandet alltid framskrider inte utifrån ett mål men utifrån en miljö"³³⁰. Benzécéris anti-apriorism gör givetvis att han är starkt kritisk till kantianismen. I sin kritik av kantianismen stöder han sig på Paul Tannery³³¹, räknad som Alexandre Koyrés främste läromästare³³². Vi finner således här en genealogisk förbindelse mellan Benzécéri och epistemologerna. Tannery anklagade kantianerna för att tro att kunskapens aprioriska element tillåter oss att skapa en uppsättning nödvändiga lagar; "de representerar i själva verket blott ett system av hypoteser som täcker över den empiriska kunskapens lakuner, och de kommer att antingen vinna ökad trovärdighet eller tvärtom försvinna"³³³. Detta är också Benzécéris egen hållning: de aprioriska föreställningarna uttrycker inget annat än brist på erfarenhetsbaserad kunskap, och den statistiska praktiken bör så långt som möjligt hållas ren från antaganden a priori.

Förhållandet till empirism och konstruktionism

Benzécéri betraktar sig definitivt inte som empirist. Det är ännu en allmän överensstämmelse mellan hans och epistemologernas program. Om empiristerna säger Benzécéri, att de blott besitter sitt naturliga sunda förnuft men ingen utarbetad metod för att syntetisera det de vet.³³⁴ Benzécéris induktionism skall således inte förväxlas med den naiva empirism som var en måltavla för

³²⁹ Benzécéri, 1973, p. 13.

³³⁰ Benzécéri i *Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, pp. 142f.

³³¹ Benzécéri, 1973, p. 12.

³³² Omdömet är hämtat från Koyré-kännaren Pietro Redondi, se dennes förord till Koyré, 1986, pp. x-xiii.

³³³ P. Tannery citerad i Benzécéri, 1973, pp. 14f.

³³⁴ Benzécéri, 1973, p. 16.

epistemologernas kritik³³⁵; att Benzécéri räknar sig som induktionist innebär inte att han ryggar för abstraktionen. Han hänvisar, som epistemologerna gärna gjorde, till 1900-talets fysik, där "själva frågan om objektets realitet har suddats ut"³³⁶. Eller, med upptäckten av den elektriska strömmen som exempel: " [...] det är genom experimentella konstruktioner, mycket fjärran från vad naturen erbjuder då den lämnas åt sig själv, [...] som man upptäckt fysikens lagar [...] ".³³⁷ Och vi kan hos Benzécéri finna en kritik av det spontana tänkandet som liknar epistemologernas kritik av den naiva realismen; någon enstaka gång sammanfaller till och med vokabulären med epistemologernas, som när han manar till kamp mot "felen" <erreurs>, "fantasin" <imagination> och alla de "bilder" <images> som människor gör sig, mer eller mindre a priori, utan tillräcklig grund i verkligheten³³⁸. Men vi skall inte heller här överdriva släktskapen. Benzécéri ansluter nog till Bacons kritik av mänsklighetens *idola* snarare än till Bachelards kritik av det spontana tänkandet. Låt vara att Benzécéris kritik av den naiva realismen kan påminna om den historiska epistemologins program, hans position är ändå, ur det sistnämndas perspektiv, i hög grad en realistisk position. På tal om ordet "abstrakt" framhåller han den etymologiska innebörden av "det som är framdraget", dvs. framdraget ur verkligheten; men "i dag används ordet för att beteckna det - abstrakt algebra, abstrakt konst - som saknar förbindelse med den sinnliga erfarenheten"³³⁹.

Förhållandet till relationismen

Bort från korstabellerna! löd ytterligare ett av Benzécéris fältrop. Till och med i historievetenskapliga tillämpningar utgör den synkrona undersökningen - att med varandra konfrontera ett stort antal observationer som avser ungefär samtida förhållanden - en fundamental metod.³⁴⁰ I dag är detta möjligt tack vare datorerna.³⁴¹ Nya *tekniker* behövs: de vetenskapliga principerna är visserligen

³³⁵ Jfr Benzécéris val av följande citat från en annan stor induktionist, Francis Bacon: "Tingens natur visar sig bättre i konstgjorda begränsningar än i sin egen frihet" (Benzécéri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, p. 113).

³³⁶ Benzécéri, 1973, p. 17.

³³⁷ Benzécéri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, p. 113.

³³⁸ Benzécéri, 1973, p. 14.

³³⁹ *Op. cit.*, p. 18.

³⁴⁰ Benzécéri et al, 1982 [1973], p. 11.

³⁴¹ Datorn är enligt Benzécéri (1973, p. 24) ett synteshjälpmedel, ett mentalt redskap, det nyaste redskapet, ett *Novius Organum* som efterträtt Aristoteles' *Organum* [de logiska skrifterna] och Francis Bacons *Novum Organum*. Benzécéri använder också benämningen "Novius Organum" om sitt eget induktionistiskt grundade program för "den kognitiva syntesen av fakta" (*op. cit.*, p. 11). Det är således värt att notera, att Benzécéris euforiska uttalanden om datorns möjligheter inte gäller dess förmåga att beräkna värden, utan dess

kända sedan länge, men nya tekniker krävs, och alla tekniker som använts före de moderna datorerna måste överges.³⁴² Benzécri gjorde gällande att hans egen korrespondensanalys är den metod som bättre än alla andra - genom att reducera den ursprungliga beskrivningen av objekten till ett litet antal signifikativa drag³⁴³ - ger forskaren möjlighet att upptäcka den dolda strukturen hos vilka som helst data som låter sig representeras av positiva tal samlade i en tabell³⁴⁴.

Idén om det *samtidiga* studiet av en stor mängd data, och aversionen mot det slags statistiska tillämpningar som rycker loss enstaka korrelationer ur deras kontext, öppnar givetvis för en relationistisk forskningspraktik. Som Benzécri formulerat saken: "det är rummet <l'espace> det gäller, rummet som en ram som tänkandet inte får postulera som tomt; upptäckten av rummet är oskiljaktigt förenad med upptäckten av det som fyller det."³⁴⁵

Det är lätt att förstå att Bourdieu kunnat bruka Benzécri-skolans tekniker för sina undersökningar av det sociala rummet, livsstilarnas rum och många andra "rum" av intresse för en sociolog. Här finns en förbindelse med epistemologernas och Bourdieus anti-substantialism och hävdande av relationernas primat. Följande recept för undersökningar av ekonomiska fenomen ansluter mycket nära till principer i Bourdieus sociologi. Benzécri väljer som exempel bedömningen av konsekvenserna av en ekonomisk reform. Dessa konsekvenser kan inte sammanfattas i ett enda siffervärde som väger samman önskvärda och icke önskvärda effekter. "Man måste i stället beakta dessa tillgångar och brister så som de är placerade i tiden och rummet ('rummet' uppfattat i social mening: en bestämd population, bestämda yrkesgrupper etc). Man måste så noggrant som möjligt precisera den rums-tidsliga profilen - som en mångdimensionell entitet och inte blott i form av ett siffervärde - hos de önskvärda och icke önskvärda effekterna av skilda möjliga politiska åtgärder, i skilda internationella konjunkturen."³⁴⁶ Vi finner ett direkt jämförbart resonemang i den kritik som Bourdieu och Passeron under sextioalet riktade mot den samtida komparativa utbildningsekonomin³⁴⁷, och otaliga paralleller i Bourdieus studier av sociala fenomen.

Bilden blir dock mer komplicerad om vi lämnar forskningspraktiken och går

brukbarhet som redskap för att tillåta människor att överblicka strukturen hos stora mängder information.

³⁴² Benzécri i Benzécri et al, 1982 [1973], p. 15.

³⁴³ Benzécri, 1977, p. 25.

³⁴⁴ *Op. cit.*, p. 9.

³⁴⁵ Benzécri et al, 1982 [1973], p. 9.

³⁴⁶ Benzécri, 1973, p. 16.

³⁴⁷ Bourdieu och Jean Claude Passerons uppsats "La comparabilité des systèmes d'enseignement", 1967, var i sin helhet en uppgörelse med försöken att finna enda måttstock (nämligen bidrag till ekonomisk tillväxt) på utbildningssystemens effektivitet.

till Benzécri kunskapsteoretiska programuttalanden. Han har ofta kritiserat den radikala relationismen, gärna anför Aristoteles, och intagit ståndpunkter som ur den historiska epistemologins perspektiv kan framstå som uttryck för substantialism och realism. I en kritisk not om Ernst Cassirer skriver Benzécri att den tradition han, Benzécri, själv grundat visserligen uppvisar samma "preferens för relationer snarare än ting" som Cassirer; men Benzécri tillfogar att han är övertygad om att relationer står att finna "mellan tingen".³⁴⁸ I en presentation av tankarna bakom sin korrespondensanalys skriver Benzécri: "Mot strukturalisterna, som hävdar att objekten inte existerar utan att bara relationerna existerar, vill jag invända att objekten existerar men icke kan avslöjas annat än genom relationerna."³⁴⁹

Benzécri markerar således sin distans till en radikal relationism. Förmodligen skulle han finna inslag av suspekt idealism även i en konstruktionism av den historiska epistemologins märke. Jag har inte i Benzécri författarskap funnit något explicit ställningstagande till epistemologerna i detta avseende, men exempelvis följande kommentar till Laplace är upplysande. Benzécri citerar ett ställe i *Exposition du système du monde* där Laplace hävdar att den [matematiska] analysen är så kraftfull att man blott behöver översätta de partikulära sanningarna till detta universella språk för att en uppsjö av nya och oväntade sanningar skall framträda. Benzécri är av annan mening: den matematiska analysen är fruktbarande enbart när den återspeglar naturens strukturer.³⁵⁰ Därför är Benzécri skeptisk till allt aprioriskt tänkande som tar sig för stora friheter, en hållning som en bit på vägen kan likna den historiska epistemologins, men vägarna skiljs när Benzécri gör gällande att det produktiva vetenskapliga tänkandet skall vara en spegel av en i naturen inneboende ordning.

Det är bekant att Benzécri konverterat till katolicismen och ibland, som i det nyss refererade exemplet, skymtar i hans skrifter en närmast tomistisk hållning som kanske haft betydelse för hans dragning till essentialismen. I naturen döljs ett väsen av en högre ordning än de för människors sinnen tillgängliga fenomenen. Benzécri avslutar sin historik över korrespondensanalysens framväxt med orden: "Korrespondensanalysen är en metod; den är även ett verktyg. Verktöget blir verkningsfullt tack vare metodens filosofi. Utan denna filosofi slår verktöget slint, som en hammare utan mästare. Genom att ta på oss uppgiften att undervisa de statistiker som också är filosofer, hoppas vi att åtminstone kunna hjälpa dem som tillägnar sig verktyg för att ur datas

³⁴⁸ Benzécri, 1978, p. 242.

³⁴⁹ Benzécri, 1977, p. 13.

³⁵⁰ Benzécri, 1973, p. 19.

gruvgångar framdraga den sanna Naturens rena diamant."³⁵¹ För Benzécri är en välgjord korrespondensanalys mycket mer än ett behändigt sätt för forskaren att bemästra ett komplext material. Korrespondensanalysen kan uppenbara "den sanna Naturen". Därav, möjligen, den vikt Benzécri tillmäter tolkningen av axlarna. Skälet till att data bör vara homogena och uttömmande är enligt Benzécri att vi därigenom kan "upptäcka de axlar som tillhör en i naturen faktiskt existerande jämvikt (antingen det rör sig om gnagares kranier, människors åsikter eller byars utveckling). I detta perspektiv kan det vara bedrägligt och förvirrande att se en faktor som sammanfallande med någon av de ursprungliga beskrivningsvariablerna. Det kan vara bedrägligt eftersom strävan skall vara att upptäcka dolda egenskaper som befinner sig högre upp i orsakernas naturliga hierarki än de egenskaper som är tillgängliga för sinnena och som därför styr de senare"³⁵².

Mot denna essentialistiska hållning kontrasterar de, om man så vill, mer instrumentella (eller i Bourdieus fall mer konstruktionistiska) användningar av korrespondensanalysen som är vanligare bland sociologer: upprättandet och tolkningen av axlarna är inte analysens krön, utan fingervisningar om tänkbara tolkningar av systemet av relationer i en datamängd (som vi sett kan exempelvis regionerna mellan axlarna ofta vara av större intresse än axlarna själva). Benzécris värdering av axlarnas betydelse uttrycker en filosofi på långt avstånd från såväl Bourdieus konstruktionism som de empiristiska sociologernas uppfattning att data representerar den verkliga verkligheten.

En illustration

Som en avslutande notering om förhållandet mellan Benzécris och epistemologernas vetenskapsfilosofiska positioner, vill jag hänvisa till det sjunde kapitlet i Bachelards huvudavhandling från 1928. Här behandlades frågor som ligger Benzécri varmt om hjärtat.

Bachelard diskuterade här induktionens problem, och nådde fram till konklusionen att induktionen, som kan vara verksam när vi har att göra med enkla eller förenklade fenomen, har avsevärda begränsningar så snart fenomenen är mer komplexa eller helt enkelt talrika.³⁵³ Redan här finner vi således en hållning som avviker från Benzécris.

Bachelard övergick så till sannolikhetens problem.³⁵⁴ Han prövade först den antirealistiska tesen att sannolikheten inte hör hemma i verkligheten:

³⁵¹ Benzécri, 1977, p. 39.

³⁵² Benzécri et al, 1982 [1973], p. 48.

³⁵³ Bachelard, *Essai...*, 1987 [1928], pp. 127-138, särskilt p. 136.

³⁵⁴ *Op. cit.*, pp. 139ff.

sannolikhetsproblemet är inget ontologiskt problem, utan ett kunskapsproblem. Det som sannolikhetskalkylerna mäter är våra förväntningar. "Om det sannolika realiserar, så har det varit möjligt men upphört att vara möjligt för att i stället bli verkligt; om det inte realiserar, så har det ur någon aspekt varit omöjligt."³⁵⁵

Men sannolikhetsbegreppet kan preciseras mer än så, och för att demonstrera detta valde Bachelard att utgå från Karl Pearsons beroende-tabeller (dvs. en av utgångspunkterna för Benzécris arbete med korrespondensanalysen). Korrelationsbegreppet är i sig ett mycket fattigt begrepp, det måste preciseras genom att utökas med ett mycket mer omfattande beaktande av värden som har med funktionell korrespondens att göra. Pearsons typ av korrelationsberäkningar förutsätter att fenomenen är på förhand väl skilda från varandra (antingen helt avgränsade från varandra eller samlade kring isolerade typer). Verkligheten är brokigare än så. I laboratoriet kan vi kanske finna strikta gränser mellan fenomenen, men i de rena observationsvetenskaperna [dit ovedersägligen samhällsvetenskaperna hör] uppträder fenomenen alltid som helheter, de föregår sin definition.³⁵⁶ Så långt var Bachelards argumentering i linje med Benzécris ståndpunkter.

Om vi inför antaganden om att naturliga fenomen låter sig återföras till exempelvis normalfördelnings- eller sinuskurvor, så är detta aprioriska antaganden som påförts utifrån och som knappast gör annat än "organiserar vår okunnighet", fortsatte Bachelard. Gauss- och sinuskurvor är resultat av våra klassificeringar, inga naturliga fenomen.³⁵⁷ Även detta argument skulle vinna Benzécris gillande. Men Bachelard tillfogade att sådana aprioriska antaganden kan vara tillåtna i en förberedande etapp i forskningen. Vi uppnår visserligen därmed ingen ontologisk visshet, men det är enligt Bachelard heller inte epistemologins uppgift.³⁵⁸ Här skiljs således Bachelards och Benzécris vägar: den förres konstruktionism var av en art som gick stick i stäv med den senares metodologiska princip att fördriva varje aprioriskt antagande.

4.2.4 En "fransk" hållning till statistisk metod?

Benzécriskolans insatser begränsas inte till korrespondensanalysen. Den introducerade ett sätt att tänka om statistik - benämningen *analyse des données* är kanske inte alldeles lyckad men har vunnit burskap - som skilde sig från de dittills även i Frankrike förhärskande anglosaxiska traditionerna och som i dag

³⁵⁵ *Op. cit.*, p. 140.

³⁵⁶ *Op. cit.*, pp. 145-149.

³⁵⁷ *Op. cit.*, pp. 150-152.

³⁵⁸ *Op. cit.*, p. 152.

vunnit stor utbredning bland franska samhällsvetare. Kanske kan den anti-aprioriska hållning som kännetecknar den nyare utvecklingen inom fransk statistik formuleras som följer.

Statistiken grundas inte på sannolikhetsläran; det är signifikativt att Henry Rouanet och hans medarbetare, som vid Université René Descartes leder en synnerligen inflytelserik undervisning i statistik för psykologer, sociologer, pedagoger och lingvister, väljer att *inte* lägga sannolikhetsläran till grund för den elementära statistikundervisningen³⁵⁹, som med andra ord inte börjar med resonemang om träningskast eller svarta och vita kulor, normalfördelning, medelvärden etc. I stället för att först ställa upp en på sannolikhetsläran grundad statistisk modell (som kan ha att göra med normalfördelning, oberoende etc) och därefter enligt formaliserade procedurer pröva i vad mån data ansluter till modellen, är man inriktad på metoder som tillåter att man, med ett minimum av förhandsantaganden, ur observerade egenskaper och fördelningar vaskar fram mönster, strukturer, system av relationer.

Korrespondensanalysen öppnar möjligheter till ett utforskande (eller med ett osvenskt ord: explorativt) arbetssätt. Forskaren prövar under analysens gång olika möjligheter, ändrar betingelserna etc, och avstår från förhandsantaganden om datas natur och på förhand uppställda hypoteser som skall bekräftas eller förkastas, liksom från generella formella (dvs. av den aktuella undersökningens objekt oberoende) statistiska procedurer, av typ på förhand uppställda kriterier för acceptabla signifikansnivåer. Med Benzécri's formulering: modellen bör följa data, icke omvänt.

Korrespondensanalysen är dessutom väl lämpad för undersökningar av system av relationer. Till skillnad från de konkurrerande amerikanska statistiska tekniker som främst syftade till sammanfattande värden (central- och spridningsmått på variabler, eller sammanfattande mått på samband mellan variabler, en variabels bidrag till en faktor eller en faktors bidrag till att förklara variansen), lät de nya franska metoderna sociologen bevara den kvalitativa karaktären hos sina data. Tag social bakgrund som exempel. Inom anglosaxisk tradition är det vanligt att man rangordnar socioekonomiska kategorier, ofta starkt aggregerade (socialgrupper), till en variabel, vars bidrag till, låt säga, utbildningsframgång, uttrycks som ett sammanfattande mått, ett siffervärde. Korrespondensanalysen låter forskaren hålla isär modaliteterna på en

³⁵⁹ Rouanet, Le Roux och Bert, 1987, se t.ex. pp. VIIIff. Denna elementära lärobok för humanvetare (som för övrigt anbefalles av Bourdieu, se *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 73, juin 1988, p. 99) behandlar s.k. deskriptiv statistik (Rouanet och hans medarbetare föredrar termen "naturliga procedurer"). Den har 1990 följts av en andra volym, om statistisk inferens (med Rouanets språkbruk: "induktiv dataanalys"). Den planerade tredje volymen skall ägnas faktoranalys och andra mer sofistikerade multivariata metoder.

jämförelsevis differentierad nivå ("civilingenjörsbarn", "läkarbarn", etc), utan aprioriska antaganden om rangordning. Denna information om socialt ursprung infogas i ett mönster av relationer till andra egenskaper eller tillgångar som ålder, kön, utbildningskapital, indikatorer på smak och livsstil, boendeort etc. Att vara t.ex. läkarbarn är en egenskap eller tillgång som får sin mening i relation till en mängd andra karaktäristika: att vara av viss ålder och visst kön; att ha viss utbildningsbakgrund; att ägna sig åt vissa kulturella praktiker och hylla vissa värden; att vara bosatt i huvudstaden, i en stad i provinsen eller på landsbygden. Allt ifrån sina tidigaste kultur- och utbildningssociologiska studier strävade Bourdieu efter att konstruera dylika system av relationer. Korrespondensanalysen blev här ett effektivt redskap.

Många av de statistiska tekniker som vunnit utbredning inom amerikansk beteendevetenskap är anpassade till material där individerna är många och variablerna få. När vi har att göra med tusentals individer och ett fåtal variabler (kön, ålder, längd, vikt, socialgrupp 1,2,3, svar på vissa testfrågor, skolbetyg etc) kan det vara rimligt att fråga om urvalet är representativt i statistisk mening. Men om man, som i många samhällsvetenskapliga undersökningar, är intresserad av ett stort antal variabler, ofta av kvalitativ art, kan "representativitet" i betydelsen att representera något av sociologisk vikt vara mer väsentligt än "representativitet" i teknisk statistisk mening. Tag social bakgrund som exempel. Är man intresserad av att relatera låt säga skolframgång till social bakgrund, uppfattad som en kvantitativ variabel med värdena socialgrupp 1, socialgrupp 2 och socialgrupp 3, så kan det vara rimligt att fråga efter statistisk representativitet. Men vill man i studiet av socialt ursprung skilja mellan civilingenjörsbarn, läkarbarn etc, så har man större behov av att veta så mycket som möjligt om dessa grupper.

Som torde ha frångått är *l'analyse des données* framför allt en uppsättning metoder för att yxa till rådata. Ambitionen kan betecknas som anti-apriorisk: man undviker så långt som möjligt förhandsantaganden om datas karaktär (antaganden om kvantitativa skalegenskaper, fördelningsegenskaper, oberoende etc), liksom på förhand uppställda procedurer för hypotesprövning och alla slags aprioriska modeller.

Mot denna karaktäristik kan invändas, att det även inom anglosaxiska statistiska traditioner³⁶⁰ finns inslag som har mycket gemensamt med Benzécri-

³⁶⁰ Och bland aktuella svenska bidrag till den multivariata dataanalysens metodologi uppvisar kemisten Svante Wold insatser påtagliga likheter med Benzécri's korrespondensanalys. Wold räknar sina metoder som varianter av principalkomponentanalys, men då skall vi observera att Wold avser den tradition som går ända tillbaka till Pearson, och sedan utvecklats av Fischer och MacKenzie fram till Hotelling; *factor analysis*-metodernas uppkomst vill Wold datera så

skolan. "Exploratory data analysis" i J.W Tukeys efterföljd och "multidimensional scaling" är ett par samtida exempel.³⁶¹ Det är inte bara fransmän som opponerat mot den decisionistiska skolans dominans från och med femtiotalet. Något karikerat betraktade decisionisterna data som blott ett slags genomgångsstation innan vi når fram till statistikens egentliga ärende, de formaliserade slutledningarna, som skulle bygga på förutsättningar, sannolikhetsmodeller och slutledningsregler vilka alla uppställts på förhand. Även om ett liknande synsätt ännu på sina håll dröjer kvar i t.ex. den elementära statistikundervisningen (den rutiniserade signifikansnivåexercisen är ett exempel), så har alternativa sätt att handskas med data vunnit insteg inom den anglosaxiska inflytandesfären - till och med rubriken "data analysis" överensstämmer med den franska dito.

Vi måste dock hålla isär liturgin och praktiken. Ett mer utforskande arbetssätt, där man gjorde avkall på decisionismens regler och liknande fordringar och tillät sig att snickra på sina data och hypoteser under bearbetningens gång har säkerligen varit utbrett i det dagliga forskningsarbetet. En skillnad är möjligen att ett sådant tillvägagångssätt inom den anglosaxiska inflytandesfären oftare skett i smyg och givit forskaren dåligt samvete - med andra ord haft svårare att vinna vetenskaplig legitimitet. Den s.k. deskriptiva statistikens typiska redskap (beräkningar av medelvärden och spridningsmått, histogram etc) var givetvis tillåtna, men ägnades inte nämnvärt teoretiskt intresse. (Jag talar här om den beteende- och samhällsvetenskapliga metodologin, inte om statistikspecialisternas arbeten.)

Detta kanske är en avgörande skillnad. Om det således funnits liknande oppositionsrörelser i både Frankrike och den anglosaxiska inflytandesfären, så har Benzécriskolan (utan tvivel i hög grad tack vare omsorgen om det matematiska fundamentet) vunnit vetenskaplig legitimitet och till och med erövrat en stark dominans inom samhällsvetenskapliga discipliner. I den anglosaxiska världen betraktades inslag som de nämnda länge antingen som

sent som till Thurstones och andra psykologers insatser under trettioalet. (Beteendevetarna har som bekant en annan uppfattning om den psykologiska faktoranalysens betydelse och anciennitet; de brukar peka ut Spearman som dess urfader och 1904 som dess födelseår, och de brukar uppfatta principalkomponentanalys som Hotellings nyskapelse.)

³⁶¹ Eller, för att välja några mer klassiska exempel: Lazarsfelds och hans medarbetares arbete med egenskapsrum <property-spaces> kan leda tankarna till korrespondensanalysen, åtminstone såtillvida att ambitionen i båda fallen var att låta data representeras av kvalitativa variabler och att placera dessa variablers "modaliteter" i ett mångdimensionellt rum (för introduktioner, se A.H. Barton, 1955, och J. Asplund, 1968). Och redan i den klassiska psykometrin finner vi ambitionen att leta efter mönster av relationer; Rouanet och Lépine påpekar (1976, p. 134) att, om vi skiljer mellan psykometrisk tradition (där tonvikten ligger vid sökande efter strukturer) och experimentell psykologisk tradition (som betonar *design* och hypoteser), så ansluter Benzécri närmast till den förstnämnda.

exklusiva angelägenheter för teorispecialister eller kufar, eller också som mindre legitima metoder som man tillgriper när man har s.k. "dåliga data" (dvs. information som inte utan vidare kan reduceras till exempelvis kvantitativa variabler - och som för övrigt just på grund av denna kvalitativa rikedom kan vara särdeles intressant för samhällsvetare: för en sociolog, en historiker, en etnolog). De har framstått som något vid sidan av eller utöver den elementära metodologin. Ickeparametriska metoder etc har betraktats som överkurs.

Dessa dominansförhållanden har förmodligen varit till hinder för samhällsvetenskapernas utveckling på våra breddgrader. De mest legitima metoderna förefaller mer lämpade för discipliner som fysiologi eller experimentell psykologi, inom vilka det existerar bättre möjligheter att laborera med ett begränsat antal variabler, hålla dessa under kontroll och tillskriva dem kvantitativa eller till och med kontinuerliga egenskaper, uppställa väldefinierade förhandshypoteser, göra fruktbara antaganden om beroende och oberoende, och tillämpa formaliserade, dvs. av undersökningsobjektet oberoende, procedurer för sambands- och hypotesprövning.

Inomvetenskapliga förklaringar räcker inte för att förstå denna dominans. Kort sagt harmonierade de formalistiska strömningarna inom amerikansk beteende- och samhällsvetenskap med efterkrigstidens planeringsideologi. Administratörer och politiker hade behov av sammanfattande mått. De tarvade inga kartläggningar av komplexa system av relationer, de ville veta något om sådant som de faktiskt kunde påverka eller åtminstone göra till ett debattämne eller en insats i striderna inom de administrativa och politiska fälten. Därav intresset för sammanfattande mått, av typ den sociala bakgrundens korrelation med benägenhet till fortsatt utbildning, dvs. information som kunde fungera som ammunition i striderna om generella åtgärder (intagningsregler, studiebidrag). De experimentella traditionernas tekniska begrepp som beroende, samband, signifikans, förklaring, prediktion etc gavs sålunda vardagsspråkliga innebörder. Tekniska begrepp i stil med korrelation, samvariation, förklarande variabel, effekt transformerades till vardagsspråkliga begrepp för orsakssamband. Begreppet prediktion i den experimentella traditionens mening transformerades till en föreställning om att man även i den sociala världen på liknande sätt kan förutse effekten av manipulationer med ett litet antal variabler.

Därmed är också sagt, att en förändrad planeringsideologi - såsom på senare år den decentralistiska strömningen och misstron mot de generella styrinstrumenten - torde innebära en viss upplösning av banden mellan discipliner som sociologi eller pedagogik och den centrala administrationens och politikens fält. Dessa nya sociala villkor kan leda till ett uppsving för filosofiska och samhällsvetenskapliga traditioner som är mer autonoma i förhållande till de

statliga utredningsbehoven. Men det kan också hända att disciplinerna träder in i nya allianser, med lokala och regionala administrativa och politiska organ, med företag och fackföreningar, med olika intresseorganisationer, och därmed behåller sin karaktär av "administrationsvetenskap", för att använda Max Horkheimer benämning, eller "trivialsociologi", för att tala med Dag Østerberg.

4.2.5 Slutord om förhållandet mellan Benzécri och Bourdieu

Den anti-aprioriska grunden för korrespondensanalysen, liksom metodens användbarhet i en forskningspraktik som syftar till att konstruera system av relationer, förklarar att den - vilket kan te sig paradoxalt med tanke på Benzécri's induktionistiska böjelser - kunde införlivas med Bourdieus sociologi.

Som framgått (ovan, avsnitt 4.2.3) kan Benzécri's explicita kunskapsteoretiska och vetenskapsteoretiska ståndpunkter inte utan vidare inordnas i den epistemologiska tradition som Bourdieu överfört till samhällsvetenskapen. Benzécri företräder en induktionism som visserligen inte skall förväxlas med den naiva empirism som var en måltavla för epistemologernas kritik, men som ändå svär mot de rationalistiska dragen hos epistemologerna.

Vi har också i Benzécri's tänkande funnit essentialistiska drag som är oförenliga med epistemologernas betonande av konstruktionsarbetets betydelse för det vetenskapliga tänkandet. Förslagsvis kan vi för att karaktärisera Benzécri's ståndpunkt tala om en "svag konstruktionism", eller mer precist en "metodologisk konstruktionism". Till skillnad från epistemologerna, som hävdade den radikala tesen att ett konstruerat objekt är "verkligare" än den sinnliga varseblivningens omedelbara objekt, eftersom det är rikare och tillåter fler hypoteser, betraktade Benzécri konstruktionsarbetet som ett led i avtäckandet av den yttre verklighetens inneboende väsen. På motsvarande sätt skulle vi kunna tala om Benzécri's "svaga" eller hellre "metodologiska" relationism: för att förstå verkligheten måste vi avtäcka mönstren av relationer, men tingen är "verkligare" än de relationer som förbinder dem.

Här är vi dock inte primärt intresserade av Benzécri's explicita ställningstaganden. Den fråga vi ställt är varför Benzécri-skolan kunnat erbjuda redskap för en epistemologiskt förankrad sociologi av Bourdieus sort.

Jag har inte funnit belägg för att Bourdieu skulle ha hämtat teoretisk inspiration hos Benzécri. I Bourdieus författarskap finner vi blott några enstaka hänvisningar till Benzécri's arbeten³⁶² (däremot var uppenbarligen

Benzécri-lärjungen Ludovic Lebart's insatser av stor betydelse under den period i mitten av sjuttioalet då korrespondensanalytiska tekniker introducerades vid Bourdieus center³⁶³). Vi skall således inte tänka oss förhållandet mellan deras arbeten i termer av påverkan; för övrigt är de ungefär jämgamla³⁶⁴, de var båda elever vid École normale supérieure, rue d'Ulm i början av femtioalet, vid den naturvetenskapliga respektive den humanistiska sektionen, och bådas livsprojekt tog fastare form under första hälften av sextioalet.

Att Benzécri's statistiska metoder och tekniker, och i synnerhet korrespondensanalysen, under sjuttioalet blev värdefulla redskap i Bourdieus och hans medarbetares empiriska undersökningar, berodde således på att dessa metoder och tekniker, oavsett upphovsmannens delvis avvikande kunskapsteoretiska ställningstaganden, var väl förenliga med det epistemologiska program (konstruktionismen, relationismen etc) för samhällsvetenskapen som Bourdieu i allt väsentligt utvecklat redan tidigare.

³⁶² *La distinction*, 1979, p. 293; den engelska versionen av *Homo academicus*, 1988, p. 296 not 61.

³⁶³ "Le patronat", 1978, p. 9; *La noblesse d'État*, 1989, p. 487 not 2.

³⁶⁴ Benzécri föddes 1932 och började vid ENS (Sciences) 1950 (se t.ex. *Répertoire...*, 1964). Bourdieu är två år äldre och antogs till ENS (Lettres) ett år senare.

5. SOCIOLOGINS KONSTRUERADE OBJEKT

Vetenskaperna konstruerar sina objekt. Denna för den historiska epistemologin så centrala tes erhåller en speciell innebörd inom sociologin, en vetenskap som utforskar en domän, den sociala världen, där människor och institutioner oupphörligen frambringar "spontana" objekt som konkurrerar med sociologins egna konstruktioner. Föremålen för fysikerns undersökningar är i detta avseende mer lätthanterliga. De gör sig åtminstone inga föreställningar om sig själva.

Den sociolog som i likhet med Bourdieu lägger vikt vid konstruktionen av objekten har därför att tampas med alldeles särskilda svårigheter. En konstsociologi av Bourdieus snitt måste konstruera sina objekt (det konstnärliga produktionsfältet etc) i ständiga konfrontationer med förhärskande och föga sociologiska uppfattningar om konstverkets och det konstnärliga skapandets väsen. En utbildningssociologi av Bourdieus snitt konstruerar sina objekt (social och kulturell reproduktion, utbildningsinstitutionernas fält etc) i kamp med lärares, föräldrars och andras spontana föreställningar om utbildningens betingelser (exempelvis uttryckta i termer av pedagogiska metoder, eller "begåvning" och "motivation"), administratörernas kategoriseringar ("gymnasieelever", "SO-ämnen") och politikernas förkärlek för sådana finalistiska förklaringar som härleder skolans funktion ur dess målsättningar.

Bourdies konstruktionistiska hållning innebär en vägran att låta sig pådyvlas objekt som med hans egen terminologi är "prekonstruerade", det vill säga skapade på annat håll än i det vetenskapliga arbetet. Förbindelsen med den historiska epistemologin är uppenbar. Dessutom skall vi uppehålla oss vid några likheter och skillnader i förhållande till durkheimianernas epistemologi.

5.1 Objektivitet som resultat av objektiviseringsarbetet

Vetenskapernas konstruerade objekt är sannare, rikare, mer objektiva än de i erfarenheten omedelbart givna objekten. Så lärde den historiska epistemologin, stick i stäv med den empiristiska vetenskapssyn enligt vilken objektiviteten garanteras av överensstämmelsen med observerade fakta. För Bourdieu, liksom för den historiska epistemologin, är objektivitet ett resultat av ett bestämt slag av vetenskapligt arbete, som Bourdieu brukar kalla "objektivering".

Vi finner här återigen en förbindelse med durkheimianerna. Ett gott stycke på

väg är Bourdieus "objektivering" helt enkelt en tillämpning av Durkheims första regel för den sociologiska metoden. Att behandla sociala fakta "som ting", att betrakta dem "utifrån", att skala bort alla förutfattade idéer om deras mål, mening och värde - allt detta är just vad Bourdieus objektiviseringsarbete syftar till. Sociologen måste göra sig kvitt vad Durkheim kallade *prénotions*, dvs. alltför tidigt formulerade uppfattningar, fördomar, förvetenskapliga begrepp.³⁶⁵

Begreppet ungdomsbrottslighet kan tjäna som exempel. I en av sina epistemologiska programuppsatser från 1968 nämnde Bourdieu att den sociolog som önskar göra problemet ungdomsbrottslighet till ett forskningsobjekt är tvungen att analysera bl.a. de representationer av den sociala ordningen vilka återfinns hos grupper - poliser, jurister med flera - som har inflytande över hur överskridandet av sociala normer förstås och värderas.³⁶⁶ För Bourdieu är arbetet med att konstruera ett vetenskapligt objekt ouplösligt förenat med uppgiften att kritisera de givna föreställningarna om fenomenet i fråga. De egentliga sociologiska problemen är något helt annat än exempelvis de sociala problem som formuleras i massmedierna eller av politiker eller administratörer:

"Kritiken ingår som ett led i den vetenskapliga praktiken. De prekonstruerade objekten, det vill säga de ting som träder fram fixa och färdiga inför vetenskapen, de 'sociala frågorna' (brottsligheten, kriminaliteten, fängelserna etc), är ofta dåliga sociologiska objekt om man accepterar dem som sådana. Sociologin får kritisk verkan först i den mån den är vetenskaplig, det vill säga i den mån den avslöjar något fördolt ('det finns ingen vetenskap utom den om det fördolda', som Bachelard sagt)."³⁶⁷

Kort sagt, sociologen får på inga villkor obesedda överta begrepp, kategoriseringsprinciper eller förklaringsmodeller som produceras inom den sociala värld som han studerar.³⁶⁸ Ett av Bourdieus favoritexempel på hur sociologins möjligheter förfuskas är opinionsundersökningar av den sort som övertar uppdragsgivarnas frågeställningar.³⁶⁹ För att välja ytterligare ett

³⁶⁵ Se t.ex. *Les règles...*, 1981 [1895], pp. 17f, 31ff.

³⁶⁶ *Structuralisme...*, 1968, p. 21. Några år senare publicerade en av Bourdieus lärjungar, Jean-Claude Chamboredon, en artikel i detta ämne, konstruktionen av ungdomsbrottslighet som vetenskapligt objekt (Chamboredon, 1971).

³⁶⁷ "Les intellectuels...", 1975, p. 26.

³⁶⁸ Bourdieus ståndpunkt kan förefalla en smula esoterisk, med tanke på den faktiska arbets- och försörjningssituationen för flertalet samhällsvetare. Dessa är (även i Frankrike) ofta hänvisade till utredningsverksamhet av ett eller annat slag, och det kan som bekant vara bekymmersamt att förena uppdragsforskning eller sektorsorganiserad forskning med idealet om en autonom vetenskap. Här skall vi bara notera, att Bourdieu och hans medarbetare inte varit främmande för utredningsuppdrag, utan tvärtom genom åren åtagit sig många sådana, som de genomfört utan att för den skull acceptera vardagstänkandets eller uppdragsgivarnas alla problemformuleringar, avgränsningar och klassificeringar. Deras samlade produktion präglas av en anmärkningsvärd konsistens i fråga om begrepp och metoder.

³⁶⁹ För att citera ur en av Bourdieus senaste attacker mot detta slags verksamhet:

"Opinionsundersökningen svarar mot den gängse uppfattningen om vetenskapen: att

exempel: en sociolog som arbetar i Bourdieus anda får inte ta myndigheternas yrkes- eller socialgruppsindelningar för givna. Frågan om socioekonomisk klassificering är inte bara en teknisk angelägenhet, inte bara en lämplighetsfråga om vilka indelningsprinciper som passar bäst för ett visst datamaterial. Socioekonomiska klassificeringar bidrar till att representera (och därmed i viss mån skapa) förhållandena mellan sociala grupper. De fungerar som insatser i olika gruppers strävan att klassa sig själva och andra och att definiera och omdefiniera den egna positionen i förhållande till andra gruppers positioner. Som Bourdieu formulerat saken: "Kampen om klassificeringarna är således en dimension, och utan tvivel den bäst dolda, av klasskampen."³⁷⁰ De är dessutom föremål för kamp mellan olika grupper av politiker, administratörer, statistiker, ekonomer och sociologer. Indelningar såsom gränsdragningarna mellan socialgrupper eller yrkesgrupper är kort sagt resultatet av sociala strider.³⁷¹ Det sist nämnda exemplet belyser den kritiska eller, för att använda ett av

vetenskapen ger *snabba* och enkla svar, uttryckta i siffror och lätta att förstå och att kommentera, på de frågor som 'alla ställer sig' - och är det inte allas frågor så är det åtminstone de frågor som ställs av den lilla värld som kan finansiera opinionsundersökningarna, dvs. tidningsägare, politiker och företagsledare." Med dolda Bachelardcitat tillfogade Bourdieu att det här mer än annars gäller "att 'de första sanningarna är de första felan' och att tidningsmännens och de politiska kommentatorernas verkliga problem ofta är falska problem som den vetenskapliga analysen måste förstöra för att konstruera sitt objekt" ("Remarques...", 1985, p. 131). De svar som opinionsundersökningarna tenderar att producera är inga svar på vetenskapliga frågor, det är uppdragsgivarnas frågor som styr, varför frågorna heller inte är de som de intervjuade egentligen ställer sig (*op. cit.*, p. 133). Opinionsundersökningarna "producerar ofta svar genom att påtvinga [människor] frågorna" ("La vertu civile", 1988, p. 2). Bourdieu har i många andra sammanhang utvecklat sin kritik av gängse metoderna för mätning av partisympatier och liknande, se t.ex. "L'opinion publique...", *Noroit*, n° 155 och n° 156, 1971; "Les doxosophes", 1972; "La spécificité...", 1975, pp. 109ff; "Questions de politique", 1977; *La distinction*, 1979, pp. 535ff; "La représentation...", 1981, p. 6; "Penser...", 1988, p. 2.

³⁷⁰ "Le titre...", 1975, p. 107.

³⁷¹ Bland ledande franska statistiker har framför andra Alain Desrosières, som varit lierad med Bourdieus krets, sedan decennier hävdad denna tes. Desrosières har bl.a. fäst vikt vid hur statistiken konstituerats som socialt fält och hur de socioekonomiska klassificeringssystemen vuxit fram till följd av striderna mellan administratörer, politiker, ekonomer, statistiker m.fl. (att Desrosières' intresse för "de statistiska formernas sociala genes" hämtat inspiration från Bourdieu och dennes center framgår av Desrosières, 1985, p. 278 not 2). En första rapport från en internationell studie med jämförbar inriktning, dvs. ett försök att jämföra de sociala betingelserna för tillkomsten av system för socioekonomisk klassificering i skilda länder, var Duriez et al, 1988. En handfast tillämpning av Bourdieus anti-realistiska princip att representationer av verkligheten inte får förväxlas med verkligheten själv, är de granskningar som en av hans lärjungar, Dominique Merllié, företagit av underlaget för statistiska utredningar av utbildningsrekrytering eller väljarbeteenden; som framgår av dessa granskningar av hur enkäterna fyllts i, hur kodningen gått till, hur kategoriseringarna åstadkommit och hur felkällorna adderats till varandra, krävs en viss vaksamhet om man försöker bygga slutsatser på sådant statistiskt material (Merllié 1981, 1982, 1983, 1988).

Bachelards favorituttryck, polemiska karaktären hos Bourdieus sociologi. Att vara kritisk betyder inte att rätt och slätt sopa undan de "pre-konstruerade" objekten, i detta fall den offentliga statistikens socialgrupper. Det handlar i stället om att undersöka dessa prekonstruerade objekt och de sociala förhållanden som givit upphov till och vidmakthåller dem.

Hur skall exempelvis objektet för en utbildningssociologisk rekryteringsstudie konstrueras? Det är vanligt att man som sin population väljer de studerande som återfinns på en viss utbildning och från den utgångspunkten beräknar procentsatsen arbetarbarn, medelklassbarn etc. Detta tillvägagångssätt tillfredsställer inte Bourdieu. En sålunda avgränsad population är ett "prekonstruerat objekt"³⁷², ett uttryck för "spontan sociologi"³⁷³. Genom att utgå från dem som hållit sig kvar inom utbildningssystemet fram till, låt säga, universitetsnivån, tappar man bort alla dem som eliminerats på vägen. I stället måste, enligt Bourdieu, en sociologisk rekryteringsstudie utgå från de sociala klasserna och grupperna, och sedan konstatera hur stor andel barn från varje klass eller grupp som går vidare till utbildningen i fråga. Exemplet illustrerar det nära sambandet mellan strukturell och fenomenologisk analys i Bourdieus sociologi: rekryteringsstudier enligt Bourdieus recept, dvs. studier som tar fasta på de andelar av alla arbetarbarn, medelklassbarn etc som tar sig fram till en given utbildningsnivå, öppnar vägen till ett studium av det "subjektiva fält av möjligheter" som breder ut sig framför ett barn med ett givet socialt ursprung. En arbetarfamilj bedömer inte sina barns chanser med utgångspunkt i hur många procent arbetarbarn det råkar finnas inom den högre utbildningen; den spontana bedömningen utgår i stället från hur barn med liknande bakgrund brukar klara sig i utbildningssystemet. Bland elitskoleelever må de lägre samhällsklassernas söner och döttrar utgöra en ganska betydande andel, helt enkelt för att de kommer ur numerärt betydande befolkningsskikt, men i jämförelse med jämnåriga med samma sociala ursprung utgör de en liten minoritet. Det är denna speciella situation, denna utvaldhed, som karaktäriserar dessa elever och de bilder de gör sig av den sociala världen och sig själva. Bourdieu har exempelvis ofta berört konsekvenserna av att dessa elever som mot alla sociala odds skördar framgångar i utbildningssystemet präglas av att de är *sur-sélectionnés*, dvs. mycket hårdare gallrade än sina kurskamrater ur högre samhällsklasser.

På vad sätt avviker Bourdieus metod från Durkheims klassiska föreskrifter? Även den sistnämnde krävde ett renhållningsarbete: "Sociologen måste, både när han bestämmer objekt för sin forskning och under loppet av sin framställning, ta bestämt avstånd från användningen av begrepp som formulerats

³⁷² *La reproduction*, 1970, p. 128.

³⁷³ "L'examen...", 1968, p. 239.

utanför vetenskapen och för behov vilka inte har något med vetenskaplighet att skaffa.³⁷⁴ Det är sant, skulle Bourdieu säga, men inte nog. Vardagstänkandets begrepp och kategorier låter sig inte så lätt sopas undan. För att verkligen bli kvitt dem måste sociologen utforska de sociala betingelser som gör att de uppstår och består - och dessutom undersöka det vetenskapliga arbetets sociala betingelser. Bourdieus sociologi framstår härvidlag som mer integrerad än durkheimianernas, vilkas med åren allt intensivare intresse för begreppens och kategoriseringarnas sociala genes egentligen aldrig flöt samman med den sociologiska metodläran; de var mindre upptagna av de sociala betingelserna för sitt eget, sociologernas, tänkande än av aboriginernas eller indianernas eller kinesernas eller de franska lönearbetarnas föreställningsvärldar. Bourdieu har ständigt framhåvt att om det sociologiska arbetet innebär en objektivisering, så måste sociologen först och främst objektiviera sig själv. Bourdieu vände så att säga den durkheimianska kunskapssociologin mot själva den sociologiska forskningspraktiken.

En annan och lika viktig skillnad mellan Bourdieus och durkheimianernas metod är att de senare, särskilt under pionjärperioden, tenderade att låta objektiveringen utgöra det sociologiska arbetets alfa och omega. För Bourdieu har (se bl.a. avsnitt 4.2.1 ovan) objektiveringen varit en - ofta inledande - fas i forskningsarbetet. Objektiveringen är ett nödvändigt inslag, men när sociologen väl genomfört brytningen med de spontana föreställningar som människor gör sig om sig själva och den värld där de lever, och konstruerat sina system av objektiva relationer, då är det dags att återvända till dessa spontana föreställningar, att undersöka hur människor uppfattar sin värld och vilken mening de tillskriver sina handlingar. "Allt givet bör återfinnas som resultat"³⁷⁵, för att citera Bachelard. En komplett sociologisk analys, så som Bourdieu föreställt sig den, kombinerar studier av objektiva relationer med fenomenologiska undersökningar. Durkheims föreskrift att sociala fakta måste betraktas "utifrån" ger bara halva sanningen.

5.2 Durkheimianernas "preliminära definitioner"

Utan att det rörde sig om direkt påverkan föregrep durkheimianerna i åtskilliga avseenden den historiska epistemologins program. Så påminner exempelvis de förras plädering för "preliminära definitioner", "provisoriska definitioner" eller "första definitioner" om den historiska epistemologins krav att vetenskaperna

³⁷⁴ *Les règles...*, 1981 [1895], p. 32.

³⁷⁵ G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 57.

skall konstruera sina objekt.

De metodiska resonemangen i Mauss' ofullbordade religionssociologiska avhandling från 1909³⁷⁶ illustrerar denna parallell (till och med terminologin - *construction, erreur* - leder tankarna till den historiska epistemologin). Ämnet för avhandlingsarbetet var bönen, och Mauss inskräpte, som durkheimianerna hade för vana, att här krävs allra först en "preliminär definition", en "provisorisk definition", en "första definition" < *définition préalable, provisoire, initiale* >. Denna definition behövs för att man skall veta vilka fakta som förtjänar att kallas böner, och för att man skall kunna beakta alla sådana fakta och inga andra. Även om definitionen är preliminär såtillvida att den bygger på begränsat material, måste den utarbetas med utomordentlig omsorg eftersom den kommer att dominera hela det fortsatta forskningsarbetet.³⁷⁷ Sociologen behöver definitionen för att inte vara hänvisad till personliga intryck utan kunna lita till objektiva kriterier, ungefär som när fysikern definierar värme med hjälp av kroppars utvidgning och inte med hjälp av den subjektiva känslan av värme.³⁷⁸ Efter ett längre resonemang nådde Mauss fram till följande preliminära definition: "bönen är en oral religiös rit som är direkt relaterad till heliga ting."³⁷⁹ När den preliminära definitionen väl är formulerad, kan sociologen ta itu med sitt material, och han måste då konstruera sina fakta:

"De fakta som tjänar som material för en teori om bönen är icke omedelbart givna så som en organism är given för den zoolog som beskriver den. De är inlemmade i historiska eller etnografiska dokument via vilka det gäller att återfinna dem på så sätt att man kan avgöra deras verkliga natur. Ett särskilt tillvägagångssätt är således nödvändigt för att frigöra och i viss mån konstruera dem."³⁸⁰

Mauss förtydligade sig med hjälp av en jämförelse. Sociologen som arbetar med det här slaget av dokument måste genomföra ett arbete som påminner om historievetenskapens källkritik. Dock måste sociologen undvika att göra källkritiken till forskningens mål, något som historikerna ibland förfallit till. Syftet är att fastställa dokumentens "fel-koefficient".³⁸¹

Även på andra håll i durkheimianernas tidiga skrifter uppmanas sociologerna att lära av historievetenskapens källkritik, så exempelvis i Fauconnets och Mauss' encyklopediartikel från 1901³⁸². I denna text, närmast en pedagogisk

³⁷⁶ Texten, avsedd som första delen av en avhandling om bönen, kom så långt som till sättning innan Mauss själv drog tillbaka den. Det skulle dröja ett drygt halvsekel innan den publicerades, genom Victor Karadys försorg (Mauss, *Oeuvres*, 1, 1968, pp. 357-477).

³⁷⁷ M. Mauss, "La prière", *Oeuvres*, 1, 1968, p. 386.

³⁷⁸ *Op. cit.*, pp. 387, 401.

³⁷⁹ *Op. cit.*, p. 414.

³⁸⁰ *Op. cit.*, p. 388.

³⁸¹ *Op. cit.*, pp. 388f.

³⁸² Se pp. 168-170 i P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], Mauss, *Oeuvres*, 3,

utläggning av Durkheims metodregler, framhävde författarna nödvändigheten av väl genomförda preliminära definitioner. Dessa tjänar framför allt till att ange och avgränsa forskningsfältet, skrev Fauconnet och Mauss, och fortsatte:

"Deras främsta syfte är att ersätta vardagstänkandets begrepp <notions du sens commun> med ett första vetenskapligt begrepp." Så kunde även Bachelard ha formulerat saken. Vidare: "Det gäller framför allt att frigöra sig från de gängse fördomarna, vilka är än farligare i sociologin än i någon annan vetenskap. Ingen gängse klassifikation får obesedd framställas som vetenskaplig definition." De preliminära definitionerna utgör "en vetenskaplig garanti av första ordningen".³⁸³

Låt mig till sist citera ur Simiands stora arbete från 1932 om arbetslönens sociologi: "[...] vid varje första definition <définition initiale> bör vi ta oss i akt för varje slags begreppsligt, finalistiskt, subjektivt element, och på intet sätt ha några förutfattade meningar om undersökningens resultat [...]".³⁸⁴

De citerade passagerna kanske räcker för att illustrera släktskapen mellan durkheimianernas krav på "preliminära definitioner" och den historiska epistemologins uppfattning om konstruerade vetenskapliga objekt. Bourdieu har utan tvivel hämtat inspiration från båda traditionerna.³⁸⁵ Till det som allra tydligast skiljer hans sociologi från huvudfåran inom amerikansk och därmed svensk samhällsvetenskaplig metodologi hör hans insisterande på att den sociologiska forskningen måste konstruera sina objekt. Han har ständigt försökt undvika objekt som är *préconstruits*, dvs. konstruerade utanför och före det egentliga forskningsarbetet. Det första nödvändiga steget, den "preliminära definitionen" för att tala med durkheimianerna, innebär en brytning med de definitioner och avgränsningar av objektet som cirkulerar inom vardagstänkandets domän, eller som utgår från låt säga, myndigheternas eller politikernas värld eller en eller annan intressegrupp. För både durkheimianerna och Bourdieu vore det otillåtligt att i förtid, innan objektet sorgfälligt konstrueras, uppställa en "hypotes", t.ex. om korrelationer mellan vissa variabler. Hypoteserna framkommer på ett långt senare stadium av forskningsprocessen, de genereras i och genom en metodisk bearbetning av den

1969.

³⁸³ *Op. cit.*, pp. 164-166.

³⁸⁴ F. Simiand, 1987, p. 363.

³⁸⁵ Ett godtyckligt valt exempel ur Bourdieus tidiga empiriska studier: när han inledde *Un art moyen*, 1965, p. 25, med att konstitueras fotografiet som "objekt för sociologiskt studium"), genom att placera in fotograferandets praktik i hierarkin av konstnärliga praktiker och genom att omformulera de traditionella estetiska frågorna till sociologiska frågor om etos (i andra upplagan 1970: habitus), genomförde han en operation som durkheimianerna kunde ha kallat utarbetandet av en preliminär definition.

sammanställda ackumulerade informationen.³⁸⁶

5.3 Vetenskaperna har egna objekt

Vetenskaperna konstruerar sina objekt, och varje enskild vetenskap karaktäriseras, fortfarande enligt den historiska epistemologin, av att den har *egna* objekt. Samma ståndpunkt skymtar redan i Bourdieus tidiga texter. Tag som exempel den volym från 1966 där Bourdieu samlade uppsatser om den aktuella sociala och ekonomiska utvecklingen i Frankrike, skrivna av sociologer och ekonomer. Företrädarna för dessa två discipliner "talar om samma *sak*, men vi har inte samma *objekt*", poängterade Bourdieu i inledningen. "Ekonomen förvånar sig över att sociologen kan ägna ett så omåttligt intresse åt att dechiffrera betydelsen av beteenden som i ekonomens ögon är betydelselösa; sociologen upprörs över att ekonomen nöjer sig med luftiga abstraktioner i vilka sociologen inte känner igen de situationer och erfarenheter som han själv vant sig vid att observera och tolka."³⁸⁷

Denna tanke, att en vetenskap definieras av att den har sina egna objekt, var central även hos samtida tongivande företrädare för den generation som kallades strukturalister, Althusser och Lacan med flera.³⁸⁸ Bourdieus sociologi var ett led i sextiotalets bredare uppgörelse med den empiristiska uppfattningen att en vetenskap karaktäriseras av att den ägnas fenomen av en viss given natur.

Bourdieu's behandling av klassbegreppet kan tjäna som ett åskådningsexempel på hur han konstruerar sina objekt. En marxistisk definition av samhällsklasserna är inte att tänka på: att hänvisa till olika gruppers ställning i förhållande till produktionsprocessen eller cirkulationssfären eller olika slag av produktionsmedel vore att importera en rad antaganden av politisk-ekonomisk

³⁸⁶ Se t.ex. P. Fauconnet och M. Mauss, *op. cit.*, p. 171. Eftersom vi här kontrasterar durkheimianernas metod mot den anglosaxiska tradition som vuxit fram som en generalisering av experimentell design, bör vi i rättvisans namn nämna exempelvis den s.k. "metaanalys" som sedan sjuttioalet vuxit fram inom den sistnämnda traditionen. Som ett alternativ till det traditionella förfarandet, där varje studie ger ett visst resultat som bedöms för sig, varefter man frågar om en upprepning skulle ge samma resultat, har beteendevetare och medicinare inom den amerikanska inflytandesfären pläderat för "metaanalyser", sammanställningar av en rad undersökningar som tillsammans ger en samlad bild. Här finns onekligen beröringspunkter med durkheimianernas metodlära med dess betoning av att sociologin är en experimentell vetenskap som framför allt måste arbeta med systematiska jämförelser.

³⁸⁷ Darras, *Le partage...*, 1966, p. 11.

³⁸⁸ Jfr Lacans seminarium den 15 januari 1964: "Det som gör en vetenskap specifik är att den har ett objekt." Detta objekt låter sig inte definieras av erfarenheten, varmed Lacan avsåg fältet för en viss praxis. Den moderna fysiken eller den moderna kemin definieras av att de har objekt som inte existerade för några sekel sedan. Däremot kan det förvetenskapliga tänkandet, exempelvis mystiken eller alkemin, definieras av erfarenheten i betydelsen fältet för en viss praxis. (J. Lacan, 1973, pp. 13f)

och samhällsfilosofisk natur som är främmande för sociologin. Inte heller empiristiska definitioner av samhällsklasserna med hjälp av mått på utbildning, yrkesbefattning och inkomst kunde i längden tillfredsställa Bourdieus syften. Med början under sjuttioalet har han utmejslat två åtskilda klassbegrepp, för det första de konstruerade klasserna, definierade av sitt kapitalinnehav och av sina relationer till de övriga klasserna, och för det andra de empiriskt existerande eller mobiliserade klasserna, som är förmögna till samfällt kollektivt handlande. Bourdieus distinktion mellan den konstruerade klassen och den mobiliserade eller empiriska klassen uppvisar en viss ytlig likhet med den marxistiska åtskillnaden mellan *die Klasse an sich* och *die Klasse für sich*. Närmare bestämt är en konstruerad klass

"en samling agenter som intar likartade positioner [i det sociala rummet], är underkastade likartade betingelser och betingade på likartat sätt och därför har alla chanser att äga likartade dispositioner och intressen, och därmed att producera likartade praktiker och ställningstaganden. Denna klass på pappret har det slags *teoretisk* existens som tillkommer teorier: eftersom den är resultatet av en förklarande klassificering, helt i linje med zoologernas eller botanikernas, tillåter den att man förklarar och förutser praktiker och egenskaper hos de klassificerade tingene [...]"³⁸⁹

En "konstruerad" eller "objektiv" klass är således ett konstruerat objekt med vars hjälp sociologen studerar ett antal människor som lever under liknande betingelser och besitter liknande tillgångar och egenskaper. *La distinction*, 1979, var ett stort anlagt försök att ringa in de konstruerade klasserna och klassfraktionerna i sextio- och sjuttotalsens franska samhälle, eller mer precist: att kartlägga den fördelning av tillgångar och egenskaper som definierar dessa konstruerade klasser. Detta syfte undgick många läsare, som tog för givet att författaren var ute efter att åstadkomma en empirisk klassanalys, i betydelsen en kartläggning av de faktiska, existerande klasserna.³⁹⁰ I själva verket lämnade Bourdieu i stort sett den senare frågan därhän i den nämnda boken.³⁹¹ Ur hans

³⁸⁹ "Espace social...", 1984, p. 4.

³⁹⁰ Det är en smula paradoxalt att Bourdieus antirealistiska och antisubstantialistiska budskap så ofta, åtminstone av läsare som fostrats i andra epistemologiska traditioner, tolkats på rakt motsatt sätt, som uttryck för realistiska och substantialistiska doktriner. Kanske var författaren inte utan skuld till att *La distinction* kunde läsas stick i stäv med hans egna intentioner, men han försökte ändå här och var klargöra sin ståndpunkt: "Den objektiva klassen får inte förväxlas med den *mobiliserade klassen*. Den senare är den helhet av agenter som, på grundval av de homogena objektiverade eller förkroppsligade egenskaper vilka definierar den objektiva klassen, sammanföres i en kamp som syftar till att bevara eller förändra de objektiverade tillgångarnas fördelningsstruktur." (*La distinction*, 1979, p. 113 not 6)

³⁹¹ Om Bourdieus syn på sambanden mellan konstruerade eller objektiva klasser och reellt existerande eller mobiliserade klasser, se särskilt två föreläsningar från mitten av åttiotalet, i artikelform tillgängliga som den nyss citerade "Espace social et genèse des «classes»", 1984, samt "Espace social et pouvoir symbolique", 1987 (särsk. pp. 152ff). I båda

perspektiv vore det ett otillåtligt realistiskt och substantialistiskt antagande att förutsätta att samhällsklasserna i sig äger något slags natur som låter sig sättas på formel. Arbetet med att konstruera systemet av relationer mellan "objektiva" klasser, en uppgift som Bourdieu försökte sig på i *La distinction*, ger sociologen möjlighet att bedöma sannolikheten för var skiljelinjerna mellan empiriska klasser kan komma att gå: eftersom företagsledare och arbetare har så olikartade ekonomiska och kulturella tillgångar och befinner sig långt från varandra i det sociala rummet är det osannolikt att de kommer att hamna i samma empiriska klass³⁹². En empiriskt existerande klass, dvs. en klass som verkligen är en grupp med förmåga att handla samfällt, föreligger inte bara för att sociologen fastslagit att en skara individer lever under likartade betingelser och förfogar över likartade tillgångar. En förutsättning för att en empirisk klass skall uppstå är att det finns representanter, talesmän, politiker som markerar dess enhet, formulerar dess krav och anför dess kamp.³⁹³ Dessutom måste den historiska situationen möjliggöra en sådan mobilisering.

På liknande sätt har Bourdieu laborerat med ett otal andra konstruerade objekt: de konstruerade levnadsbanorna (jfr inledningen till detta kapitel), det konstruerade rum av livsstilar som ägnades så stort utrymme i "L'anatomie du goût" och *La distinction*, de konstruerade individer som figurerade i *Homo academicus* etc.

I den sistnämnda boken var Bourdieu osedvanligt noga med att tydliggöra sin konstruktionistiska metod. Redan på första kapitlets första sida inskräpte han att de konstruerade individerna inte får förväxlas med "de konkreta individerna", universitetsprofessorerna av kött och blod. Den konstruerade individen "existerar som sådan blott i det teoretiska rummet av identitets- och åtskillnadsrelationer [...]"³⁹⁴. Den undersökning som redovisades i *Homo academicus* var ett tydligt exempel på Bourdieus speciella sätt att konstruera sociologiska objekt. Han samlade in en mängd information om professorerna, konstruerade med hjälp därav rum som definierades av likheter och skillnader dem emellan, och kunde till sist peka ut de "konstruerade" eller "epistemiska"

framställningarna framhävde Bourdieu skillnaderna mellan sin egen epistemologi och den som ligger till grund för det traditionella marxistiska klassbegreppet.

³⁹² "Espace social...", 1984, p. 4. Det är dock, tillfogade Bourdieu, tänkbart att människor i vissa situationer, exempelvis i samband med en internationell kris, formerar sig på grundval av nationell eller etnisk tillhörighet.

³⁹³ Den läsare som är intresserad av Bourdieus och hans medarbetares studier av hur reellt existerande eller mobiliserade klasser uppstår och fungerar, bör ta del av deras undersökningar av talesmännens och politikerna verksamhet. Se exempelvis ett antal nummer av *Actes de la recherche en sciences sociales* som behandlat politikens fält: n° 36-37, 1981; n° 38, 1981; n° 52-53, 1984; n° 71-72, 1988; n° 73, 1988; n° 85, 1990.

³⁹⁴ *Homo academicus*, 1984, p. 11.

förhållandena.⁴⁰⁴ I andra sammanhang har Bourdieu ofta tillämpat principen att konstruera samtliga möjliga fall, ett tänkt maximalt utfallsrum, som i nästa steg jämföres med de faktiska utfallen.⁴⁰⁵ Det sistnämnda tillvägagångssättet är knutet till ambitionen att överblicka hela systemet av relationer mellan potentiellt verksamma faktorer. Bourdieu har ständigt framhåvt att det är hela detta system av relationer som är verksamt, varför det vore fel att isolera enskilda faktorer. De tidiga analyserna av nativitetsstrategier kan, även om de ter sig en smula grovhuggna i jämförelse med Bourdieus senare arbeten, tjäna som åskådningsexempel. Här varnade han för att använda faktorer som inkomstnivå (eller utbildning, socialgrupp, anställningstrygghet, individens framtidsutsikter i yrket, yrkesgruppens framtidsutsikter) för att förklara olika gruppers varierande benägenhet att sätta barn till världen. Låt vara att sådana statistiska korrelationer existerar, men det är för den skull inte fråga om något enkelt orsakssamband, eftersom "inverkan av sådana faktorer som inkomst i varje enskilt fall bryts genom det prisma som består av varje grupps egna värden och normer, varmed samma orsaker i vart och ett av fallen kan skapa skilda verkningar. Nativiteten tycks i själva verket underkastad verkningar från en konstellation av faktorer som för varje observerad grupp (nationella och etniska grupper, samhällsklasser, religiösa grupper) uppvisar en särskild struktur, som bestämmer vikten av varje enskild faktor. Under sådana förhållanden vore det metodologiskt absurt att göra anspråk på att isolera inflytandet från den ena eller andra faktorn. Det enda rimliga tillvägagångssättet är att försöka bestämma den struktur hos konstellationen av faktorer som påverkar födelsetalen vid en given tidpunkt, i en bestämd grupp, i ett bestämt samhälle [...]"⁴⁰⁶

Citatet illustrerar att Bourdieus konstruktionism varit oupplösligt förenad med den relationism vi diskuterade i förra avsnittet. De rum han konstruerat, antingen det varit fråga om geografiska rum (exempelvis i Flaubertstudierna 1830- och 1840-talens Paris), rum av livsstilar, sociala fält eller rum av annat slag, har alltid i en eller annan mening utgjorts av system av relationer mellan positioner:

"Vad det man kan kalla den strukturalistiska revolutionen framför allt åstadkommit har varit att på den sociala världen tillämpa ett relationellt sätt att tänka som är den moderna fysikens och matematikens, och som identifierar det reella inte med substanser utan med relationer. Den 'sociala realitet' om vilken Durkheim talade är en helhet av osynliga relationer, nämligen de relationer som konstituerar ett rum av åtskilda positioner vilka definieras av sina relationer till varandra, av närhet eller

avstånd, och även av sina relativa lägen, överordnade, underordnade eller positioner däremellan. Sociologin är, i sina objektivistiska ögonblick, en social topologi, en *analysis situs* som man på Leibniz' tid kallade denna nya gren av matematiken, en analys av relativa positioner och av objektiva relationer mellan dessa positioner."⁴⁰⁷

Bourdieu's sätt att konstruera olika slag av rum är inte utan förbindelser med andra sociologiska traditioner. I den nyss återgivna passagen, hämtad ur ett föredrag 1986, pekade han själv på släktskapen med durkheimianism och strukturalism. Inom amerikansk sociologi är Lazarsfelds och hans medarbetares arbete med *property-spaces* ett klassiskt exempel på konstruerade rum av relationer.

Lägg dock märke till inskottet "i sina objektivistiska ögonblick" i citatet ovan. Studiet av objektiva relationer är en nog så viktig uppgift, men Bourdieu kräver att sociologin åstadkommer mer än så. Schematiskt uttryckt brukar Bourdieu och hans medarbetare arbeta i två steg. Först utnyttjar de informationer, gärna sådana som låter sig bearbetas statistiskt (här har från och med mitten av sjuttioalet korrespondensanalystekniker ofta kommit till användning), med vars hjälp olika slag av rum låter sig konstrueras (samhällsklassernas sociala rum, specifika sociala fält, geografiska rum etc). På så sätt framställer de preliminära översiktsskator över den aktuella domänen. Med utgångspunkt i dessa kartor kan de sedan fatta beslut om vilka insatser i form av intervjuer och frågeformulär, samtal med informanter, etnografiska observationer etc som kan löna sig. Ofta är det då fråga om noga avgränsade och målinriktade delstudier, kanske ett antal långa intervjuer med några få intervjuobjekt, närläsning av väl valda dokument eller studier av ett knippe intressanta levnadsbanor. Bourdieu har alltid lagt sig vinn om att arbeta kostnadseffektivt, han har i varje enskilt fall försökt finna just de frågor, just de material, just de undersökningstekniker som med minimal arbetsinsats ger maximal utdelning. Ett problem för läsaren är att Bourdieu sällan redovisar själva arbetsgången i sina undersökningar. Man får ofta gissa sig till hur forskningsarbetet gått till. Därför kan läsare som är vana vid att fråga efter "representativitet" i statistisk mening ha anledning att undra över urvalet av alla i framställningen inströdda intervjuutdrag, kommenterade citat ur diverse dokument, etnografiska observationer etc. Är det bara fråga om oförpliktande illustrationer, eller kanske rentav fusk, har Bourdieu självsvåldigt valt ut sådant som stöder hans egna teser? Tyvärr kräver nog ett svar på frågan att man som läsare försöker rekonstruera forskningsprocessen bakom framställningen. Sannolikt kommer man då att finna att arbetet följt det nyss skisserade schemat: forskningsområdet har ringats in med hjälp av de konstruerade rummen, ett

⁴⁰⁴ Se särsk. *Les héritiers*, 1964, pp. 89-91.

⁴⁰⁵ Se t.ex. *Un art moyen*, 1965, p. 108, där det sades att de sociala användningarna av fotografiet "framträder som ett systematiskt urval [...] bland de objektiva möjliga användningarna [...]". Jfr även *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 58, eller den redan flera gånger nämnda analysen av Flauberts *L'éducation sentimentale*.

⁴⁰⁶ "La fin...", 1966, p. 144.

⁴⁰⁷ "Espace social...", 1987, p. 150.

slags preliminära kartor som i nästa steg rättfärdigat ett närgånget studium av bestämda avgränsade fenomen, sociala grupper eller individer som framstått som "representativa" i betydelsen att de representerat i sammanhanget sociologiskt relevanta problem.

Konstruktionismen har givetvis sina risker. Frestelsen att så att säga deducera världen ur de konstruerade systemen ligger nära till hands (Leibniz' system, som Bourdieu ofta explicit eller implicit hänvisat till, är ett klassiskt exempel). Vi har tidigare nämnt några krav som Bourdieu ställer på ett sorgfälligt konstruktionsarbete: samtliga relevanta positioner, dvs. alla de positioner som bidrar till att upprätta rummets struktur, måste finnas representerade i datamaterialet; tonvikten måste ligga på relationerna, man måste med andra ord akta sig för det substantialistiska misstaget att tillskriva de olika elementen en inneboende natur oberoende av deras placering inom hela systemet av relationer; man måste undvika att överta klassificeringar, låt säga socio-ekonomiska kategorier, som inte är förankrade i forskningsarbetet utan hämtats från annat håll.

Vidare är Bourdieu noga med att hålla dörrar öppna som från konstruktionen av system kan leda vidare till studier där etnografiska eller fenomenologiska metoder kommer till användning. I hans egen forskningspraktik utgör konstruktionen av rum av objektiva relationer ett inslag bland andra - förvisso ett synnerligen centralt inslag, men för den skull ingen slutstation. Bourdieu har lagt sig vinn om att kunna fortsätta med studier av mer etnografisk eller fenomenologisk art, vilket förutsätter möjligheten att återvända till exempelvis detaljerad information om de konkreta människorna och grupperna.⁴⁰⁸ Därigenom avviker hans sociologi från den klassiska durkheimianismen, från strukturalismen, eller från det slags amerikansk survey-sociologi som går ut på att extrahera fram mönster av preferenser, konsumtionsvanor, partisympatier etc, eventuellt korrelerade med variabler som socialgruppsstillhörighet, ålder eller kön - ja, över huvud taget från det mesta som går under namn av makrosociologi.

Å andra sidan har Bourdieus konstruktionism inneburit att han inte kunnat förlita sig på enbart etnografiska, interaktionistiska eller fenomenologiska metoder. Därmed skiljer sig hans sociologi från många av de amerikanska bidrag, rubricerade etnometodologi, mikrosociologi, vardagslivssociologi,

antropologisk metod etc, som under de senaste decennierna utmanat makrosociologins monopol. Ur Bourdieus perspektiv framstår exempelvis etnometodologins ambition att "beskriva den naiva erfarenheten av den sociala världen" som otillräcklig; sådana beskrivningar kan vara av stort intresse, men blott "förutsatt att man vet vad man gör och inte utger vetenskapen om den upplevda erfarenheten av den sociala världen för att vara vetenskapen om den sociala världen"⁴⁰⁹. Även om han ofta uttryckt sin uppskattning av Erving Goffmans skarpöga observationer (och med översättningar i sin serie hos Éditions de Minuit bidragit till att introducera dennes författarskap i Frankrike), har ändå detta slags etnografisk metod i Bourdieus eget arbete bara fungerat som ett inslag bland många andra. Det slags fenomenografi som utgår från isolerade studier av människors föreställningsvärldar ter sig ur Bourdieus perspektiv som otillåtligt ensidig, liksom det slags interaktionism som bygger sociala teorier "underifrån", med utgångspunkt i samspelet mellan ett par, tre individer. Den ståndpunkt som i USA under namn av "konstruktivism" givits spridning av Alfred Schütz' lärjungar och lärjungars lärjungar, det vill säga uppfattningen att våra vardagliga föreställningar, begrepp och kategorier är "sociala konstruktioner", framstår som trivial inom ramen för en sociologi som i likhet med Bourdieus bygger på traditioner från durkheimianerna och fenomenologin, samtidigt som det vore oförenligt med Bourdieus epistemologi att utnämna dessa vardagslivets "sociala konstruktioner" (som Bourdieu tvärtom kallar "prekonstruktioner") till vetenskapliga objekt.

⁴⁰⁸ Detta har säkerligen varit ytterligare ett skäl till att Bourdieu föredragit korrespondensanalysen framför alternativa statistiska tekniker som omvandlar fördelningar av kvalitativa data till kvantitativa variabler och sammanfattande mått (jfr avsnitt 4.2 ovan). I studierna av sociala fält har Bourdieu och hans medarbetare ofta, i förnyade intervjuer eller genom att samla in annat material, återvänt till sådana individerna i materialet som under arbetets gång visat sig särskilt intressanta.

⁴⁰⁹ "Les intellectuels...", 1975, p. 26.

6. SAMHÄLLSVETARENS SJÄLVREFLEXION

Det finns personliga skäl till att jag väljer att sätta punkt för framställningen genom att diskutera Bourdieus speciella sätt att odla självreflexionens konst.

I likhet med så många jämnåriga började jag i slutet av sjuttioalet att vackla i tron på det vetenskapliga arbetets värde. Därtill bidrog min och många andras favoritlektyr vid den tiden. Vi hade återupptäckt Horkheimers och Adornos diagnos av upplysningsprojektets inbyggda motsägelser. Av Michel Foucault hade vi lärt att vilja till vetande är vilja till makt. Vi hade begrundat Jean Baudrillards åsikt att åtskilliga av våra tankemönster, såsom produktionsmetaforen, dvs. böjelsen för att tänka all slags verksamhet i termer av råmaterial, bearbetning och resultat, eller helt enkelt vår drift att tillskriva mening åt tecknen som omger oss, är godtyckliga mallar som vi tvingar på verkligheten. Jag var inte ensam om att i början av åttiotalet vallfärdade till Paris för att bevista Foucaults, Deleuzes, Guattaris, Derridas, Lyotards och Baudrillards föreläsningar och seminarier; det var genom parisiska läromästares förmedling som nordeuropéer ur min generation återupptäckte Nietzsches kritik av den västerländska metafysiken. Ambitionen att viga livet åt vetenskapen framstod med ens som betänklig. Vi, som nyss så trosvisst bekant oss till en kritisk human- och samhällsvetenskap, hade drabbats av insikten att till och med en vetenskap med pretentioner på att blottlägga makten och herraväldet fungerar som en insats i maktens spel. Med vilken intellektuell, moralisk eller politisk rätt gör samhällsvetaren anspråk på att avtäcka den objektiva meningen bakom medmänniskornas handlingar? Om vilja till vetande är vilja till makt, om forskaren inte är en figur som skrider allt närmare i verkligheten inneboende sanning, utan i stället bidrar till att fabricera en sanning som pådyvlas medborgarna, vilket utrymme finns då för en kritisk vetenskap?

Frågorna ter sig i efterhand nästan fänigt tidsbundna men var då, i början av åttiotalet, allvarliga nog. Var lösningen en samhällsvetenskap som i stället för att stirra sig blind på objektiva förhållanden bereder mer utrymme åt subjektiviteten, åt människors erfarenhet? Så hade jag tänkt under en period, framför allt under intryck av sjuttioalets framstötter i anslutning till frankfurtraditionen.⁴¹⁰ Oskar Negts och Alexander Kluges *Öffentlichkeit und*

Erfahrung, 1972, hade varit en bibel för mig och mina vänner, och jag hade farit till Tyskland för att lära mer om den aktuella socialisationsforskningen och till Center for Contemporary Cultural Studies i Birmingham på jakt efter redskap för studiet av symboliska meningssammanhang, utan att finna det jag sökte. Det föreföll som en nödlösning att på mer eller mindre utvärtes vis addera analyser av "den subjektiva faktorn" till undersökningar av objektiva förhållanden. Och ingen av de traditioner jag sökt mig till hade besvarat den allt mer påträngande frågan, på en och samma gång vetenskaplig och etisk, om hur samhällsforskarens verksamhet kan rättfärdigas. De freudianskt sinnade frankfurtianernas intresse för subjektiviteten omfattade knappast forskarens egen subjektivitet. Den engelska "cultural studies"-traditionen var ett närmast övertydligt exempel på hur forskare kan beslöja sin egen position och sina egna intressen genom att utropa sig till uttolkare av och talesmän för sina medmänniskor - trots att upptagenheten av subkulturer och motkulturer, motståndspotentialer och frigörelsemöjligheter bar så tydlig prägel av forskarnas

genomlevda vända inför det vetenskapliga arbetets anspråk:

"Det gives inget oskyldigt, av makten orört tillstånd att sörja förlusten av eller väva utopier kring, lika litet som någon privilegierad position utanför makten där kritikern kan förskansa sig och uttala sanningen om makten.

För mig själv - och säkert för fler som haft den marxistiska diskussionen i frankfurtraditionens förlängning under sent sextiotal och tidigt sjuttiotal som sin filosofiska akademi - är detta en senkommen och svårhanterlig lärdom. Vi trodde oss visserligen ha genomskådat leninismens illusion om ett 'läger' (partiet, den vetenskapliga socialismen) utanför och obehärrat av den borgerliga ordningen och den borgerliga vetenskapen. Av sextioalets nya marxforskning hade vi lärt att kritiken av den politiska ekonomin långt ifrån att vara en universalteori erbjöd en metod med sina noga avgränsade giltighetsområden. Vi hade tagit intryck av de gamla frankfurtianernas kritik av totalitetstänkande och identitetsfilosofi, liksom av deras negativa antropologi: man bör inte utforska det som är rätt utan det som är fel [...]. Kunskap om det väsentligt mänskliga kan bara nås indirekt, via studiet av de samhälleliga deformationerna. Vi kände oss illusionsfria så det förslog.

Ändå antog vi existensen av detta 'något' som kapitalismen deformerar för givet, ett 'något' som i enlighet med frankfurtraditionen förbands med psykiska djupstrukturer, den tidigaste barndomen, rester av samhällsformer som föregått den borgerliga, och andra motståndsfickor dit församhälleligandet ännu inte trängt. Vi älskade 'motståndspotentialer'. Förhoppningarna knöts till ansatser till proletär offentlighet som bjöd motstånd mot de moderna produktionsoffentligheterna, till de nya miljö-, kvinno-, fredsrörelser som inte föll undan för den statliga definitionen av politik, till ungdomskultur och självorganiserade barnoffentligheter, under någon period t.o.m. till kärnfamiljen som skyddszon mitt i den blinda samhälleligheten.

Den grundläggande tankefiguren var enkel. Samhälleligt tvång å ena sidan och detta mysteriösa 'något', det väsentliga mänskliga som tvånget trycker sina former på å den andra. Möjligen fanns i botten en barnatro på att människan innerst inne är god. Hur som helst blev subjektiviteten - som bjuder motstånd och inte låter sig deformeras hur långt som helst utan att förstöras - den arkimediska punkt utanför makten vid vilken kritiken av samma makt kunde ta spjörn.

Efter hand tedde sig saken mindre självklar." (pp. 67-69)

⁴¹⁰ Som ett tidsdokument citerar jag ur en uppsats i *ord & bild* nr 4 1984 om min egen nyss

alldeles egna intressen, i deras egenskap av vänstersinnade kättare i den samhällsvetenskapliga världen.

Återstod således blott att söka sig någon annanstans än till den akademiska världen? Åtskilliga bland mina vänner valde den utvägen.⁴¹¹ De vände de traditionella vetenskapliga genrerna ryggen, ville i stället skriva essäer eller kritik och odlade en stil som gränsade till skönlitteraturens. Ned med teorierna och generaliseringarna, fram för det fragmentariska och partikulära, allt som undandrar sig klassificering! Så långt förstod jag dem. Visst kunde man förhålla sig så, om det nu inte gick att leva som obekymrad intellektuell av traditionellt akademiskt snitt. Men jag begrep aldrig att de synbarligen utan betänkligheter kastade sig in i journalistiken och kulturlivet. Dessa marknader är väl varken mer eller mindre fria än den vetenskapliga världen? Varje intellektuell som menade sig ha genomskådat myten om det suveräna sammanhållna subjektet borde väl, oavsett vilken marknad han ger sig in på, vända dessa insikter mot det egna tänkandet, den egna verksamheten och den egna positionen? Icke! I stället fylldes kultursidorna av de mest oblyga hyllningar till den fria och obundne intellektuelle och den skapande konstnären. För mig gick det inte ihop. Hur kan man glädjas åt att den traditionella subjektstilfilosofin brakat samman, att tänkandet och skrivandet inte längre framstår som utflöden från den ene eller andre författarens jag, att den intellektuella världen i stället träder fram i all sin rikedom, som en intrikat väv av texter och bilder och röster - och samtidigt undvika att detronisera sitt eget jag?

Ett av mina egna intresseområden var utbildningssociologi. Även här var jag undrande. Regeln föreföll vara att den samtida kritiska utbildningsforskningen kunde ifrågasätta åtskilligt men aldrig sig själv. Samma forskare som satte en ära i att demonstrera att utbildningens realitet är något annat än lärarnas, politikernas eller administratörernas subjektiva föreställningar därom, var märkligt omisstänksamma inför sitt eget verksamhetsfält. Sina egna ställningstaganden utsatte man sällan för det slags granskning som man bestod sina forskningsobjekt, och i stället för att skärskåda sina lärofäders teoretiska

⁴¹¹ Jag tillåter mig att återge ytterligare några rader ur min beskrivning av den sinnesförändring som mot slutet av sjuttioalet drabbade många av dem som fostrats inom frankfurtraditionen: "Man misstrodde det kritiska förnuftet, upplysningsarvet om man så vill, som genomsyrat sextio- och det tidiga sjuttioalets radikalism. Kritiken riktades nu inte så mycket mot kapitalet som mot Makten, inte så mycket mot den borgerliga vetenskapen som mot själva vetenskapligheten, förnuftsstron och föreställningarna om ett sammanhållet mänskligt subjekt, mot storteorierna och herre- eller mästertänkandet och mot vår drift att producera Sanningen, att tvinga in den mångskiftande verkligheten under begrepp, kategorier, språk. Leken och *la gaya scienza* hyllades och det dionysiska stod högre i kurs än det apolliniska. Nietzsche hade med andra ord gjort come-back också på den tyska intellektuella scenen." (*ord & bild*, nr 4, 1984, p. 70)

och empiriska forskningspraktik litade man till deras programmatiska uttalanden om hur forskning borde bedrivas.

Att jag efter ett par år av grubblerier trots allt återvann tilltron till samhällsvetenskapens traditioner, och inte rycktes med av den rörelse som 1982 blev synlig på kultursidorna under namn av "poststrukturalism" (och senare under åttiotalet: "postmodernism"), berodde säkerligen på att jag hamnat i två miljöer där jag lärde vad empirisk samhällsvetenskaplig forskningspraktik vill säga, dels den forskningsgrupp som Ulf P. Lundgren började samla kring sig i Stockholm i slutet av sjuttioalet, dels Pierre Bourdieus Centre de sociologie européenne i Paris. Tidigare hade mina föreställningar om det vetenskapliga vardagsarbetet varit en smula verklighetsfrämmande. Jag hade varit hänvisad till att läsa, fundera och samtala med likasinnade. Nu erbjöds chansen att lära känna forskningspraktikens möjligheter och begränsningar.

Med tanke på min bakgrund var det inte konstigt att jag kände mig hemma i den förstnämnda forskningsgruppen. I kretsen kring Lundgren öppnades möjligheter att arbeta med undersökningar av ett slag som påminde om den aktuella tyska och franska samhällsvetenskapliga utbildningsforskningen. (Vid denna tid dominerades annars svensk pedagogisk forskning av nordamerikanska empiristiska traditioner, företrädesvis med rötter i psykologin, samt av diverse "anti-positivistiska" upprorsrörelser som accepterade att låta sig definieras negativt, nämligen som motståndare till just dessa amerikanska traditioner.)

Det fanns några olika skäl till att jag lockades av miljön kring Bourdieu. Från hans center flöt en strid ström av publikationer som vittnade om att där pågick ett arbete som förenade epistemologisk reflexion och begreppslig stringens med bred empirisk forskningspraktik. Redan detta framstod som tilltalande i jämförelse med de annars vanliga sterila motsättningarna mellan "teoretiker" och "empiriker". Vidare föreföll vissa bland Bourdieus begrepp, såsom kapital, habitus och misskännande, kunna vara till nytta i samband med det nämnda problemet att överbrygga klyftan mellan analyser av objektiva förhållanden och undersökningar av subjektiva erfarenhetsvärldar. Men det som ursprungligen mer än något annat attraherade mig i Bourdieus författarskap var en märkvärdig förmåga till självreflexion. Kanske, tänkte jag, var detta en väg ut ur mitt trångmål. Låt vara att upplysningsprojektet i sin traditionella skepnad havererat, låt vara att forskaren inte kan göra anspråk på att besätta en privilegierad utkikspunkt. Abdikationen är kanske ändå inte enda utvägen. Kanske är det trots allt möjligt att verka som kritisk samhällsvetare, om man vänder de vetenskapliga verktygen mot vetenskapen själv, om man gör inte bara medmänniskorna utan även sig själv, sin egen utkikspunkt och den vetenskapliga värld där man är verksam till objekt?

De första kontakterna med Bourdieu och hans medarbetare hjälpte mig att välja väg, eller rättare sagt att förstå vari vägvalet bestod. Antingen gör man sig naiv. Man övertygar sig själv och andra om att man står över eller vid sidan av dominansförhållandena på de intellektuella fälten, att man gör det man tror på, utan sidoblickar, av kärlek till vetenskapen, sanningen, demokratin eller vad det nu kan vara (så kanske vi alla tänker i fråga om de projekt som ligger oss allra varmast om hjärtat). Bourdieus sociologi visade på en annan möjlighet, självreflexionens väg, eller med Bourdieus ord: "socioanalys". Genom att analysera det fält där jag själv vistas, reglerna för hur nya pretendenter upptas i gemenskapen, vilka investeringar och insatser som krävs för deltagande i spelet, vilka orienteringsriktningar som står till buds, vilka värden som står på spel och vilka symboliska och materiella vinster som finns att hämta - genom kunskap om allt detta och om mina egna dispositioner och min egen placering i fältet har jag en chans att i någon mån värja mig mot att bli fältets fånge. Jag kan i någon mån vaccinera mig mot frestelsen att säga just det som min position inom fältet tilldelar mig att säga och inget annat. Jag har en chans att slippa vara intellektuell av den traditionella typen, han som talar för sina medmänniskor utan att upptäcka att han talar i stället för dem.

Detta var den allra första lärdom jag hämtade hos Bourdieu. Efter hand upptäckte jag mer, varav somligt presenterats i den här boken, men det var nog den första lektionen som satte de djupaste spåren. Intrycken av det man läser beror som bekant på när man läser, och jag råkade på Bourdieu i ett vankelmodigt ögonblick, då jag tvivlade på det intellektuellt, moraliskt och politiskt försvarliga i att vistas i den akademiska världen. Utan Bourdieu är det inte så säkert att jag varit samhällsvetare i dag. Inte så att jag tror att Bourdieus metoder i alla avseenden är överlägsna, jag kan gott tänka mig att arbeta med redskap från andra traditioner, men det finns ett inslag i hans sociologi som jag inte är beredd att överge: "socioanalysen" som den ofrånkomliga grunden för allt samhällsvetenskapligt arbete.

Det är knappast nödvändigt att ägna utrymme åt någon introducerande framställning av Bourdieus syn på socioanalysen. Det har jag gjort i andra sammanhang⁴¹², och framför allt har Bourdieu själv i många texter⁴¹³ med all önskvärd tydlighet presenterat sin uppfattning. Jag skall bara beröra några få aspekter av frågan om samhällsvetenskapens subjekt. Även om detaljerade jämförelser knappast är meningsfulla, finns det här på ett allmänt plan paralleller mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin. I båda

⁴¹² Senast i en föreläsning som trycktes 1990 under rubriken "Intellektuella vill tänka annorlunda".

⁴¹³ Ett urval blir inom kort tillgängligt på svenska i en liten volym som jag just nu sammanställer (P. Bourdieu, *Texter om de intellektuella*, Symposion Bokförlag).

fallen är en vägledande tanke att vetenskapens utveckling förutsätter en permanent och ingående reflexion över vetenskapens subjekt.

6.1 Socioanalysen

I första kapitlet citerade jag några rader ur Sartres berömda dödförklaring från 1943 av Durkheims sociologi. Uttalandet förekom i en stor uppsats om Georges Bataille, vars sociologi enligt Sarte trängde ut det genuint mänskliga och därmed landade i mysticism:

"Man kommer att tänka på Durkheims berömda föreskrift 'att behandla sociala fakta som ting'. Se här det som förlett M. Bataille in i sociologin! Ack, om han kunde behandla sociala fakta och människorna och sig själv som ting, om hans egen urbota individualitet för honom kunde framträda som en bestämd given kvalitet, i så fall skulle han vara befriad från sig själv. Olyckligtvis för vår författare är Durkheims Sociologi död: sociala fakta är inte ting, de är betydelser, och som sådana hänvisar de till den varelse genom vilken betydelserna blir till, människan, som inte på en och samma gång kan vara forskare < savant > och vetenskapens objekt. Lika gärna kunde man försöka lyfta stolen man sitter på genom att ta tag i dess tvärsålar. Ändå är det i denna gagnlösa strävan M. Bataille finner behag."⁴¹⁴

På punkt efter punkt utgör Sartres budskap den konträra motsatsen till Bourdieus. Den senare har på allt sätt försökt demonstrera att durkheimianismen förtjänar att återupplivas, att principen att "behandla sociala fakta som ting" bör återupprättas, att sociologin (låt vara en sociologi som överskrider durkheimianismen) kan bidra till kunskapen om till och med det mest intima och individuella, att det är tillåtligt, ja rent utav frigörande att göra människor till objekt, och, slutligen, att forskaren själv både kan och bör vara på en och samma gång vetenskapsman och objekt.

I fråga om det sistnämnda påbudet, att forskaren bör göra sig själv till objekt, kan vi skönja en utveckling i Bourdieus författarskap, från fenomenologin till sociologin. I de tidiga studierna fanns ett par textställen som tyder på att Bourdieu framför allt hade fenomenologiska analyser i åtanke. I en uppsats om tidsuppfattningen i det traditionella bondesamhället kritiserade han etnologer som utsätter sina studieobjekt för fenomenologisk analys men försummar att på motsvarande sätt analysera sin egen erfarenhet av världen.⁴¹⁵ När han i redovisningen av fotografiundersökningen poängterade att det vore fel att, under åberopande av objektivitetens krav, ur sociologin utesluta den levda erfarenheten < l'expérience vécue >, nämnde han explicit att detta gällde såväl

⁴¹⁴ J.-P. Sartre, 1947, p. 186, uppsatsen "Un nouveau mystique" [1943].

⁴¹⁵ "La société traditionnelle", 1963, p. 38.

studieobjektens som forskarens erfarenhet.⁴¹⁶ I dessa fall krävde Bourdieu således att forskaren skall göra både sig själv och sitt studieobjekt till föremål för fenomenologisk analys.⁴¹⁷ Senare skulle Bourdieu i stället lägga huvudvikten vid den sociologiska analysen, det vill säga forskarens granskning av de sociala betingelserna för sin egen situation, sitt eget tänkande och sitt eget handlande. För att beteckna ett sådant arbete myntade han en term, "socioanalys", av allt att döma skapad i analogi med "psykoanalys".⁴¹⁸ (Som en synonym till "socioanalys" har Bourdieu ibland använt uttrycket "social psykoanalys".)

I de tidiga texterna är frågan om sociologens självreflexion inget framträdande tema⁴¹⁹, men senare skulle Bourdieu lägga stor vikt vid kravet att sociologen arbetar med att "socioanalysera" sig själv. Det handlar inte bara om att gräva i sin personliga biografi, utan lika mycket om att avtäcka mekanismerna i den vetenskapliga värld där man är verksam. I installationsföreläsningen vid Collège de France i april 1982 framhävde Bourdieu att alla sociologins utsagor kan och bör tillämpas på sociologin själv⁴²⁰, och i den första stora föreläsningsserien vid samma institution demonstrerade han oupphörligen att hans egna begrepp - kapital, habitus, fält, misskännande, strategi, intresse och så vidare - låter sig användas som verktyg i analysen av sociologins och sociologernas värld. För att citera en av hans egna programförklaringar: "Det jag vill visa er med dessa föreläsningar är nödvändigheten av en permanent metadiskurs om sociologin."⁴²¹

I och för sig är det ingen originell ståndpunkt att efterlysa en sociologi om sociologin. Mer ovanligt är att så eftertryckligt som Bourdieu kräva att varje

⁴¹⁶ *Un art moyen*, 1965, p. 17.

⁴¹⁷ Tilläggas kan, att förhållandet mellan jaget och medmänniskorna länge varit ett centralt tema inom de franska dispyterna om fenomenologin (för en översiktlig framställning, se första kapitlet i V. Descombes, 1979). Till dem som tog ställning för en fenomenologi som framhäver förhållandet mellan jaget och den andre och mot det slags existentialism som i Kierkegaards efterföljd betonar människans ansvarighet inför sig själv, hörde Bachelard (se särsk. förordet till den franska översättningen 1969 av Martin Bubers *Ich und Du*).

⁴¹⁸ Uttrycket "socioanalys" uppträdde i Bourdieus författarskap första gången i tryck 1965, se "Communication...", *Norait*, n° 95, 1965, pp. 18 och 20. Denna text var en bandutskrift av en diskussion där Bourdieu inför ett auditorium i Arras besvarade frågor med anledning av publiceringen av *Les héritiers*. Han berättade om sina personliga erfarenheter som universitetslärare i sociologi, och liknade lärarens uppgift vid psykoanalytikerns: läraren har att bidra till en "socioanalys", som hjälper studenterna att komma förbi det motstånd som inte beror på psykiska blockeringar utan på sociala förhållanden, exempelvis bristande överensstämmelser mellan studiemiljön å ena sidan och studenternas sociala ursprung å den andra (p. 18).

⁴¹⁹ I den nyss citerade texten, där termen socioanalys förekom för första gången, var det inte sociologens självreflexion som avsågs, utan dennes mission att förmå andra människor att reflektera över de sociala betingelserna för sina liv.

⁴²⁰ *Leçon inaugurale*, 1982, p. 5f.

⁴²¹ Föreläsning, Collège de France, 15 mars 1984.

sociologisk forskningspraktik måste grundas på en sociologisk reflexion över sociologin och sociologen själv. På samma sätt som Bourdieu reagerat mot att metodologin institutionaliserats som en avskild specialitet, med egna experter och läroböcker, har han motsatt sig att "sociologisociologin" förvisas till vetenskapsteorin eller vetenskapshistorien eller vetenskapssociologin. Ståndpunkten innebär ett överskridande av den klassiska durkheimianismen, som i hög grad lämnade forskningssubjektet utanför den ordinära sociologiska analysen. Samtidigt ligger det självfallet för en sociolog som anknyter till traditionen från durkheimianerna nära till hands att utvidga deras sätt att analysera tankeformernas sociala genes till att gälla sociologin själv.⁴²²

Det finns beröringspunkter mellan Bachelards "psykoanalys" av den vetenskapliga anden och Bourdieus "socioanalys". Både Bachelard och Bourdieu utgick från att forskningssubjektet är placerat i tid och rum och måste studeras som sådant. Båda hävdade att en rigorös analys av forskningssubjektet och dess föreställningar utgör en oundgänglig grund för varje slags vetenskapligt arbete. Med Bachelards ord: "Innan den engagerar sig i en objektiv kunskap, av vad slag det vara må, måste anden underkastas psykoanalys, och inte bara i allmänhet utan även på alla de särskilda begreppens nivå."⁴²³ Bachelards "psykoanalys" skall inte uppfattas som någon isolerad vetenskapsteoretisk angelägenhet; han krävde av de praktiskt verksamma forskarna att dessa ägnade sig åt "självpsykoanalys"⁴²⁴. Med en smula god vilja kan man i Bachelards diskussioner till och med spåra en liten öppning mot sociologiska analyser. Bachelards teser att forskningssubjektet aldrig är enbart individuellt utan befinner sig i en "social situation", att den moderna vetenskapen har karaktär av *culture* och *cit  *, att de olika "regionala rationalismer" som präglar varje deldisciplin kännetecknas av en viss autonomi (jfr förra kapitlet, avsnitt 6), är inte alldeles oförenliga med Bourdieus analyser av vetenskaper som relativt autonoma sociala fält.

Men skillnaderna är uppenbara. Bourdieu är sociolog, och har i jämförelse med Bachelard lagt ojämförligt mycket större vikt vid att utreda de sociala förutsättningarna för den vetenskapliga praktiken. Dessutom intresserade sig Bachelard framför allt för naturvetenskaperna och matematiken, medan Bourdieus egen disciplin, sociologin, reser alldeles särskilda problem för var och en som vill analysera forskningssubjektet.

⁴²² Bland durkheimianernas övriga nutida arvtagare har även Mary Douglas noterat att Durkheim inte drev sin tes om primitiv klassificering långt nog: han nådde inte fram till att kritisera den moderna vetenskapens sociala kategorier.

⁴²³ G. Bachelard, *La philosophie du non* [1940], 1981, p. 25.

⁴²⁴ Uttrycket förekom i en sen text [1957], återgiven i *L'engagement rationalist*, 1972, p. 98.

6.2 Sociologins subjekt

Sociologins "vetenskapliga subjekt" är, preciserade Bourdieu i en av de första föreläsningarna vid Collège de France, "inte ett individuellt subjekt, och heller inte ett kollektivt subjekt. Det är ett slags säreget möte mellan socialt konstituerade habitus och ett fält, nämligen det fält där konkurrensen gäller produktionen av den legitima diskursen om den sociala världen."⁴²⁵

Om och om igen har Bourdieu analyserat sociologins subjekt på ungefär detta sätt. Uttryckssättet har varierat: som subjekt har han ibland utpekat den uppsättning habitus som är verksam inom det vetenskapliga fältet, ibland fältet självt, ibland, som i citatet ovan, mötet mellan habitus och fält, men det väsentliga är att han helt enkelt analyserat sociologer på samma sätt som han brukar analysera andra agenter, utrustade med vissa typer av habitus och kapitaltillgångar, och diskurserna inom sociologins fält så som han brukar analysera diskurser inom andra kulturella produktionsfält. Vi behöver inte här uppehålla oss därvid. Även om det självfallet innebär särskilda psykologiska och sociala svårigheter att analysera det fält där man själv är verksam⁴²⁶, är metoderna i princip desamma som dem vi diskuterat tidigare. Däremot finns det skäl att kort nämna vissa möjligheter och problem som har att göra med sociologins (i vid mening) egenart.

Sociologins framsteg är beroende av att kunskapen om villkoren för frambringande av sociologisk kunskap utvecklas. Denna grundsats lyser igenom överallt i Bourdieus författarskap från och med senare hälften av sextiotalet. Sociologin måste grundas på en epistemologisk reflexion som gör rättvisa åt disciplinens egenart.

Det sociologiska arbetet innebär att forskaren gör andra människor till objekt, vilket är problematiskt eftersom dessa objekt i sin tur är subjekt. Bourdieus lösning har bestått i att reda ut förhållandet mellan två slag av kunskap, den praktiska kunskapen och sociologins vetenskapliga kunskap⁴²⁷. Det är, enligt

Bourdieu, en illusion att tro att klyftan dem emellan kan överbryggas. Sociologen kan aldrig göra anspråk på att träda i forskningsobjektets ställe. Han måste nöja sig med att, i vetenskapens språk och med de verktyg som de vetenskapliga traditionerna ställer till hans förfogande, rekonstruera en realitet som för deltagarna är och måste vara något annat.

Om sociologen således aldrig kan realisera vad som brukar kallas "deltagande observation", kan han i stället engagera sig i det som Bourdieu benämnt "deltagande objektivering"⁴²⁸: han kan bidra till att synliggöra de objektiva villkor under vilka människor lever, och han kan sträva efter att göra de redskap som behövs för en sådan objektivering tillgängliga för sina medmänniskor.

En förutsättning för att sociologen skall lyckas därmed, är att han är beredd att göra också sig själv till objekt. Han måste analysera villkoren för sitt eget kunskapsarbete. I annat fall tenderar han att blanda samman sina egna intressen med studieobjektens. Han kan exempelvis frestas att tillskriva alla människor det speciella kunskapsintresse som innebär att man behandlar världen som funnes den till för att tolkas. Själv har sociologen till yrke att leverera tolkningar, varför det ligger nära till hands att även föreställa sig den praktiska kunskapen i termer av tolkning, dechiffrering, avkodning. Men den praktiska kunskapen är något helt annat: den går inte ut på att läsa världen som en bok, den handlar om att vistas i världen, att orientera sig, att utveckla strategier och praktiker. Egentligen kräver Bourdieu således att sociologen tillägnar sig två slag av kunskapsteori som inte får blandas samman, det ena avseende sociologens eget arbete, det andra den praktiska kunskap som utgör sociologens omedelbara studieobjekt. Kort sagt: sociologen har en relation till sitt objekt - han förhåller sig som nämnts uttolkande, han kanske dessutom, beroende på sin egen position

konklusion (Célibat... ", 1962, pp. 108f) skisserade Bourdieu ett explicit program: Å ena sidan måste sociologen studera det "subjektiva medvetandet". Det är således inte nog att studera ett socialt faktum, man måste även förstå "det spontana medvetandet om det sociala faktumet" (här markerade Bourdieu således sitt uppbrott från den ortodoxa durkheimianismen). "Även om sociologen inte tillåter sig att sätta tilltro till subjektens medvetande om sin situation eller att ta den förklaring de ger bokstavligen, så tar han ändå detta medvetande på tillräckligt allvar för att försöka upptäcka dess verkliga grund [...]." Å andra sidan skall sociologen studera sociala fakta som sådana, den objektiva värld i vilken människor lever. Han kan gå i land med den sistnämnda uppgiften "tack vare privilegiet att han befinner sig i observatörens situation där han kan tänka det sociala utan att behöva handla". Sociologens uppgift är att samtidigt bemästra dessa två slag av kunskap, "han är inte nöjd förrän han lyckas nå fram till en enhetlig förståelse som på en och samma gång omfattar den omedelbara sanning som är given för det levda medvetandet och den sanning som den vetenskapliga reflexionen mödosamt erövrar". Vi finner således i uppsatsen om ungarlarna i Béarn en embryonal formulering av den sociologiska kunskapsteori som skulle utarbetas grundligt i *Esquisse...*, 1972 (se särsk. början av andra delen, pp. 157ff), och i första delen av *Le sens pratique*, 1980.

⁴²⁸ Se t.ex. "Sur l'objectivation...", 1978.

⁴²⁵ Föreläsning, Collège de France, 2 november 1982. Jfr äv. den publicerade resumén "Sociologie", 1983, p. 519.

⁴²⁶ Om dessa svårigheter, se särsk. det första kapitlet av *Homo academicus*, 1984.

⁴²⁷ Redan i början av sextiotalet, i studien av ungarlarna på den béarnesiska landsbygden (jfr ovan, kapitel III, avsnitt 2.2.3), genomförde Bourdieu en tydlig demonstration av detta kunskapsteoretiska program. Huvudfrågan var varför "gampojkarna", som man säger i Norrland, och deras omgivning uppfattar ungarlsståndet som ett nytt fenomen, som tecken på en inbrytande katastrof. Denna subjektiva uppfattning motsades av tillgängliga siffror som visade att giftermålsfrekvensen inte sjunkit särskilt drastiskt (Célibat..., 1962, pp. 32ff); "omvandlingen av giftermålssystemet är strukturell och inte statistisk" ("Les relations...", 1962, pp. 308f). Med utgångspunkt i denna enkla iakttagelse demonstrerade så Bourdieu att det här rör sig om två slag av kunskap, å ena sidan den "subjektiva" och "spontana" kunskapen, "den levda erfarenheten", å andra sidan den vetenskapliga, sociologiska. I en

och sina egna ställningstaganden, tillskriver objektet vissa värden etc - och måste ta sig i akt för att förväxla denna sin relation till objektet med objektet i sig. I stället, föreslår Bourdieu, måste sociologen på en och samma gång studera både sitt objekt och sin relation till detsamma.⁴²⁹

Därmed har Bourdieu avvisat en rad alternativa lösningar på problemet om förhållandet mellan subjekt och objekt inom samhällsvetenskapen. Först och främst det slags objektivistiska lösning, ibland kallad "positivistisk", som går ut på att befria den vetenskapliga diskursen från allt som är avhängigt av forskarens person och position, att trola bort forskningssubjektet. Bourdieu eftersträvar förvisso objektivitet, men då närmast i den historiska epistemologins mening: objektivitet som ett arbetsresultat, som resultatet av ett objektiviseringsarbete, vilket i sin tur förutsätter en sorgfällig analys av det subjekt som företager objektiveringen. Analysen av forskningssubjektet kan bidra till ökad kunskap om objektet.⁴³⁰ Ett annat alternativ, populärt inte minst i Sverige (med anor från Uppsalafilosofin, Gunnar Myrdal etc), är att samhällsvetaren "redovisar sina värderingar", vilket strängt taget är en variant av den objektivistiska lösningen: om värderingar inte har med vetenskap att göra, i så fall återstår bara för forskaren att inför sig själv och omvärlden klargöra vilka värderingar han omfattar. Nej, skulle Bourdieu säga, att basunera ut mina värderingar är inte tillräckligt. Att rätt och slätt bekänna mig till arbetarrörelsens eller borgerlighetens värderingar eller en demokratisk människosyn vore att smita undan arbetet med socioanalysen: undersökningen av min egen livsbana, min ställning inom det vetenskapliga fältet, relationerna till maktens fält, etc, kort sagt allt som gör dessa mina ställningstaganden sociologiskt begripliga. En tredje vanlig lösning är att forskaren söker sig en privilegierad utikspunkt (borgarklassen, arbetarklassen, partiet,

⁴²⁹ Denna metodregel har samband med det kombinerade "objektivistiska" och "fenomenologiska" perspektiv som präglat Bourdieus sociologi alltsedan de tidiga studierna. I *Les héritiers*, 1964, p. 45, läser vi: "Subjektens relation till sina betingelser och till de sociala determinismer som definierar dessa betingelser utgör en del av den kompletta definitionen av subjekten och de betingningar som dessa betingelser påtvingar subjekten." Enklare sagt: en komplett sociologisk analys måste innefatta både de betingelser under vilka människor lever och deras medvetna eller omedvetna förhållningssätt till samma betingelser. Bourdieu kräver av sociologen att denne bemödar sig om att analysera sig själv på liknande sätt.

⁴³⁰ Etnologins traditionella förbud mot etnocentrism brukar tolkas så att forskaren bör avhålla sig från att överföra lärdomar från den värld han studerar till sin egen värld och vice versa. Bourdieu är av annan mening. Han har, som vi sett, ständigt utnyttjat sina studier av främmande kulturer för att bättre förstå det franska samhället, och inte minst de symboliska ekonomierna inom den akademiska världens. Omvänt har han hävdad att etnologin skulle må väl av att etnologerna använder sig av sina kunskaper om sig själva och sin egen situation: etnologernas eget sätt att förhålla sig till disciplinens fader eller deras egna erfarenheter av det akademiska livets sociala ritualer borde kunna lära dem ett och annat om principerna för främmande folks släktskapsrelationer eller riter. (*Le sens pratique*, 1980, p. 35)

marknadsekonomin, den statliga administrationen, välfärdsprojektet, en eller annan social rörelse) från vilken världen låter sig betraktas. Även detta en skenlösning, enligt Bourdieu. Sociologen är, antingen han vill eller ej, ohjälpligt placerad i ett vetenskapligt fält. (Om han gör sig till språkrör för andra intressen upphör han att vara sociolog i Bourdieus mening. Han frånhänder sig sina specifika samhällsvetenskapliga kunskapsverktyg och blir ideolog.) Relationen mellan sociologen och andra sociala fält, klasser, maktgrupper eller sociala rörelser är alltid en förmedlad relation, och den förmedlande instansen är sociologins fält. För att som enskild sociolog begripa min egen drift att tjäna vissa sociala grupper och bekämpa andra, måste jag analysera hur dessa mina ställningstaganden är förbundna med min ställning inom sociologins fält och den sociala biografi som fört mig till sociologin.

Själv kan jag inte låta bli att tänka på professionellt kameraarbete när jag tar del av Bourdieus demonstrationer av en reflexiv sociologi. En effektivt berättad film låter mig mer eller mindre medvetet erfara "var kameran står", vilket gör att jag omedelbart begriper hur skådespelarna är placerade i rummet och i förhållande till varandra. Den sociologiska självreflexionen kan i bästa fall ge jämförbara resultat. Att sociologen och hans läsare vet från vilken utikspunkt den sociala världen betraktas, betyder inte att forskningssubjektet stjälar scenen; tvärtom blir det omedelbara forskningsobjektet mer åtkomligt på så sätt.

Bourdieu har som nämnts förespråkat en sociologisk skolning som inplanterar principerna för epistemologisk vaksamhet i form av "goda vanor", snarare än i form av en uppsättning procedurregler, en "metodologi". I linje därmed bör förmågan till sociologisk självreflexion inlemmas som ett integrerat, permanent, rutinmässigt inslag i det sociologiska hantverket. En väl genomförd självreflexion behöver inte ske explicit (lika litet som principerna för arbetet med filmkameran eller vid klippbordet behöver utläggas för att vara verksamma). Det väsentliga är inte att avtäcka eller offentliggöra den detaljerade och fullständiga sanningen om sociologens egen livshistoria och situation.⁴³¹ En socioanalys i Bourdieus anda tjänar närmast som ett slags vaccin, som i viss grad skyddar sociologen från att bli ett värnlöst offer för effekterna av sin egen biografi, sin egen placering i det vetenskapliga fältet och sina relationer till andra fält.

Här finns uppenbara paralleller till den kliniska psykoanalysens ambition att hjälpa analysanden att bli kvitt låsningar och blockeringar, och till syftet med Bachelards "psykoanalys" av det vetenskapliga tänkandet: att bidra till

⁴³¹ I Bourdieus eget författarskap förekommer självbiografiska bekännelser i några intervjuer och publicerade föreläsningar, och mest systematiskt i förordet till *Le sens pratique*, men utgör annars inga framträdande inslag.

övervinnandet av epistemologiska "fel" och "hinder" som bromsade naturvetenskapernas utveckling. Även principerna för Bourdieus socioanalys kan lättast formuleras i negativa termer. Socioanalysen resulterar inte i omedelbara positiva recept, men kan öka sociologens förmåga att bjuda motstånd mot inflytanden som hindrar det egentliga vetenskapliga arbetet. När Bourdieu pläderat för att sociologen skall vara sociolog, och inte falla för frestelsen att agera som profet, som massmediaintellektuell, som essäist, som politisk ideolog, som maktspelare i den sociala akademiska konkurrenskampen, har han inte nöjt sig med att tala om vetenskaplighetens fordringar i största allmänhet. Han har ständigt påtalat de specifika sociala förhållanden som lockar sociologen bort från den smala vägen. Jag tror att det är så syftet med den bourdieuska socioanalysen bör uppfattas: genom att reflektera över de sociala villkoren för sin verksamhet blir sociologen i någon mån herre över dessa villkor, vilket förbättrar oddsen för att han skall åstadkomma något av vetenskapligt värde.

Denna ståndpunkt tål att diskuteras. Den förutsätter att man på ett meningsfullt sätt kan sära mellan vetenskapligt motiverade och socialt betingade värden, ett problem som vi berört tidigare i det här kapitlet (avsnitt 2.5).

6.3 Sociologin om sociologin, om utbildningssystemet, om de intellektuella

Bourdies betoning av självreflexionen får konsekvenser för frågan om förhållandet mellan sociologins subdiscipliner.

Den empiristiska sociologin, som låter sig definieras av de särskilda forskningsföremålen snarare än av forskningstraditioner, har splittrats upp på en rad deldiscipliner, var och en med sina egna *research committees*, egna sessioner vid kongresserna, egna tidskrifter, egna koopteringsmekanismer. Vi har berört Bourdieu motvilja mot detta slag av arbetsdelning. Liksom på sin tid durkheimianerna har Bourdieu reagerat mot att man låter olika slags utifrån hämtade *prénotions*, eller med Bourdieus egen terminologi "prekonstruerade objekt", styra sociologins indelning i subdiscipliner. Bourdieus ståndpunkt utgör en illustration till hur socioanalysen kan användas. En samhällsvetare som bemödar sig om att analysera de sociala villkoren för denna arbetsdelning kanske stärker sin motståndskraft mot frestelsen att identifiera sig med en eller annan specialitet, utbildningssociologi eller arbetslivssociologi eller någon än mer begränsad domän, vars gränser snarare bestäms av sociala förhållanden (t.ex. demarkationslinjer mellan statliga departement, myndigheter, anslagsgivare) än av egentliga vetenskapliga fordringar. En samhällsvetare som

dessutom lägger sig vinn om att analysera sin egen position inom en viss subdisciplin och de investeringar som fört honom dit, kanske blir mindre benägen att sugas upp av det sociala spel som går ut på att försvara den egna specialiteten, det vill säga att förespråka just det slags vetenskaplig praktik som råkar överensstämma med hans egna investeringarna och hans egen position.

Ur Bourdieus, eller durkheimianernas, perspektiv är en annan effekt av den fortskridande arbetsdelningen, vid sidan av att den hotar att fragmentera sociologins objekt, att de många bindestreckssociologierna framstår som sidoordnade. På sin tid var durkheimianernas utdragna diskussioner av sociologins indelning försök att bestämma relationerna mellan de olika subdisciplinerna, och Durkheims egna arbeten illustrerar hur han framhävde vissa bland dessa, såsom den sociala morfologin och senare kunskaps- och religionssociologin, som mer fundamentala än andra. Inom Bourdieus sociologi, med dess tonvikt vid analysen av forskningssubjektet, blir prioriteringen delvis annorlunda: här tjänar vetenskapssociologin och i synnerhet "sociologisociologin", utbildningssociologin samt sociologin om de intellektuella som fundament.

Bourdies första genomförda försök i den sociologisociologiska genren, uppsatsen *Sociologie et philosophie...* från 1966 med Jean-Claude Passeron som medförfattare, bar tydliga spår av inspirationen från den historiska epistemologin. Här skulle nittonhundratalets franska sociologi utsättas för samma slags granskning som den historiska epistemologins representanter underkastat naturvetenskaperna. Sociologernas outtalade och ofta omedvetna filosofiska ställningstaganden skulle dragas fram i ljuset. Det var i många avseenden en polemisk uppsats. Den skrevs vid en tidpunkt då amerikansk empirism och kvantitativa forskningsmodeller gjorde sig gällande inom det franska sociologiska fältet. Michel Crozier och andra hade hävdat att sociologin äntligen mognad till en modern vetenskap som kastat all filosofi över bord. Nej, invände Bourdieu och Passeron, även det amerikanska inflödet bygger på filosofiska, närmare bestämt empiristiska och neopositivistiska doktriner. Sociologernas filosofiska ställningstaganden skall inte beslöjas, de måste tvärtom genomlysas och bearbetas. Bourdieu och Passeron förespråkade kort sagt en analys av det sociologiska tänkandet som motsvarade Bachelards "psykoanalys" av det naturvetenskapliga tänkandet. Men de tog ytterligare några steg i riktning mot en sociologisk analys: de förespråkade en analys som för det första avtäckte sambanden mellan sociologernas filosofiska ställningstagandena å ena sidan och de positioner som samma sociologer besätter inom det sociologiska fältet å den andra, och som för det andra reder ut relationerna mellan det sociologiska fältet och andra fält. Uppsatsen är daterad oktober 1966. Att döma av Bourdieus

texter (jfr kapitel III ovan) tog hans program för undersökningar av sociala fält fast form vid denna tid, och det sociologiska fältet tillhörde således de första som han grep sig an.

Att utbildningssociologin har en så framskjuten plats i Bourdieus sociologi låter sig motiveras med utbildningssystemets centrala betydelse för den sociala och kulturella reproduktionen i ett samhälle som det franska. Ett annat motiv har med socioanalysen att göra. Ur Bourdieus perspektiv kan studier av utbildningsfenomen lära oss mycket om villkoren för produktionen och cirkulationen av vetenskaplig kunskap - och av vetenskapsmän. Med hans egna ord i installationsföreläsningen vid Collège de France:

"Att sociologin om utbildningssystemet och om den intellektuella världen förefaller mig vara av största vikt, beror på att en sådan sociologi dessutom bidrar till kunskapen om kunskapssubjektet, genom att - mer direkt än alla reflexiva analyser - ge tillgång till de otänkta tanke kategorier som avgränsar det tänkbara och förutbestämmer tanken. Det räcker med att hänvisa till det universum av förutfattade meningar, den censur och de lakuner som varje framgångsrik utbildning, genom att staka ut den magiska cirkel av torftig självbelåtenhet i vilken elitskolorna fångar sina utvalda, förmår sina elever att både acceptera och förbli omedvetna om."⁴³²

Sociologins fält utgör ett delfält inom det vetenskapliga fältet, som delvis överlappar det akademiska fältet. Om det sistnämnda, den värld befolkad av högskole- och universitetslärare och forskare där Bourdieu själv är verksam, började han samla material under sextiotalet. Den hittills grundligaste analysen, publicerad 1984 som *Homo academicus*, var inte bara ett led i utforskandet av utbildningssystemet. Den var också ett led i utforskandet av författarens eget värv som lärare och forskare, utan att för den skull utgöra en självbiografisk betraktelse i gängse mening. Själv kallade han i en intervju i samband med utgivningen boken en "anti-självbiografi". En självbiografi är, anmärkte han, ofta ett mausoleum, eller en kenotaf (en minnesvård uppförd på annat ställe än där den döde begravts); "den mest intima sanningen om vilka vi är, det som är svårast att tänka, är inskrivet i objektiviteten av de positioner som vi intar, i nuet och i det förflutna, samt i dessa positioners hela historia."⁴³³ Det var följdriktigt att Bourdieu i samband med utnämningen vid Collège de France började intressera sig för invigningens sociala och historiska villkor, att han skrev en serie texter om installationen och institutions- eller institueringsriter, och att han valde att ägna installationsföreläsningen i april 1982 åt en sociologisk analys av föreläsningen som socialt fenomen.

I sin tur kan det akademiska fältet betraktas som ett delfält inom det bredare intellektuella fältet. Det finns säkerligen psykologiska och sociala förklaringar

⁴³² *Leçon inaugurale...*, 1982, p. 7.

⁴³³ "Université...", 1984, p. 88.

till att Bourdieu ägnat så stor uppmärksamhet åt studier av de intellektuella och att så många bland hans medarbetare och lärjungar arbetat därmed⁴³⁴, men ett så att säga inomvetenskapligt motiv har, återigen, med "socioanalysen" att göra: en sociologisk reflexion över de intellektuella är samtidigt en reflexion över sociologins egna produktionsvillkor.

Noga taget använder Bourdieu uttrycket "de intellektuella" i ett flertal betydelser, vilket illustrerar hans förkärlek för relationella begrepp. Hans läsare får finna sig i att terminologin flyter med avseende på de empiriska korrelaten. Inom maktens fält (grovt sagt motsvarande vad som brukar kallas den härskande klassen) är "de intellektuella" helt enkelt alla som främst tillhör det kulturella produktionsfältet, inklusive universitets- och högskolelärare och forskare. De intellektuella, i denna vidsträckt mening, är med andra ord de grupper som besätter positionerna vid det sociala rummets kulturella pol, längst bort från ekonomins maktfält. Inom det kulturella produktionsfältet står universitetslärarna mot "de intellektuella" i snävare mening, det vill säga konstnärer, författare och andra. Inom ett enskilt kulturellt produktionsfält, teaterns eller litteraturens, har Bourdieu använt beteckningen "intellektuell" om dem som ägnar sig åt avantgardeteater eller experimentlitteratur eller på annat sätt befinner sig i motsättning till dem som sysslar med salongskomedier eller den officiellt legitimerade litteraturen. På senare år har Bourdieu, i samband med att han på ett helt annat sätt än tidigare pläderat för de intellektuellas politiska eller kulturpolitiska mission, använt beteckningen "de intellektuella" i ytterligare en betydelse, för att hänvisa till en bestämd typ av verksamhet som med utgångspunkt i positioner inom maktens fält tillåter politiska interventioner riktade mot makten. I det sistnämnda sammanhanget har han varit noga med att från de egentliga intellektuella exkludera alla dem (han har bl.a. ett horn i sidan till journalister) som bygger sina positioner och sin auktoritet på allianser med marknader och makter utanför det intellektuella fältet.

Efter dessa noteringar om varför sociologin om sociologin, om utbildningssystemet och om de intellektuella är så centrala ingredienser i den bourdieuska sociologin skall jag till sist beröra den nyss nämnda omsvängningen, återvändandet till politiken, som utgör ett anmärkningsvärt inslag i Bourdieus arbete på senare år.

⁴³⁴ Louis Pinto (1986, p. 345) har beräknat att var tionde artikel i de första tio årgångarna av *Actes de la recherche en sciences sociales* behandlade de intellektuellas sociologi.

6.4 Sociologi och politik

Sociologen är vetenskapsman men också medborgare. Hur har Bourdieu besvarat frågan om relationen mellan vetenskap och politik?

"Den intellektuelle är en tvådimensionell varelse. För att förtjäna namnet intellektuell måste en kulturproducent uppfylla två villkor. Å ena sidan måste han tillhöra en autonom - det vill säga av religiösa, politiska, ekonomiska och andra makter oberoende - intellektuell värld (ett autonomt intellektuellt fält) och respektera denna världens specifika lagar. Å andra sidan måste han engagera sig i politiskt handlande och därvid alltid från det egentliga intellektuella fältet föra med sig den specifika kompetens och auktoritet som han där förvärvat."⁴³⁵

Så formulerade Bourdieu 1989 kärnan i det budskap han på senare år framfört i många sammanhang. En intellektuell i egentlig mening är en människa som dels blandar sig i samtidens viktiga politiska frågor, dels tillhör ett relativt autonomt kulturellt produktionsfält, exempelvis skönlitteraturens eller sociologins, och som genomför sina politiska interventioner med stöd av det kunnande och det symboliska kapital han ackumulerat inom detta fält. Med andra ord: var och en som tänker eller skriver är inte intellektuell. En diktare eller sociolog är ingen intellektuell om han håller sig borta från politiken. En politisk debattör eller ideolog är ingen intellektuell om hans insatser sker från en position inom politikens fält, administrationens fält, fackföreningsrörelsen eller massmediabranschen. För att göra skäl för benämningen intellektuell måste han agera utifrån en ställning han erövrat inom litteraturens eller vetenskapens eller något annat intellektuellt fält.

Därmed ger Bourdieu en jämförelsevis snäv innebörd åt termen intellektuell. I gengäld är hans definition av politiskt handlande bred, innefattande snart sagt allt slags arbete som syftar till att förändra sociala representationer eller människors villkor.

I många andra avseenden har vi kunnat konstatera att Bourdieus författarskap uppvisar en anmärkningsvärd konsistens genom decennierna. Detta gäller inte för hans syn på de intellektuellas, däribland sociologernas, politiska mission. Här har han bytt ståndpunkt flera gånger. I de tidiga texterna fanns gott om öppna och jämförelsevis oförbehållsamma politiska eller normativa ställningstaganden. Därefter följde en lång period när Bourdieu förespråkade, och i sitt eget arbete demonstrerade, uppfattningen att en vetenskapsman i sin egenskap av vetenskapsman bör avhålla sig från direkta politiska utspel. Sedan början av åttiotalet har han i stället hävdad den ståndpunkt som kommer till uttryck i citatet ovan, och som innebär mycket mer än en deskriptiv definition av den intellektuelle. Sociologen både kan och bör ge sig in i politiken, menar

⁴³⁵ *Le corporatisme...*, 1989, p. 3; eng. version "The Corporatism...", 1989, p. 99.

Bourdieu numera.

De tidiga texterna

I artiklarna och böckerna från Bourdieus tidiga period utgjorde politiska normativa uttalanden ofta en förhållandevis fristående slutkläm, men förekom även insprängda i de antropologiska eller sociologiska utläggningarna. Ett vanligt honnörsord var "rationell". Bourdieu argumenterade för en rationell politisk skolning av den algeriska befolkningen⁴³⁶, och i de tidiga utbildningssociologiska⁴³⁷ och kultursociologiska⁴³⁸ studierna för en rationell pedagogik som bryter med de hävdvunna franska elitistiska och mystifierande föreställningarna om kultur och bildning.

Att kalla "rationell" ett honnörsord är inte hela sanningen. Bourdieus ambition var på en och samma gång vetenskaplig och normativt politisk. Å ena sidan försökte han definiera det politiska handlande som grundas på kunskap om

⁴³⁶ I en diskussion ("De la guerre...", 1962) av hur folkupplysningen i det nya fria Algeriet borde organiseras var attributet "rationell" synnerligen frekvent. Efter befrielsen måste de magiska förhoppningarna och den känslomässiga revolutionära andan ge plats för "det rationella medvetandet", "den rationella politiken", "den revolutionära rationaliseringspolitiken", och för det syftet krävs "rationell skolning" i det offentliga livet, i skolorna och i radio och tidningar. Även i andra samtida texter om förhållandena i Algeriet utredde Bourdieu villkoren för ett "rationellt handlande" (se t.ex. *Le déracinement*, 1964, pp. 175-177) och kontrasterade "det rationella medvetandet" mot den känslomässiga hållningen - antingen det rörde sig om illusoriska frigörelsedrömmar eller fatalistisk uppgivenhet - till kolonialsystemet och revolutionen (se t.ex. *Travail...*, 1963, pp. 310-312).

⁴³⁷ Pläderingen för en "rationell pedagogik" var ett återkommande tema i de tidiga utbildningssociologiska texterna. Säkerligen hade Bourdieus egna erfarenheter som lärare sin betydelse för hans syn på undervisningsproblemen och möjligheterna att övervinna dem. (Jfr "Communication...", i numren 94 och 95 av *Norait*, 1965, ett ovanligt inslag i Bourdieus författarskap. Han lämnade här ett mycket personligt vittnesbörd om sina försök att som lärare i sociologi utveckla en rationell pedagogik.)

⁴³⁸ I *L'amour de l'art*, 1966, utgick Bourdieu från att museerna måste göras tillgängliga för de folkliga klasserna (se t.ex. pp. 124f). Visserligen förekom själva termen *pédagogie rationnelle* blott någon enstaka gång (p. 126), men tankegångarna överensstämde med dem som förekom i de tidiga utbildningssociologiska studierna. För att sprida kulturen till de folkliga klasserna krävs insatser i skolan (p. 142), skolmuseer och "skolmässiga metoder"; "här finns en hel pedagogik att uppfinna" (pp. 138f). Museernas egen verksamhet måste demokratiseras, vilket bland annat kräver att man tillsätter museichefer som inte omhuldar aristokratiska ideal (pp. 125f). Billigare inträdesbiljetter och liknande åtgärder som inte tar hänsyn till de kulturella privilegiernas natur är verkningslösa (p. 42).

De tidigaste redovisningarna ("Les musées...", 1964; "Le musée...", 1965) av resultaten från museundersökningen var än mer normativt eller politiskt hållna. Bourdieus utgångspunkt var att de privilegierade klassernas kulturella privilegier är oacceptabla och han föreslog åtgärder som skulle motverka denna ojämlikhet: museerna borde ställa ut föremål som intresserar andra än den kultiverade publiken, man kunde sätta ut skyltar som informerar om konstverken eller vid ingången dela ut kataloger som besökarna får behålla.

de konkreta sociala omständigheterna och de inblandade människornas förutsättningar och behov. En rationell politik i Algeriet är en politik som faktiskt tillfredsställer befolkningens behov; en rationell fransk kulturpolitik utgår från de olika befolkningsgruppernas faktiska förutsättningar; en rationell pedagogik inom det franska utbildningssystemet är en undervisningspraktik som tar fasta på elevernas faktiska situation och den framtid som väntar dem och inte förlorar sig i mytologiska föreställningar om skolans mål och mening.⁴³⁹ Å andra sidan byggde han resonemangen på politiska värderingar av egalitär art: den algeriska utvecklingen måste tjäna folkflertalet, det franska skolsystemet får inte förbli ett redskap för bevarandet av de privilegierades privilegier, det franska kulturlivet bör demokratiseras.

Den rationella pedagogik som skisserades i Bourdieus tidiga texter är sålunda "en pedagogik som tar hänsyn till alla skillnader [mellan de studerande] och som har *viljan att minska dem*"⁴⁴⁰, dvs. en pedagogik som dels bygger på vetenskaplig kunskap om de kulturella klyftor som skiljer samhällsklasserna åt, dels har ett demokratiserande syfte. Den utgår från de studerandes förutsättningar, formulerar tydliga och explicita krav⁴⁴¹ och bibringar dem de tekniska färdigheter som det intellektuella arbetet kräver: att upprätta kortregister och sammanställa bibliografier, att definiera begrepp, att bemästra retorikens eller logikens grundläggande principer⁴⁴². Därmed kontrasterar den rationella pedagogiken mot de aristokratiska och romantiska föreställningar om det intellektuella arbetet, närmast avpassade för de borgerliga studenternas behov, som präglar den franska utbildningssystemet⁴⁴³ och till vilka universitetslärarna bidrager till genom att "i stället för att överföra ett precist och avgränsat vetande"⁴⁴⁴ vända sig till sina studenter som vore de alla blivande kulturpersonligheter. Följande omdöme, som gällde studenternas möjligheter att utnyttja bibliotek, sammanfattade Bourdieus syn på bildningsarbetet i allmänhet:

⁴³⁹ Som exempel på Bourdieus något formalistiska försök att nå fram till en vetenskaplig, icke värdegrundad bestämning av det rationella handlandet kan nämnas hans resonemang om en fiktiv "idealtypisk" (*Les héritiers*, 1964, pp. 83, 89, 90 not 1, 92 not 1, 105) rationell pedagogik som helt enkelt härledes ur skolans existerande målsättningar om allas lika chanser etc. En "verkligt demokratisk undervisning" definierade han som en undervisning med "det oavvisliga målet att tillåta så många individer som möjligt att på kortast möjliga tid så fullständigt som möjligt tillägna sig så många som möjligt av de färdigheter som vid en given tidpunkt utgör skolkulturen" (*op. cit.*, p. 122). Ett utbildningssystem som präglas av "formell rationalitet" producerar med hjälp av adekvata pedagogiska metoder och tekniker ett maximalt antal specialiserade utexaminerade på minimal tid, vilket förutsätter att klass- och könsbarriärerna avlägsnas ("La comparabilité...", 1967, pp. 23f).

⁴⁴⁰ "Comment...", 1966, p. 20.

⁴⁴¹ Se t.ex. "Communication...", *Norait*, n° 95, 1965, pp. 10f.

⁴⁴² *Les héritiers*, 1964, pp. 101f.

⁴⁴³ Se *op. cit.*, pp. 8, 41, 74, 80, 90.

⁴⁴⁴ "Une étude...", 1966, p. 201.

"frånvaron av metodisk undervisning om det intellektuella arbetets tekniker tenderar att ge fritt spelrum åt det naturliga urvalets lag. Enbart de skolmässigt bäst rustade förmår på egen hand finna de resurser som institutionen borde förse alla med."⁴⁴⁵

Vi skall inte hänga upp oss på Bourdieus åtgärdsförslag. Att dessa för en svensk läsare ter sig välbekanta och föga revolutionerande⁴⁴⁶ säger något om skillnaderna mellan Frankrike och Sverige. Vi är här intresserade av hur förhållandet mellan politisk handling och sociologisk forskning behandlades i det tidiga författarskapet. Bourdieu försökte, i sitt arbete som sociolog, knyta samman två slag av praktik: å ena sidan politiska interventioner, till stöd för den algeriska befrielsekampen och folkmajoritetens intressen, eller till försvar för kulturellt obemedlade grupper i det franska samhället, å andra sidan rigoröst vetenskapligt arbete. Dessutom försökte han visa att den första formen av praktik i hög grad kan grundas på den andra. Det är med hjälp av sociologisk analys som principerna för en rationell folkuppfostran i Algeriet eller en rationell utbildnings- och kulturpolitik i Frankrike låter sig formuleras.⁴⁴⁷ Bourdieu tog förvisso ställning för den algeriska frigörelsen⁴⁴⁸ och för ett

⁴⁴⁵ "Les utilisateurs...", 1965, p. 114.

⁴⁴⁶ Bourdieus recept kan kallas kompensatoriska. Han utgick kort sagt från att givna kulturella värden och kompetenser bör spridas till så många som möjligt: "Det gäller inte att beröva Arvingarna deras arv, utan att skänka *alla* det som blott några få ärvt." ("Comment la culture...", 1966, p. 20) Som bekant har den kompensatoriska kultur- och utbildningspolitiken utsatts för massiv samhällsvetenskaplig kritik. Därför bör kanske tillfogas att Bourdieus anspråk var blygsamma. Utan att utfärda några löften om att en mer demokratisk kulturspridning i sig skulle vända samhällsordningen, menade han att man ändå bör göra det lilla man kan. Vidare innebar Bourdieus uppfattning om kulturella dominansförhållanden att han erkände existensen av en socialt överordnad kultur. Enligt somliga samhällsvetare bygger de kompensatoriska lösningarna på ett förenklat postulat, nämligen att arbetarklassen eller folket saknar något som överklassen besitter. Den kompensatoriska reformstrategin skulle därmed negligera det specifika hos arbetarkulturen eller den folkliga kulturen. Det slaget av kritik är oförenlig med Bourdieus sociologi, enligt vilken det är illusoriskt att tala om en separat arbetarkultur eller folklig kultur. Den dominerande kulturen, det vill säga den dominerande klassens kultur, trycker sin stämpel på hela det franska samhället och monopoliserar vissa värden och färdigheter som i ett mer demokratiskt samhälle borde göras tillgängliga för fler.

⁴⁴⁷ Jfr slutorden i *Les étudiants...*, 1964, p. 123: "Sociologin om kulturella olikheter är det enda möjliga fundamentet för en pedagogik som inte vill förlita sig på psykologiska abstraktioner." Bourdieu förespråkade samma princip i fråga om den algeriska folkbildningen: "Det utmärkande för det pedagogiska handlandet <l'action éducative>, i dess ideala form, är just att anpassa sig till färdigheter och förväntningar hos dem som det har för avsikt att höja och transformera, det vill säga att lära känna och respektera dem, att i varje särskilt fall definiera ett system av krav som svarar mot deras förmågor och förväntningar, liksom mot den transformering som det pedagogiska handlandet skall åstadkomma, kort sagt att undvika ett godtyckligt uppställa abstrakt definierade krav för abstrakta subjekt." (*Le déracinement*, 1964, p. 177)

⁴⁴⁸ *Le déracinement*, 1964, tillägnades Hénine Moula (legendarisk algerisk revolutionär,

demokratiserat kulturliv och utbildningsväsen i sitt eget land, men dessa ställningstaganden var förenade med en ständig polemik mot utopiska föreställningar om tredje världens segerrika revolutioner, rent känslomässiga partitaganden för algeriernas sak⁴⁴⁹ eller ultrademokratiska illusioner om en fullständigt jämlik kultur eller utbildning⁴⁵⁰.

Politisk avhållsamhet

Gränsen mellan den första och andra perioden i Bourdieus författarskap, året 1966, markerade ett skifte i hans syn på förhållandet mellan vetenskap och politik. Därefter skulle han under halvtannat decennium, från senare hälften av sextioalet ända fram till början av åttiotalet, intaga ungefär följande ståndpunkt: Jag står till tjänst med sociologiska analysinstrument och undersökningsresultat, vilka härmed med varm hand överräckes, särskilt till er som har mest att vinna på att sanningen om tjuvsamhället uppenbaras. Använd redskapen efter eget huvud, ni är bättre placerade än jag för att bedöma vad som bör göras åt er egen situation.

Bourdieu gjorde under dessa år allt för att inte beblandas med de politiska aktivisterna, de massmediala åsiktsmakarna, de profetiska intellektuella eller statens teknokrater. Inte så att hans politiska ståndpunkter var någon hemlighet, han var och förblev närmast socialdemokrat av klassisk (egalitaristisk men inte etatistisk) sort, men hans bidrag till de politiska striderna utgjordes av strikt sociologiska undersökningar. Tecken på att Bourdieu från och med det sena sextioalet övergav sin tidigare mer aktivistiska inställning var att han strök vissa normativa passager i de nya upplagorna av ett par av sina böcker.⁴⁵¹ Han

dödad av fransmännen).

⁴⁴⁹ Bourdieus tidiga algeriska studier innehöll, på eller oftast mellan raderna, många angrepp på de parisiska revolutionssvärmarna och deras romantiska bild av det algeriska folket. Han polemiserade dessutom mot det slags etnologisk eller sociologisk forskning som bygger på sentimentala föreställningar (se t.ex. *Travail...*, 1963, p. 264f) eller på moralisk indignation, och lovprisade de intervjuare som deltog i hans egna undersökningar för deras förmåga att hålla känslorna i styr. Trots att dessa intervjuare var infödda algerier, med stark sympati för sitt folk, hade de ändå valt att genomföra "en forskning av vilken de väntade något helt annat än bekräftelse på naiva ideologier". De fullgjorde sin uppgift som upptecknare "utan att inbilla sig att de utförde en historisk mission eller moralisk plikt". (*Op. cit.*, p. 260)

⁴⁵⁰ Se t.ex. den orubricerade uppsatsen i *Démocratie et liberté*, 1966, som byggde på ett föredrag riktat till en församling av marxister. Här angrep Bourdieu den bland åhörarna förmodligen tämligen utbredda "jakobinska ideologi" som innebar att man pläderade för egalitär undervisningsideal (myten om läraren som "medstuderande" etc), utan att bekväma sig med att undersöka utbildningssystemets faktiska sociala funktioner.

⁴⁵¹ Se *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 157, där motsv. avsnitt i första upplagan (1966, p. 142) strukits, eller jämför de helt omskrivna slutavsnitten i var och en av de tre upplagorna

fortsatte att publicera analyser grundade på sina algeriska erfarenheter, men de omedelbara politiska implikationerna lyste nu med sin frånvaro. De öppet normativa pläderingarna för "den rationella pedagogiken" försvann ur hans utbildningssociologiska texter. I stället gavs det politiska budskapet en så att säga negativ form. Bourdieu fortsatte, i *La reproduction* och andra skrifter, att kritisera begåvningsideologin och den karismatiska pedagogiken, myterna om den demokratiska och frigörande skolan, föreställningarna om de kulturella privilegiernas legitimitet etc, men det var nu fråga om en än mer renodlad kritik i kantiansk mening, inga värdeladdade fördömanden utan i stället genomlysningar av de betingelser som konstituerade och vidmakthöll dessa förståelseformer. Den politiska värderingen och de praktiska slutsatserna blev läsarens sak.

Jag vågar mig inte på någon förklaring till denna omsvängning. Möjligen hade konkurrensvillkoren på den intellektuella marknaden sin betydelse. Så hade exempelvis Bourdieus avståndstagande från modellen Sartre, dvs. från den "engagerade" intellektuelle, profeten med anspråk på att servera totala sanningar och befria sina medmänniskor, en parallell i den kamp han inledde mot en av sextioalets mest uppmärksammade innovationer inom fransk sociologi, Touraines "handlingssociologi"⁴⁵². Vidare hade Bourdieu att avgränsa sig från de olika kommunistiska skolorna, från en konservativ historiefilosofiskt grundad sociologi av Arons snitt, samt givetvis från det slags sociologi som tog formen av utredningar i statens eller näringslivets tjänst. Han mutade in ett eget utrymme inom fransk sociologi, som han försvarade genom att hänvisa till vetenskapens autonomi.

Därmed hamnade Bourdieu nära den historiska epistemologins ståndpunkt, enligt vilken en vetenskap har att studera avgränsade och väldefinierade problem, att konstruera sina objekt med hjälp av sina, vetenskapens, egna redskap och att ta sig i akt för alla utifrån importerade doktriner. Sociologin skall i konsekvens härmed akta sig för historiefilosofiska, politiska eller antropologiska doktriner av vad slag det vara må, doktriner om statsnyttans fordringar eller marknadsekonomins förträfflighet eller revolutionens nödvändighet eller människans natur och bestämmelse. De sociologer som

av *Sociologie de l'Algérie* (1958, 1961 och 1970).

⁴⁵² En kamp som offentligen inleddes med artikeln "Une sociologie de l'action est-elle possible?", 1966, en avrättning av Touraines bok *Sociologie de l'action* från året innan. Med sin "handlingsforskning" (*sociologie de l'action* eller *actionnalisme*; en motsvarighet inom engelskt språkområde är vad som kallas *action research*, av det svenska språkets dödgärvare översatt med "aktionsforskning") ansåg sig Touraine ha funnit en tredje väg mellan funktionalistisk och strukturalistisk sociologi. Bourdieu menade att hela projektet var ett uttryck för politisk voluntarism och dimmiga filosofiska, närmast existentialistiska idéer om ett centralt subjekt och en obetingad frihet.

överskrider gränserna för den sociologiska kunskapen förtjänar inte namnet sociologer. De blir med Bourdieus terminologi "samhällsfilosofer" som smiter från det egentliga sociologiska hantverkets mödor, "ideologer" som gör sig till redskap för den ena eller andra intressegruppen, "doxosofer" som sprider och underblåsar de vanligaste ofreflekterade föreställningarna, eller "profeter" som gör anspråk på att sitta inne med de slutgiltiga svaren.

Vad skall då sociologi vara bra för, i politiskt avseende? Sociologerna skall koncentrera sig på det egentliga sociologiska arbetet, var Bourdieus svar. Deras bidrag till människornas frigörelse består i att utforska ofriheten, det vill säga de sociala determineringarna, och att låta andra ta del av forskningsresultaten och analysverktygen.⁴⁵³ Märk väl att sociologen skall förmedla analysverktyg, inte bara forskningsresultat!⁴⁵⁴ Detta är sociologernas mission, som de sviker om de

⁴⁵³ Kort sagt menade Bourdieu att den "socioanalys" som han anbefallde åt sociologen är av värde även för andra människor. När han introducerade denna term avsåg han för övrigt, som redan nämnts, inte sociologens självreflexion. Han införde termen i ett sammanhang där han berättade om sitt arbete som sociologilärare och om sina bemödanden att provocera studenterna till att socioanalysera sig själva, dvs. att reflektera över sociala betingelser för sin egen situation, exempelvis kollisionen mellan familjebakgrunden och utbildningssystemets krav ("Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, p. 18). Just i Bourdieus undervisning och föredrag är detta slags ambition än mer framträdande än i hans övriga arbeten. Det räcker med att läsa hans publicerade föreläsningar för att märka hur han inför ett auditorium av, låt säga, filosofer, lingvister, ekonomer eller idrottsfunktionärer sällan försitter tillfället att skissera en sociologisk analys som syftar till att punktera just dessa åhörare spontana uppfattning om sig själva och meningen med sin verksamhet.

⁴⁵⁴ Eftersom vi tidigare i detta kapitel (avsnitt 2) uppmärksammat Bourdieus krav på att sociologin skall stå på egna ben, det vill säga att sociologerna skall utveckla sina egna begrepp, objekt och metoder, krävs kanske ett förtydligande när vi här resonerar om sociologins subjekt. Bourdieus ståndpunkt innebär minst av allt någon plädering för att sociologen skall hålla sina redskap för sig själv. Det slags protektionism han förespråkar är inte förenad med exportförbud. Tvärtom, hela Bourdieus projekt manifesterar övertygelsen att sociologen bör dela med sig av sina redskap, som andra kan använda för att bättre förstå de sociala betingelserna för sin egen situation. I sitt författarskap har han lagt minst lika stor vikt vid att förmedla analysredskapen som vid presentationen av slutresultaten (en ambition som visserligen är långt ifrån unik inom sociologin, men som ställer Bourdieus arbeten i motsättning till det slags empiristiska undersökningar vilka främst syftar till att producera resultat: siffror om arbetslösheten eller partisympatiernas fördelning, olika slag av etnografiska beskrivningar etc). Det vore att gå för långt att parafrasera Falstaff Fakir och påstå att Bourdieu hyllar parollen en var sin egen sociolog, men uppenbarligen menar han att man under lyckliga omständigheter kan nå ett litet stycke på den vägen.

Ståndpunkten kan synas paradoxal med tanke på Bourdieus epistemologiska tes om den oöverbryggliga klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap, mellan forskaren och agenten, observatören och den observerade, iakttagaren och deltagaren. Bourdieus syn på detta dilemma framgår tydligt av en not i *Le sens pratique*: "Att etnologen, i sin egenskap av främmande observatör, med nödvändighet är hänvisad till denna utanförstående position, innebär på intet sätt ett privilegium. Ingenting hindrar att den införde skulle kunna inta en dylik position [en observatörsposition] i förhållande till sina egna traditioner, förutsatt att han är i stånd att tillägna sig objektiveringsinstrumenten och att han, vilket inte följer automatiskt, är böjd att ta på sig den kostnad, nämligen att ställa sig utanför spelet, som objektivering

agerar som politiska ideologer eller samhällsingenjörer eller profeter och utfärdar föreskrifter om hur medmänniskorna skall bli fria och lyckliga. Och inte nog med det, sådana ordinationer fungerar ofta som symboliskt övervåld. Det är lätt hänt att sociologerna i stället för att kritiskt granska den maktutövning som utgår från de politiska eller administrativa apparaterna eller mediabranschen ger upp sin autonomi och själva spelar med i samma maktutövning.

Så löd, i fri översättning, den implicita och ibland explicita syn på förhållandet mellan sociologi och politik som låter sig utläsas ur Bourdieus skrifter från det sena sextioalet och sjuttioalet. Själva grundtanken, att människor med kunskap om vari deras ofrihet består förbättrar sina chanser att frigöra sig, var ingen nyhet. Den kom till uttryck redan i de tidiga etnologiska, kultursociologiska och utbildningssociologiska texterna⁴⁵⁵, och Bourdieu har aldrig upphört att pläderna för den⁴⁵⁶. Det utmärkande för dessa mellanliggande

förutsätter och ger upphov till. Man kan förstå vilken betydelse det haft att det i Algeriet utvecklats en etnologi som skapats av algerier." (*Le sens pratique*, 1980, p. 35 not 24) Resonemanget, som här utgick från förhållandet mellan den franske etnologen och hans algeriska studieobjekt, kan överföras till andra områden. Låt vara att klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap inte låter sig överbryggas, och att "deltagande observation" ur Bourdieus perspektiv är en illusorisk forskningsmetod. Observatören, etnologen eller sociologen, kan aldrig bli en deltagare i ett främmande spel. Det betyder inte att människor under alla omständigheter måste vara ohjälpligt nedsänkta i de praktiker i vilka de deltar. "Socioanalysen" är inte förbehållen sociologer. Även andra människor kan arbeta för att skapa sig en distanserad eller objektiverande relation till sig själva och sin egen situation - ett arbete i vilket för övrigt sociologen kan vara behjälplig, genom vad Bourdieu kallar "deltagande objektivering". Av Bourdieus tes om klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap följer att ett sådant objektiveringsarbete har sitt pris. Att tillägna sig de erforderliga sociologiska analysinstrumenten är inte nog. Man måste dessutom så att säga offra en del av sin praktiska kunskap. De egna bevekelsegrunderna och spelets mål och mening framstår inte längre som lika självklara. Med Bourdieus terminologi förutsätter det "praktiska bemästrandet" av en given praktik att man i viss grad "misskänner" den objektiva meningen med samma praktik, och omvänt förutsätter sociologens distansering synvinkel att man, som sägs i citatet ovan, ställer sig utanför spelet.

⁴⁵⁵ Se t.ex. alla analyserna av hur det algeriska folket var fångar i sin egen okunnighet om den aktuella sociala, politiska och ekonomiska omvandlingen. I inledningen till *Un art moyen*, 1965, förde Bourdieu ett klassiskt durkheimskt resonemang om att sociologi som objektiv vetenskap är möjlig eftersom "det existerar relationer som är yttre, nödvändiga, oberoende av individuella viljor", vilket innebär att "subjekten inte sitter inne med den fulla meningen med sitt beteende" (p. 18) - och om subjekten inte äger fullständig tillgång till den objektiva meningen med sitt beteende så är det denna mening som äger dem (p. 20). Ur de tidiga utbildningssociologiska skrifterna kan vi citera följande anmärkning i ett resonemang om det sociala ursprungets betydelse för franska studenters livsbanor: "determineringarna verkar desto mer obönhörligt ju mer okunnig man är om räckvidden av deras verkan" (*Les héritiers*, 1964, p. 45).

⁴⁵⁶ För att formulera tanken har Bourdieu ibland lekt med två betydelser hos ordet *sujet* (dels medborgare eller undersåte, dels mer eller mindre fritt handlande subjekt): "Medborgarna <Les sujets sociaux> skulle vara mycket mer subjekt om de visste att de inte så ofta är

år var att Bourdieu var så återhållsam med mer programmatiska politiska uttalanden och i sin egen praktik avstod från öppna politiska ställningstaganden.

Åter till politiken

Perioden av politisk avhållsamhet tog en ände i början av åttiotalet. Jag tror att det första publicerade uttrycket för omsvängningen var ett upprop i *Libération* tisdagen den 15 december 1981 som manade till stöd för den polska demokratiörelsen.⁴⁵⁷ Det var utformat som en protest mot den franska regeringen, som avstått från att fördöma det som pågick i Polen. Under söndagen hade generalen Jaruzelski infört krigslagarna och inlett försöken att kväsa Solidaritet med vapenmakt och interneringar. På kvällen lät den franske utrikesministern meddela att detta var en intern polsk angelägenhet om vilken Frankrikes regering inte hade för avsikt att uttala sig⁴⁵⁸, en hållning som i uppropet i *Libération* två dagar senare kallades "omoralisk och lögnaktig". Undertecknare var Bourdieu och Foucault samt tre regissörer, Patrice Chéreau, Costa Gavras och Claude Sautet, två skådespelare, Yves Montand och Simone Signoret, två författare, Marguerite Duras och Jorge Semprun, och en medicinare, Bernard Kouchner.

Uppropet var av allt att döma författat av de två förstnämnda, som samtidigt tog kontakt med representanter för den inflytelserika icke-kommunistiska arbetarfackliga organisationen CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail) för att skapa en opinion till försvar för den polska oppositionen.⁴⁵⁹ Den 22 december organiserades i fackföreningsrörelsens lokaler ett större möte där den prominente facklige ledaren Edmond Maire, generalsekreterare för CFDT, talade, liksom Bourdieu, Foucault och andra intellektuella.⁴⁶⁰ Dagen därpå offentliggjordes ett nytt upprop med "CFDT och en grupp intellektuella"

subjekt." (Föreläsningen vid Collège de France den 19 oktober 1982 i serien "Cours de sociologie générale")

⁴⁵⁷ "Les rendez-vous...", 1981. Samma upprop publicerades två dagar senare ånyo i *Libération* (17 dec. 1981, p. 9).

⁴⁵⁸ För ordalydelsen i Claude Cheyssons uttalande, som onekligen var försiktigt hållet, se t.ex. *Libération* den 15 december, p. 18.

⁴⁵⁹ I efterhand har Edmond Maire (1985, p. 99) berättat att det var Bourdieu och Foucault som tog de första kontakterna med CFDT, och Bourdieu har uppgivit att det var han själv, Bourdieu, som tog initiativet: "När jag måndagen den 14 december 1981 ringde Michel Foucault för att föreslå honom att vi tillsammans skulle skriva ett upprop om Polen och ta kontakt med CFDT, hade jag självfallet i tankarna att upprätta en förbindelse liknande den i Polen mellan de intellektuella och arbetarna." ("Les intellectuels...", 1985, p. 93)

⁴⁶⁰ Se t.ex. Didier Eribons referat i *Libération* den 23 december 1981, p. 8.

som avsändare.⁴⁶¹ Bland undertecknarna hade nu ytterligare en rad namnkunniga intellektuella tillkommit, däribland Cornelius Castoriadis, Roger Chartier, Emmanuel le Roy Ladurie, Pierre Nora, Alain Touraine, Jean-Pierre Vernant, Paul Veyne, Pierre Vidal-Naquet, Edgar Morin och andra. Många fler sammankomster och manifestationer följde under slutet av 1981 och början av 1982.⁴⁶²

Att intellektuella författar och undertecknar upprop och petitioner i aktuella politiska frågor är en hundraårig fransk tradition, men att ett antal bemärkta akademiska intellektuella, däribland en hel skara professorer vid Collège de France, gjorde gemensam sak med arbetarfackföreningsrörelsen var en extraordinär händelse i det franska politiska livet.⁴⁶³

När Bourdieu i en intervju den 23 december förklarade motiven till den gemensamma aktionen med CFDT hänvisade han till Solidaritet som modell för samarbetet mellan arbetare och intellektuella: "Det gäller att ge social styrka åt den intellektuella kritiken och en intellektuell styrka åt den sociala kritiken [...]." Bourdieu tog tillfället i akt att precisera sin ståndpunkt. Han markerade en distans till leninistiska föreställningar om förhållandet mellan intelligentian och massorna, pläderade heller inte för att intellektuella under alla omständigheter måste samarbeta med arbetare, och återopade inga historiefilosofiska doktriner om proletariats mission och liknande. I stället hänvisade han till aktuella konkreta förhållanden i det franska intellektuella och politiska livet. Som skäl för alliansen med CFDT nämnde han både de dagsaktuella omständigheterna - socialistregeringen hade komprometterat sig genom att inte fördöma övergreppen i Polen, den kommunistiska arbetarrörelsens ledare var direkt medskyldiga - och vänsterorganisationernas allmänna aversion mot en oberoende intellektuell kritik: "[...] det främsta hindret för upprättandet av nya relationer mellan de intellektuella och arbetarrörelsen härrör ur två konvergerande fenomen, dels arbetardyrkan hos vissa av vänsterorganisationernas funktionärer med socialt ursprung i arbetarklassen, dels anti-intellektualismen hos vissa intellektuella som använder sig av vänsterns apparater för att stärka sin egen position som intellektuella." En intellektuell kritik av politiken förutsätter, enligt Bourdieu, att de intellektuella

⁴⁶¹ "Appel commun de la CFDT et d'un groupe d'intellectuels", *Libération* den 23 december 1981, p. 8.

⁴⁶² För en skildring av dessa initiativ med anledning av händelserna i Polen, se D. Eribon, 1989, pp. 316-323.

⁴⁶³ I det nummer av *Libération* där det första uppropet publicerades intervjuades Edmond Maire, som sade: "I morse kontaktades vi av några intellektuella som hittills inte haft några särskilda relationer till CFDT. De önskar att det i Frankrike framträder sådana band mellan arbetare och intellektuella som utgjort ett inslag i och givit styrka åt *Solidaritet*." (E. Maire, 1981)

står fria i förhållande till de politiska apparaterna. De intellektuella och arbetarrörelsen bör vara två självständiga parter som kan samverka när behov uppstår, såsom nu i fråga om solidariteten med polackerna.⁴⁶⁴

Bourdieu och Foucaults initiativ utvecklades till en stor och inflammerad inrikespolitisk affär. Mitterands valseger i maj 1981 hade utlöst euforiska stämningar bland vänstersinnade intellektuella.⁴⁶⁵ Det uteblivna stödet till de demokratiska krafterna i Polen uppfattades av många bland dessa intellektuella som socialistregeringens första stora politiska och moraliska svek (det skulle inte bli det sista). Dessutom visade Polenaffären på en klyfta mellan socialistpartiets ledare och den icke-kommunistiska fackföreningsrörelsens ledning.

För Foucault, som bara hade två och ett halvt år kvar att leva, blev detta den sista i en lång rad politiska kampanjer. För Bourdieu var det fråga om den första egentliga politiska interventionen på många år, och den markerade en vändpunkt i hans egen praktik som intellektuell. Sedan dess har han engagerat sig i antirasistiska kampanjer, redigerat ett uppmärksammat utbildningspolitiskt programförslag från Collège de France⁴⁶⁶, deltagit i utformningen av den sjunde, kulturella televisionskanalen, fungerat som utbildningsministern Lionel Jospins rådgivare i samband med en förestående skolreform⁴⁶⁷, startat den breda europeiska kulturella publikationen *Liber*⁴⁶⁸ och förespråkade ett slags alleuropeisk de intellektuellas international, som skulle försvara forskarnas, författarnas och konstnärernas handlingsfrihet i ett Europa där politiska, administrativa, ekonomiska och massmediala intressen hotar att tränga ut den självständiga intellektuella kritiken.

Samtidigt med dessa praktiska kulturpolitiska, utbildningspolitiska och

⁴⁶⁴ "«Retrouver...», 1981.

⁴⁶⁵ Tilläggas bör kanske att Bourdieu inte anslöt sig till förhoppningarna på socialistregeringen. Däremot minns jag hur åtskilliga andra intellektuella hängav sig åt ett glädjerus under senhösten och sommaren 1981. Nu skulle allt bli annorlunda, den konservativa politiken skulle brytas på alla områden! I synnerhet knöts förväntningar till kulturministern Jack Lang. Påfallande många var förvissade om att den egna specialiteten skulle gå bättre tider till mötes: samhällsvetarna väntade sig att mer prestige och pengar skulle komma samhällsvetenskapen till del, kulturskribenterna att deras verksamhet äntligen skulle lönas efter förtjänst, bildkonstnärerna likaså. Utan annat stöd än personliga minnesbilder vågar jag gissa att egenintressena spelade en viss roll när många intellektuella först väntade storverk av socialistregeringen (vars kulturpolitik onekligen inledningsvis var osedvanligt generös) och efter hand började attackera dess svekfullhet.

⁴⁶⁶ *Propositions...*, 1985.

⁴⁶⁷ Bourdieu har sedan slutet av 1988 tillsammans med François Gros lett en kommitté med uppdraget att föreslå riktlinjer för en genomgripande reformering av den franska skolans läroplaner. Bland ledamöterna finns de bekanta filosoferna Jacques Bouveresse och Jacques Derrida. Ett första resultat av detta arbete är den programmatiska texten "Sept principes...", 1989.

⁴⁶⁸ En kvartalsbilaga till *Le Monde*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *L'Indice*, *El País* och *The Times Literary Supplement* som utkom med sitt första nummer hösten 1989.

mediapolitiska insatser har Bourdieu på senare år i en rad föredrag och artiklar givit sociologiska motiveringar till sin nya syn på förhållandet mellan vetenskapligt eller annat intellektuellt arbete och politiskt handlande. Huvudlinjen i hans argumentation är redan nämnd: den intellektuelle skall vara väl förankrad inom ett relativt autonomt intellektuellt fält och från denna utgångspunkt ingripa i politiska skeenden.

Jag kan inte lämna någon förklaring till omsvängningen, eller till att den kom till offentligt uttryck just i slutet av 1981. Bourdieu var nyss invald vid Collège de France (den formella utnämningen kom i början av året därpå, men gällde retroaktivt; tillträdet skedde den 14 oktober 1981), onekligen en plattform som passade för den strategi han skulle komma att förespråka: att den intellektuelle skall ta till orda utifrån en stark position inom ett relativt autonomt intellektuellt fält. Möjligen hade franska inrikespolitiska förhållanden någon betydelse. Sedan maj 1981 innehade socialistpartiet president- och regeringsmakten, vilket innebar en ny situation för vänsterorienterade intellektuella. Händelser i stil med socialistledarnas senfärdighet med att uttala stöd för den polska oppositionen kanske gav näring åt övertygelsen att politiken inte bör överlåtas åt politiker.

Jag skall nöja mig med att peka på en tänkbar mer inomsociologisk förklaring. Bourdieus nya syn på det intellektuella uppdraget kan tolkas som ett återknytande till en modell som utvecklades av durkheimianerna och andra, vilka för hundra år sedan med ett nyuppfunnet ord började kallas just "intellektuella". Enligt historikern Christophe Charles historieskrivning uppstod denna nya sociala typ i samband med Dreyfusaffären då akademiker i grupp gjorde anspråk på att deras akademiska kapital skulle ge dem rätt att offentligen yttra sin kollektiva mening i en aktuell politisk fråga. Deras främsta vapen var uppropet eller petitionen, och det är betecknande att det till undertecknarnas namn fogades en upplysning om den akademiska titel som gav dem rätten att tala. De framträdde kollektivt, men inte som talesmän för universitetet eller andra institutionaliserade korporationer och inte heller som språkrör för den allmänna meningen; de utgav sig för att vara individer, självständigt tänkande medborgare som tog ansvar för Sanningen och Rättvisan och andra universella värden (eller, som anti-dreyfusarderna, för Nationen, Armén och den sociala ordningen⁴⁶⁹), samtidigt som de byggde sina politiska interventioner på den ställning och det renommé de skaffat sig inom universitetsvärlden. I jämförelse med akademikerna var litteratörerna, som också spelade en framträdande roll i Dreyfus-kampanjerna, mindre renodlade "intellektuella" i denna speciella

⁴⁶⁹ Lägg märke till att de första "intellektuella" i modern mening enligt Charle inte enbart bestod av de radikala, dvs. dreyfusarderna. Även bland de konservativa anti-dreyfusarderna fanns vissa "intellektuella" som utnyttjade liknande strategier, även om deras petitioner samlade färre namnunderskrifter.

mening, eftersom deras symboliska kapital "är mer individuellt än det som är förbundet med en per definition anonym och universell akademisk titel".⁴⁷⁰

Vi behöver inte spekulera om huruvida Bourdieu inspirerats av Charles studie eller om inflytandet kanske gått i motsatt riktning (Charles är en av Bourdieus lärjungar, och även om handledaren var en annan hade Bourdieu alla möjligheter att följa Charles arbete med avhandlingen⁴⁷¹ under senare hälften av sjuttioalet och första hälften av åttioalet). Det är under alla omständigheter intressant att notera släktskapen mellan den modell för den intellektuelle som Bourdieu förespråkade på senare år och den bild som Charles tecknat av de första moderna intellektuella kring sekelskiftet. I det föregående har vi ofta noterat hur Bourdieu i olika avseenden och mer eller mindre explicit knutit an till arvet från den första generationen durkheimianer. I hans föreläsningar och artiklar från de senaste åren finner vi således ännu en beröringspunkt. För ett sekel sedan var durkheimianerna framträdande gestalter bland de första "intellektuella" i Charles mening. De var å ena sidan angelägna om att bygga sig en ställning som vetenskapsmän och tog å andra sidan till orda i Dreyfus-affären och andra aktuella politiska strider. Sociologihistorikerna har uppmärksammat deras strävan att hålla i sär dessa två slag av praktik. I sin egentliga vetenskapliga gärning lade durkheimianerna sig vinn om att vara vetenskapsmän, punkt och slut. Som ansvarsställande medborgare undertecknade de petitioner, tog till orda i aktuella politiska strider och publicerade sig i (och till och med redigerade) politiska tidskrifter.

Kampanjen till försvar för Dreyfus utlöste från konservativt håll protester mot att de akademiker och andra som med tidens nya modeordet kallades "intellektuella" gjorde bruk av sin professionella auktoritet för att uttala sig om sådant som låg utanför deras kompetensområde. Durkheim svarade att i synnerhet vetenskapsmännen onekligen varit särskilt ivriga att försvara sin rätt att protestera mot rättsövergreppen, vilket dock inte berodde på att de "i egenskap av kemister eller filologer, filosofer eller historiker" skulle åtnjuta några särskilda privilegier. Nej, att vetenskapsmännen mer kraftfullt än andra medborgare slog vakt om den yttrandefrihet som i själva verket tillkommer varje människa berodde på deras yrkesmässiga träning: "Eftersom de genom den vetenskapliga metodens praktik är vana att hålla inne med sina omdömen om de inte känner sig tillräckligt upplysta, är det naturligt att de mindre lätt låter sig

⁴⁷⁰ Ch. Charles, *Universitaires...*, 1990, pp. 10-12. Jfr den utförligare framställningen i *Naissance...*, 1990.

⁴⁷¹ Charles försvarade sin avhandling *Intellectuels et élites en France (1880-1900)* vid Sorbonne (Paris I) i januari 1986. Materialet har sedan flutit in i bokutgåvorna *Les élites...*, 1987, och *Naissance...*, 1990.

ryckas med av hopens hänförelse eller ger vika för auktoritetens prestige."⁴⁷² I liknande banor har Bourdieu argumenterat under det senaste decenniet. De intellektuella, däribland sociologerna, har en moralisk funktion att fylla just därigenom att de förfogar över vissa instrument som tillåter dem att ifrågasätta den allmänna meningen och att höja sig ur särintressen och egenintressen. Deras första plikt är därför att försvara sin egen autonomi. Genom att slå vakt om sin egen självständighet i förhållande till olika intressegrupper, den politiska och ekonomiska makten, massmediaindustrin etc erhåller de intellektuella en möjlighet att förvalta arvet "från Zola till Gide, från Sartre till Foucault", det vill säga att försvara "det universella" och att ta till orda i samtidens stora frågor. Som exempel har Bourdieu nämnt frågorna om kulturpolitik och utbildningspolitik, om invandringen, den ekonomiska solidariteten och arbetslösheten.⁴⁷³

Onekligen en helomvändning. Bourdieus skepsis mot "den engagerade intellektuelle" förefaller bortblåst. Enligt Bourdieus nya, på en och samma gång deskriptiva och normativa uppfattning kan och bör de intellektuella agera politiskt, och sociologerna utgör inga undantag.⁴⁷⁴

Har han därmed återvänt till den förening av sociologisk och politisk praktik som vi spårat i de tidiga texterna? Nej, under mellantiden hade mycket hänt med Bourdieus sociologi.⁴⁷⁵ Han hade utvecklat sina analyser av de intellektuella fältens natur och självreflexionens betydelse. Ingenting tyder på att Bourdieu övergivit övertygelsen att sociologerna först och främst måste utnyttja de möjligheter till självreflexion som deras egen disciplin förser dem med. Via analyser av betingelserna för det egna arbetet kan sociologerna genomföra detta på så sätt att det indirekt kommer till politisk nytta - och då inte bara genom att resultaten avslöjar existerande maktförhållanden utan minst lika mycket genom att analysverktygen i händerna på andra människor kan fungera som

⁴⁷² É. Durkheim, 1987 [1970], p. 270 (omtryck av "L'individualisme et les intellectuels", *Revue bleue*, vol. XXXV, 1898).

⁴⁷³ "D'abord défendre...", 1986.

⁴⁷⁴ Vi rör oss nu i nutid, och för att belägga att Bourdieu själv uppfattar sin nuvarande syn på förhållandet mellan sociologi och politik som en brytning med sin tidigare inställning tvingas jag citera en opublicerad föreläsning: "Man kan, något förénkladt, säga att samhällsvetenskapernas upphöjelse (för övrigt ständigt bestridd) till status av vetenskaper skett till priset av en oerhörd försakelse: genom en självrensning som utgör en veritabel självstämpning har sociologerna - och först och främst jag själv, som ofta tagit avstånd från profetismens och socialfilosofins frestelser - ålagt sig att tillbakavisa alla försök att föreslå en *ideal och global* föreställning om den sociala världen, som om sådana försök skulle innebära brister i den vetenskapliga moralen, ägnade att diskreditera författaren." (Bourdieu's föreläsning i Rom den 14 mars 1990 under rubriken "Monopolisation politique et révolutions symboliques")

⁴⁷⁵ I efterhand har Bourdieu karaktäriserat sina tidiga överväganden om den rationella pedagogiken som naiva, se "Vernunft...", 1985, p. 389.

"befrielseordskap".⁴⁷⁶ Bourdieus sociologi har alltid varit präglad av ett slags folkupplysningsideal. Han har föreställt sig att människor med tillgång till sociologins verktyg förbättrar sina chanser att förstå och förändra sin egen situation. Hans nya ståndpunkt innebär att han fortfarande kräver allt detta av sociologerna, men nu manar han dessutom till direkta politiska ställningstaganden. Det intellektuella uppdraget förpliktar till deltagande i det politiska livet, och för det ändamålet måste nya former uppfinnas. Bourdieus ideal är inte partigångaren eller samhällsingenjören utan trädgårdsmästaren, som "håller ögonen på, uppmuntrar, bistår, samordnar och generaliserar"⁴⁷⁷ dagens demokratiska politiska strömningar.

Bourdieu tilldelar med andra ord sociologerna två skilda slag av uppgifter. De skall för det första vara specialiserade intellektuella. Det vetenskapliga arbetet ger dem en plats inom det sociologiska fältet, där de bör utnyttja all den kompetens de har tillgång till i egenskap av sociologer (Bourdieu har inte visat några tecken på att, som i sina tidiga arbeten, bygga in politiska ställningstaganden i sitt egentliga sociologiska arbete). Denna placering inom ett vetenskapligt fält och det kunnande de där förvärvat utgör den plattform från vilken sociologerna, för det andra, kan och bör inter文nera i tidens stora politiska frågor.

⁴⁷⁶ "Jag tror att den intellektuelle har privilegiet att vara placerad i betingelser som tillåter honom att arbeta för att vinna kunskap om sina generiska och specifika bestämningar, och att därigenom (åtminstone delvis) befria sig ur dessa och erbjuda befrielseordskap åt andra."

("La grande illusion...", 1980, p. XVII)

⁴⁷⁷ "Université...", 1984, p. 90.

KONKLUSION

Den teori vi finner i Bourdieus sociologi är inte i första hand en allmän teori om samhället. Den är snarare en kunskapsteori, och i synnerhet en teori om den sociologiska kunskapens betingelser, möjligheter och gränser.

Så kan huvudtesen i denna bok formuleras. Hos Bourdieu finner vi ingen överordnad teori om sociala system, inga fastlagda teorem om de feodala eller kapitalistiska, industriella eller postindustriella samhällenas natur, om relationerna mellan sociala klasser, om förhållandet mellan bas och överbyggnad, om ideologin eller om normsystemen. Bourdieu och hans medarbetare har förvisso laborerat med så att säga "lokala" hypoteser om allt detta och genomfört empiriska undersökningar, men teorin i mer kvalificerad mening handlar framför allt om sociologin som kunskapande verksamhet: vilket är förhållandet mellan sociologen och dennes forskningsobjekt, vilka slag av begrepp och arbetssätt är fruktbärande i den sociologiska forskningspraktiken, vilka slag av hinder har sociologen att övervinna, hur skall sociologin konstruera sina egna objekt i kamp med såväl filosofiska doktriner som vardagstänkandets kategorier och förklaringar?

Modellen för denna hållning till vetenskapligt arbete återfinns inom den historiska epistemologins tradition. Detta är ett tillspetsat påstående. Bourdieus författarskap är mångsidigt och omfattande - texterna som förtecknas i bibliografin några sidor längre fram omfattar 10 200 sidor - och inbjuder till olikartade läsningar. Inom det franska sociologiska fältet har han axlat durkheimianernas medfarna mantel och givit den något av dess forna lyster åter; bland sociologiska traditioner är det utan tvivel den durkheimianska som betytt mest för honom. Men han har hämtat redskap från ett brett register av traditioner. De franska och engelska etnologiska traditionernas betydelse för de allra tidigaste arbetena är uppenbar. Han var tidigt upptagen av marxismens frågor, även om han sökte sig till andra traditioner för att finna svaren. Den tyska fenomenologin har aldrig upphört att sysselsätta honom. Han har hämtat viktiga redskap från den weberska traditionen. Han har gjort massivt och innovativt bruk av Benzécéri-traditionens statistiska tekniker. Han har bidragit till att i Frankrike introducera engelsk analytisk språkfilosofi, anglosaxisk sociologivistik, Erving Goffmans mikrosociologi och så vidare.

Hur kan ett så vittfammande projekt bindas samman? Kan resultatet bli annat

än ett lappverk? Ja, vilken är egentligen sociologins kärna? Hur konstitueras sociologin som vetenskap?

Bourdieu's svar lyder ungefär som följer. Hos sociologins "fäder" - durkheimianerna, Weber, Marx - finns besläktade teorier om den sociologiska kunskapen. Att rätt bedriva sociologi innebär inte att ansluta sig till Marx', Durkheims, Webers eller någon annans teori om sociala system, eller att välja den ena eller andra typen av undersökningsteknik. Det avgörande är i stället att reflektera över hur sociologisk kunskap frambringas, att inte ta någon kunskap för given, att bryta med det spontana tänkandets realism och substantialism, att sorgfälligt konstruera objektet för sin undersökning och så vidare - kort sagt att uppöva sin epistemologiska vaksamhet.

Det är framför allt i några texter från senare hälften av sextiotalet vi finner genomförda explicita utläggningar av detta program. Här bemödade sig Bourdieu om att spåra den epistemologiska hållning som förenar sociologins fäder, och han insisterade på att sociologen bör lära av matematikens och naturvetenskapernas ojämförligt mycket mer utvecklade epistemologi. I Bourdieus övriga författarskap, det tidigare liksom det senare, är det epistemologiska programmet som regel mer inbäddat i redovisningar av empiriska eller teoretiska undersökningar eller i polemik kring avgränsade frågor. Detta implicita program är av större intresse än avsiktsdeklarationerna från sextiotalet. Dels erhåller de teoretiska eller metodologiska principerna sin fulla mening i samband med Bourdieus empiriska projekt, dels har en läsning som tar fasta på Bourdieus sätt att utöva sociologins hantverk mer att ge den samhällsvetare som är intresserad av att fundera över sin egen praktik.

Den beteckning som kanske bättre än någon annan karaktäriserar den historiska epistemologins program, "den tillämpade rationalismen", är (mutatis mutandis) en träffande rubrik även för Bourdieus sätt att förena teoretiskt och empiriskt arbete. Redan i hans första större arbete, *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963, finner vi en diskussion om förhållandet mellan sociologens och statistikerns arbete som är en direkt parallell till Bachelards överväganden om den ideala dialogen mellan matematisk och experimentell fysik, och Bourdieus fortsatta projekt har varit en lång seglats mellan den slutna rationalismens Skylla och den naiva empirismens Charybdis.

En tillämpad rationalism är en rörlig, föränderlig rationalism som inte förlitar sig på färdiga filosofiska doktriner utan söker upp precisa forskningsproblem, gärna "små", som provocerar fram nya sätt att tänka. Denna hållning återfinns hos Bourdieu och vissa av hans generationskamrater, Foucault och andra, som när de grundlade sina projekt distanserade sig från diskurserna om de "stora" frågorna och därmed vände upp och ned på det filosofiska fältets traditionella

värdehierarkier.

Relationismen och konstruktionismen utgör framträdande inslag i såväl den historiska epistemologins program som Bourdieus sociologi. Den senares nyckelbegrepp är redskap avsedda för undersökningar av system av relationer. Kapital är inga fasta tillgångar som kan tillskrivas individer eller grupper tagna för sig, och låter sig inte heller definieras av något slags immanenta kvaliteter. Värdet av ett visst kapitalinnehav bestäms i relation till vad andra grupper besitter, och mer än så: tillgångar kan fungera som symboliskt kapital i Bourdieus mening först i relation till sociala grupper som är disponerade att tillerkänna just dessa tillgångar värde. De symboliska tillgångarnas ekonomi, som Bourdieu ägnat så stor uppmärksamhet, konstitueras av att det föreligger bestämda relationer mellan tillgångar eller värden och människor som uppfattar och värderar dessa tillgångar eller värden. Fältbegreppet öppnade vägen till studier av olika slag av system av relationer mellan positioner. Det kan vara fråga om positioner som besättes av grupper eller institutioner, men det kan också vara fråga om ett system av relationer mellan politiska ståndpunkter, konstnärliga värden etc - och i nästa steg brukar Bourdieu försöka komma åt relationen mellan dessa två system av relationer, å ena sidan det sociala fält där grupperna och institutionerna intar sina "ställningar", å andra sidan fältet av politiska, estetiska eller andra "ställningstaganden". Att den av Jean-Paul Bézécrici grundlagda statistiska traditionen erbjudit redskap som passat Bourdieu och hans medarbetare beror framför allt på att korrespondensanalysen och liknande tekniker lämpar sig väl för kartläggningar av system av relationer.

Konstruktionismen innebär att sociologin bygger sina egna objekt. Bourdieu har utfärdat importförbud mot införsel av objekt, kategoriseringar och förklaringar som hämtas "utifrån": från andra vetenskaper, filosofiska doktriner, det politiska eller administrativa fältet, vardagstänkandet. Sociologins objekt kan heller inte härledas direkt ur ackumulerade empiriska observationer. Slagordsmässigt uttryckt: vetenskaplig kunskap åstadkommes varken genom deduktion eller induktion utan genom konstruktion. Denna uppgift är, menar Bourdieu, särskilt svår inom en disciplin som sociologin, där "prekonstruerade" objekt, dvs. sådana som skapats utanför det egentliga forskningsarbetet, ständigt tränger sig på. Bland annat frestas sociologen att hämta objekt från de fält som är föremål för hans undersökning - konstsociologen att låna värdeskalor från det konstnärliga fältet, utbildningssociologen att överta lärarnas, administratörernas eller skolpolitikernas föreställningar om skolans mål och mening.

Det finns tydliga paralleller mellan Bourdieus sociologi och durkheimianernas. Kravet att sociologin skall konstruera sina egna objekt påminner exempelvis om durkheimianernas pläderingar för rigorösa

"preliminära definitioner" och deras kamp för att rensa det sociologiska arbetet från varjehandas *prénotions*. När det gäller ett annat utomordentligt centralt tema i Bourdieus sociologi, "socioanalysen", finns knappast några egentliga föregångare inom klassisk sociologi. Däremot kan vi konstatera en viss, låt vara avlägsen, förbindelse med den historiska epistemologins tes om det historiskt placerade forskningssubjektet. Kort sagt har Bourdieu krävt att samhällsvetaren vänder sina redskap mot sig själv och mot de sociala villkoren för sitt eget arbete. Här finner vi ett skäl till att vissa av sociologins grenar blivit så centrala för Bourdieu och hans medarbetare: kunskapssociologin, självfallet, men även utbildningssociologin och sociologin om de intellektuella. Bourdieus egna nyckelbegrepp är för övrigt väl ägnade att brukas för detta ändamål: en forskare är placerad i ett socialt fält (universitetsfältet, en viss disciplin etc) och hans perspektiv på sitt studieobjekt är beroende av denna hans aktuella utkikspunkt, liksom av hans habitus och kulturella och vetenskapliga kapital och övriga tillgångar. Bourdieus tes är att studiet av sådana förhållanden inte får överlåtas till vetenskapshistoriker, kunskapssociologer eller andra specialister. Den sociologiska självreflexionen måste inlemmas i det vardagliga forskningsarbetet. En fruktbarande samhällsvetenskap förutsätter att forskaren ständigt aktualiserar frågan om varför han själv tänker som han tänker och gör som han gör.

I enskildheter är det lätt att finna paralleller mellan Bourdieus sociologi och ett brett spektrum av filosofiska och vetenskapliga traditioner. Men sammantaget kan hans projekt i väsentliga avseenden karaktäriseras som ett försök att till samhällsvetenskapernas domän införa det slag av epistemologisk reflexion med vars hjälp tänkare som Gaston Bachelard, Jean Cavailles och Georges Canguilhem förnyade matematikens och naturvetenskapernas filosofi.

SUMMARY

Broady, D.: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Sociology and Epistemology. On Pierre Bourdieu's work and the historical epistemology). 645 pp. Stockholm: HLS Förlag, second edition 1991. ISBN 91-7656-269-7.

Chapter I ('Background'), is a survey of the social and institutional conditions surrounding Pierre Bourdieu's project. The aim of this chapter is not to point out influences or forerunners but, rather, to reconstruct the vacant space that Bourdieu's sociology eventually occupied.

At a given time and place an intellectual universe can be regarded as an objective field of positions. From an individual's point of view, however, the same universe appears as a subjective field of possibilities, some of which are deemed worth striving for, others are regarded as impossible, inferior or dishonourable, and others still are simply invisible. In the 1950's and 1960's Bourdieu - like other young philosophers following a similar elevated trajectory through the educational system - came to be repelled by the existentialism suffusing intellectual circles, as well as by the traditional 'subject philosophies' (Cartesian, Kantian, Bergsonian) cultivated at the universities. Instead, the philosophy of the natural sciences and mathematics, and notably the so-called historical epistemology instigated by Gaston Bachelard and Georges Canguilhem, functioned as a magnet for these young men. Some of them, like Bourdieu, withdrew from philosophy and converted to the social sciences and to empirical research. Here, Bourdieu's sociology was to occupy a position that, both socially and intellectually, had affinities with the position of the first Durkheimian generation, notably the research-orientated fraction that included Mauss, H. Hubert, Simiand, Halbwachs, Granet and others. The Durkheimians'